

I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA
KADIN ÇALIŞTAYI BİLDİRİLER KİTABI

I. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASINDA
KADIN ÇALIŞTAYI
BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER
MUALLÂ UYDU YÜCEL-REFİKA MUHAMMEDGİL

EDİTÖRLER
MUALLÂ UYDU YÜCEL
REFİKA MUHAMMEDGİL

sempozyum

DOĞU KÜTÜPHANESİ

I. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASINDA
KADIN ÇALIŞTAYI
BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER
MUALLÂ UYDU YÜCEL-REFİKA MUHAMMEDGİL

İSTANBUL, 2025

I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA KADIN ÇALIŞTAYI BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER

MUALLÂ UYDU YÜCEL-REFİKA MUHAMMEDGİL

I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA KADIN ÇALIŞTAYI BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Muallâ Uydu Yücel - Refika Muhammedgil

Yayın Yönetmeni

Erol Cihangir

Kapak-Mizanpaj

Atilla Ceylan

Sempozyum Seri No: 7

Doğu Kütüphanesi: 378

1. Baskı, 2025 İstanbul

Ofset Baskı

BİRLİK BASKI OZALİT

Nispetiye Mah. Birlik Sk.

No: 2 Nevin Arıcan Plaza

Beşiktaş / İstanbul

Tel: (0.212) 269 30 00

Matbaa Sertifika No: 52846

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı Telif Hakları
Mukavelesi gereği Doğu Kütüphanesi yayınevine aittir.

Sertifika No: 52736

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI

ISBN: 978-625-96365-1-1

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt.

No: 44 Kat: 3 Cağaloğlu/İstanbul Tel: (0.532) 494 14 60

web: www.dogukutuphanesi.com

e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

İçindekiler

Önsöz / 7

Kısaltmalar / 10

Kamelya Tekne

Ceditçilik Hareketi Ekseninde Tarihte Türk Kadını / 13

Özlem Özer Tuğal

Türk Dünyasında Halk Kültüründe Kadın Başlıkları / 33

Emine Şule Ertürk Anıklı

Kazakistan'da Bilimde Öncü Kadınlar / 67

Saadet Yurdürün

Irak Türkmen Kadınının Varoluş ve Hak Mücadelesi / 81

Pervin Hayrullah

**Batı Trakya Türk Kadınlarının Örgütlenme Özgürlüğü ve
Demokrasi Mücadelesi / 95**

Melek Tabak

Balkanlardaki Türk Kadınlarının Hakları / 105

Reyila Kaşgarlı

Doğu Türkistan'da İnsan Hakları / 119

Nur Çetin - Demet Baran

Kalkınmada Kadının Rolünü Türk Devletleri Teşkilatı

Açısından Okumak / 143

Çağla Gül Yesevi

**Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye Göçmen Kadın
Emeğinin Feminist Analizi / 175**

Dilara Akay

**Türkiye’de Akademide Kadın Olmak: Kadın Akademisyenlerin
Deneyimleri Üzerine Nitel Bir İnceleme / 191**

Ayşin Kaya Şişman

Kadınların Meslekî Eğitim Yolu İle İş Gücüne Katılımı / 201

Emine Çakır

Siyasette Kadın / 215

Çalışmaya Ait Görseller / 229

Önsöz

Türk milleti tarihi boyunca hangi coğrafyada veya yüzyılda olursa olsun toplumu oluşturan kadın-erkek arasında herhangisi bir cinsiyet ve statü farkı oluşturmamış, her ikisini bir bütün olarak görüp, görev ve sorumluluk vermiştir. Bu görev ve sorumlulukları belirlerken de yaratılıştan gelen ruhsal ve fiziksel farklılıklarını göz önünde bulundurmuştur. Bu bakış açısı hem Türk Dünyasının her coğrafyasında her alanda çok güçlü kadınlara sahip olunmasına olanak sağlamış, hem bu güçlü kadınların sadece kendi ailelerine değil mensubu oldukları topluluklara da katma değer sağlamalarına imkân vermiş hem de tüm dünyaya örnek teşkil eden bir Türk kadın kimliğinin oluşturulmasına ve temsil edilmesine olanak sağlamıştır. Türk tarihi yönetim, siyaset, eğitim, iktisat, kültür-sanat, basın, bilim gibi farklı pek çok alanda ilkleri gerçekleştiren öncü Türk kadınlarının cesaret ve başarı hikâyeleri ile doludur.

Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği olarak, Türk dünyasının kültürel birlikteliğinde yaşadıkları dönemde toplumsal yaşamda derin izler bırakmış öncü Türk kadınlarının bilinirliğini pekiştirmek ve isimleri nispeten daha az bilinenlerin de tanınırliğini arttırmak, tarihten aldığı kültürel mirası yaşadığı coğrafyada (Türkistan, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz'in Kuzeyi, Anadolu) bugün de devam ettirme gayreti ve çabası içerisinde olan Türk kadınlarının günümüzde hayatın her alanındaki varlıklarının ne oranda olduğunu ortaya koymak, kısacası bugünkü Türk kadının bulunduğu ülkelerdeki konumlarını belirlemek amacıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde 28-29 Kasım 2024 tarihlerinde "*I. Uluslararası Türk Dünyasında Kadın Çalıştayı*" düzenledik. Kuzey Kıbrıs'ı tercih etmemizin sebebi uluslararası arenada ve Türk

dünyasında tanıtımını yapmak ve Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olan Kıbrıs Türk'ünü ve 1983 yılında kurduğu devletini diğer Türk cumhuriyetleri tarafından tanınıp bilinmesine katkı sunmak olmuştur.

Çalıştaya Türk devletlerinden ve topluluklarından gerek akademiden gerekse Türk dünyasına ait sivil toplum kuruluşlarından toplam 55 kadın katılmış, bunlardan 16 tanesi sunum yaparken diğer katılımcılar ise Serbest Kürsü adı altında görüşlerini paylaşmışlardır.

Son yıllarda Türk devletlerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde siyasetten ticarete, hukuka, kültürel mirasa, akademik iş birliğine kadar pek çok alanda kurum ve kurullar kurularak projeler yapıp ortak hareket edilme yoluna gidilmiştir. Biz de Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği olarak en büyük arzumuz bu yolda Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde **Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Enstitüsü**'nün kurulmasını sağlamaya çalışmak ve kadın araştırmaları üzerinden başta aile kurumu olmak üzere Türk Dünyasındaki kültürel mirasımıza sahip çıkarak gelecek kuşaklara aktarma gayretiyle var gücümüzle çalışmaktır. Bu enstitünün kurulmasının Türk Dünyasında gittikçe gelişen bütünleşmeye ve ortaklığa önemli bir katkı sunacağına da yürekten inanıyor, gelecek yıllarda bunun hayata geçirilmesini can-ı gönülden temenni ediyoruz.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde düzenlediğimiz Çalıştayımız altı ana başlık altında yapılmıştır. Bunlar; Tarihte ve Göçte Kadın, Türk Dünyasında Kadın, Kadın Hakları, Akademide Kadın, Siyasette Kadın ve Girişimcilikte/Ticarete Kadın. 18 hocamız bildiri sunmuştur. Elinizdeki bu eser bu bildirilerden 12'sinden oluşmaktadır.

Çalıştayın sonucunda ortaya çıkan sonuç günümüzde Türk kadınının hangi Türk devletinde veya Özerk Cumhuriyetinde olursa olsun bazı alanlarda çok güçlü kazanımlara sahip olduğudur. Bununla beraber işgal altındaki Türk yurtlarında ise Türk

kadının tarihinin kan ve gözyaşı ile yazılmış olduğudur ki maalesef yazılmaya da devam etmektedir. Buralarda öncelik kadın değil insanlık ve insan haklarıdır.

Çalıştayı paydaşlığını yaparak böylesine anlamlı bir etkinliğin hayata geçirilmesine vesile olan başta Kıbrıs Türk Girişimci Kadınlar Derneği (GİKAD) Başkanı Sayın Dr. İçim Çağınar Kavuklu'ya, İstanbul Gedik Üniversitesi'ne, Özbek İş Adamları Derneği'ne ve Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği'nin Yönetim Kurulu üyeleri ile Dr. Gülay Hoştaş'a çok teşekkür ederim.

Kitabımızın basımını üstlenen Dünya Ahıskalı Türkler Birliği (DATÜB) Başkanı Sayın Ziyatdin Kassanov'a, Genel Sekreter Fuad Uçar ve Kadın Kolları Başkanı Refika Muhammedgil'e de çok teşekkür ederim.

Dileğimiz Türk Dünyasının birlik ve beraberliğinin daim olması ve gelecek kuşaklara kültürel anlamda bütünleşmeyi sağlayabilmiş bir Türk Dünyası bırakabilmek.....

Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği
Başkanı

Prof. Dr. Muallâ UYDU YÜCEL

Kısaltmalar

ABİGEM	: Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANGİKAD	: Girişimci İş Kadınları Derneği
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BAP	: Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi
BM	: Birleşmiş Milletler
Bsk.	: Baskı
C	: Cilt
CEDAW	: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
cm.	: santimetre
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HAGEM	: Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Genel Müdürlüğü
IL	O: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İKÜ	: İstanbul Kültür Üniversitesi
İSMEK	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hayat Boyu Öğrenme Merkezi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KADAV	: Kadınlarla Dayanışma Vakfı
KAGİDER	: Türkiye Kadın Girişimciler Derneği
KAGİMER	: Kadın Girişimciliği Uygulama ve Araştırma Merkezi
KEDV	: Kadın Emekğini Değerlendirme Vakfı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSGM	: Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü
kWh	: Kilowatt saat
pp.	: paper page
MEKSA	: Meslekî Eğitim ve Küçük Sanayi Tesisi Vakfı
PESİAD	: Pendik Sanayici ve İş Adamları Derneği

RUBAKAD	: İstanbul Rumeli Balkan Kadınlar Derneği
RUBASAM	: Rumeli Balkan Stratejik Araştırmalar Merkezi
s	: sayfa
S	: Sayı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCCDR	: Tribal Criminal and Civil Disputes Regulations
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TESKOMB	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkezi Birliği
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTGV	: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: United Nations Development Programme (Dünya Bankası Bir- leşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organiza- tion (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
vd	: ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

Ceditçilik Hareketi Ekseninde Tarihte Türk Kadını

Kamelya Tekne¹

Özet: Kadim Türk toplumunda kadının statüsü, bozkır coğrafyasının şekillendirdiği Türk töresi çerçevesinde biçimlenmiştir. Türk töresi, kadın ve erkek arasında mutlak bir cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, her iki cinsiyete de özgü eşit derecede haklar ve toplumsal sorumluluklar yüklemiştir. Mevcut tarihî kayıtlar, kadınların sadece ev idaresi, çocuk yetiştirme, hayvancılık ve el sanatları gibi geleneksel faaliyetler ile sınırlı kalmayıp, iktisadî (ticaret), idarî ve hatta askerî alanlarda da aktif roller üstlendiğini ortaya koymuştur. Özellikle törenin kadının hem bireysel müdafaasını hem de devletin güvenliğini sağlamak amacıyla askerî bir formasyonla yetiştirilmesini elzem kıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda hükümdar eşlerinin devlet mekanizmasındaki stratejik konumu ile miras, mülkiyet edinimi ve evlilik birliğini sonlandırma (boşanma) gibi hukukî haklarda eşitlik prensibi söz konusu olmuştur. İslâmiyet'in kabulünü takiben, Türk devlet ve boylarının farklı medeniyetlerle olan etkileşimi, toplumsal yapıda adaptasyon süreçlerini tetiklemiş; bu bağlamda Ceditçilik Hareketi, Türk kadınının toplumsal statüsünün ve rollerinin modernleşme perspektifinde yeniden yapılandırıldığı bir “öze dönüş” evresi olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk kadını, Ceditçilik, Modernleşme, Türk Dünyası.

The Turkish Women in History within the Axis of the Jadidism Movement

Abstract: In ancient Turkic society, the status of women was shaped within the framework of Turkic customary law (töre), which was profoundly influenced by the steppe geography. Turkic customary law did not make an absolute distinction between genders; rather, it assigned equal rights and social responsibilities unique to both sexes. Existing

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, kamelyatekne@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7635-2326.

historical records reveal that women were not confined to traditional activities such as household management, child-rearing, animal husbandry, and handicrafts. Instead, they actively assumed roles in economic (trade), administrative, and even military spheres. Notably, law stipulated that women must receive military training to ensure both their individual defense and the security of the state. In this context, equal rights were observed regarding the strategic position of ruler's consorts within the state apparatus, as well as in legal matters such as inheritance, property acquisition, and the termination of marriage (divorce). Following the adoption of Islam, the interaction of Turkic states and tribes with different civilizations triggered processes of adaptation within their social structures. In this regard, the Jadidism Movement is evaluated as a phase of "return to the essence" where the social status and roles of Turkic women were restructured from a modernization perspective.

Keywords: Turkish women, Jadidism, Modernization, Turkic World.

Giriş

Bozkır coğrafyasının kendine özgü yaşam koşulları, Türk töresinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olmuştur. Töre, yüzyıllar boyunca deneyimlenen yaşam biçiminin somutlaşmış ve tüm bireyler için bağlayıcı nitelikteki yazılı olmayan normlarını ifade etmiştir.² Bu normatif sistem içerisinde kadın ve erkek arasında herhangi bir cinsiyet temelli ayrım gözetilmemiştir.³ Bireylerin doğuştan getirdiği fiziksel ve psikolojik farklılıklar ise töre tarafından her iki cinsiyete de özgü görev ve sorumlulukların tevdi edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kadın, öncelikle ev işlerinden ve çocukların yetiştirilmesinden sorumlu tutulurken, erkeğin temel görevleri arasında ailenin ekonomik geçimini sağlama ve savaş zamanlarında boy ile devleti müdafaa etme yer

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 246.

³ Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, C. 2, Ankara 2002, s. 34.

almıştır.⁴ Ancak töre, kadının hem bireysel savunmasını hem de ülkesinin güvenliğini temin etmek amacıyla çocukluk döneminden itibaren askerî bir disiplinle de yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır.⁵ Elbette ki bu görevin kadına yüklenmesinde töre kadar bozkır coğrafyasının dinamiklerinin de etkisi olmuştur.

Kadın, toplumsal hayatta öncelikle aile birimi içerisinde etkili bir rol üstlenmiş, müteakiben ticarî ve idarî alanlarda da önemli görevler ifa etmiştir. Toy ve şenlik gibi kamusal etkinliklerde ise uzlaştırıcı bir fonksiyon icra etmiştir. Hayvancılığa dayalı konargöçer yaşam tarzının bir sonucu olarak kadının günlük rutini erken saatlerde başlamış; hayvanların sağımı ve bakımı, yemek hazırlama, temizlik, çocuk bakımı ve komşuluk ilişkileri gibi ev içi faaliyetlerin yanı sıra yün eğirme ve örgü örme gibi el sanatları da zamanının önemli bir bölümünü kapsamıştır. Göç süreçlerinde çadırın sökülüp yeni yerleşim yerinde yeniden kurulması da kadının sorumlulukları arasında yer almıştır. Kadınların dokuma ve demircilik gibi çeşitli meslekler icra ettikleri ve ticaret faaliyetlerinde bulundukları, bu sayede aile ekonomisine katkı sağladıkları ve eşlerinin vefatı durumunda da ailenin geçimini üstlendikleri bilinmektedir.⁶

Kağan eşlerinin soylu bir kökene mensup olmaları ve nitelikli bir eğitim almaları, aranan temel özellikler arasında yer almıştır. Bu gereklilik, hem gelecekteki kağanların anneleri olarak çocukların yetiştirilmesindeki rolleri hem de kağanın fiili olarak bulunmadığı durumlarda ülkenin yönetsel sorumluluğunu üstlenebilme potansiyelleriyle doğrudan ilişkili bir husus olmuştur.

Türk töresi, hukukî statü bağlamında kadın ve erkeği eşit bir zeminde konumlandırmış ve bu doğrultuda mevcut tüm hakları kadınlara da tanımıştır. Bu haklar şu şekilde sıralanabilir:

⁴ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel-A. Birinci, C. 2, Ankara 2002, s. 348.

⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 241.

⁶ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara 2017, s. 77; Koca, *a.g.m.*, s. 356.

evlilik birliğini tesis ederken eş seçme özgürlüğü, baba ve eşin mirasında yasal pay sahibi olma hakkı, kişisel mülkiyet edinme ve tasarruf etme yetkisi, evlilik birliğini sonlandırma (boşanma) hakkı ve evlat edinme imkânı. Ayrıca, kadınlar kendi mal varlıklarını veya miras yoluyla intikal eden mallarını kiralayabilme, satabilme ve diledikleri kişilere bağışlayabilme serbestisine sahip olmuşlardır. Bu durum, günümüzdeki birçok hukukî hakkın o dönemdeki Türk kadınları için de geçerli olduğunu göstermektedir. Hukukî sorumluluk ve cezalandırma süreçlerinde de cinsiyet temelli bir ayırım söz konusu olmamış; örneğin, zina eylemi gerçekleştiren kadın ve erkeğe uygulanan müeyyideler aynı şekilde tatbik edilmiştir.⁷

Kadının Türk boy ve devletlerindeki pozisyonunun derinlemesine kavranması, bu toplulukların yaşadığı coğrafyalardaki tarihî süreçte üstlendikleri rollerin analizine bağlıdır. İslâm öncesi Türk kültüründe kadının, erkeğin çeşitli etkinlik alanlarında aktif bir katılımcı olarak resmedildiği belirlenmiştir. İslâmiyet'in benimsenmesiyle Türk kadınının konumu yeni bir veçhe kazanmıştır. İslâm medeniyetinin yayıldığı bölgelerde mühim roller üstlenen Türk kadını, sosyo-kültürel hayattaki işlevsel durumunu sürdürmüştür. Osmanlı Devleti döneminde ise kadın meselesi, Tanzimat Dönemi'nden itibaren kamusal alana taşınarak farklı tartışmaların konusu haline gelmiştir.⁸

Bu çalışma, modernleşme sürecinde Türk Dünyasında ortaya çıkan Ceditçilik Hareketinin, Türk kadınının sosyal statüsü,

⁷ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara 2014, s. 150; Muallâ Uydu Yücel, "İslâm Öncesi Türk Ailesinde Hukuk: Haklar, Suçlar, Cezalar", *Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri*, 22-23 Kasım /Kastamonu 2018, Bildiriler Kitabı, s.116-135.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Muallâ Uydu Yücel, "Türk Bozkır Kültüründe Kadın", *Aile Özel Sayısı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2025, s.190-207; Muallâ Uydu Yücel, *Bozkırın Asenaları*, Timaş Yayınları, 2. Bsk., İstanbul 2024; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 2011.

eğitime erişimi ve siyasî hayattaki temsiliyetine ilişkin meydana getirdiği değişim ve gelişimleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ceditçilik Dönemi Türk Kadın Modernleşmesi

Ceditçilik, 19. yüzyılın sonlarında Rusya'daki Müslüman Türkler arasında, eğitim ve kültür alanında şekillenen toplumsal bir harekettir. Bu hareket, toplumsal sorunlara çözüm üretmeyi amaçlayan, Çarlık Rusya'sı hâkimiyetinde yaşayan Müslüman Türklerin geri kalmışlığını aşmayı hedefleyen yenilikçi bir reform süreci olarak gelişmiştir. Başlangıçta eğitim reformu olarak başlayan Ceditçilik Hareketi, kısa sürede toplumun bütün kesimini etkileyen ve eğitim, din, siyaset gibi farklı alanlarda etkisini hissettiren, derinlemesine bir modernleşme hareketine dönüşmüştür.⁹ “*Cedit*” kelimesi sözlükte “*yeni*” anlamına gelmekte olup, Ceditçilik akımı, adını İsmail Gaspıralı'nın ilkin 1884 yılında açmış olduğu *usûl-i cedit* (yeni yöntem) okullarından almıştır. Gaspıralı Osmanlı Devleti'nde başlayan eğitimdeki yenileşme hareketlerini geliştirerek kurumsallaştırmıştır.¹⁰ Nitekim bu yüzden o, Ceditçi Hareketi'nin kurucu babası ve Türk düşünce ve modernleşme tarihinin önemli bir siması olarak tarihte kendine önemli bir yer edinmiştir. “*Dilde, fikirde ve işte birlik*” fikrini şiar edinen Gaspıralı, yalnızca Kırım Tatar Türklüğü ile sınırlı kalmamış, bütün Türk Dünyasına rehberlik etmiştir. Düşüncelerini 1881 yılından itibaren Genç Molla imzasıyla *Tavrida* gazetesinde “*Rus Müslümanlığı*” başlığıyla bir yazı dizisi olarak yayımlamıştır. Eğitimli bir kadın olan eşi Zühre Hanım'dan destek gören İsmail Gaspıralı, 22 Nisan 1883 tarihinde

⁹ Taha Akyol, “Ceditçilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 1993, s. 211; Ineborg, Baldauf, “Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World”, *Die Welt des Islams*, C. 41, S. 1, 2001, s. 72; Mehmet Erkan Kılhoğlu, “Çarlık Rusyasında Ceditçilik/Yeni Usul Hareketi”, *Journal of Awareness*, C. 4, S. 1, 2019, s. 66.

¹⁰ Adilhan Adiloğlu, *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın Hak ve Hürriyetleri Meselesi*, Ankara 2020, s. 25; Kılhoğlu, *a.g.m.*, s. 68.

yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla düşüncelerini sistematik olarak yaymaya başlamıştır. Türk Dünyasının en çok okunan gazetesi olan *Tercüman* gazetesiyle Gaspıralı, kamuoyunu bilinçlendirme ve açılacak olan mekteplerin muallim ihtiyacını karşılamak ve maaşlarını temin etmek amacını taşımıştır. *Tercüman* gazetesinde yayımladığı yazılarıyla da ortaya koyduğu üzere milletlerin yok oluşunun eğitimsizlikten ileri geldiğine inanan ve planladığı reform hareketlerini yine bu gazetede paylaşan İsmail Gaspıralı, “*usûl-i savtiyye*” (ses) metodunu temel alarak eğitim faaliyetlerini de ilk olarak *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla duyurmuştur.¹¹

İsmail Gaspıralı, düşüncelerini Kırım dışına yaymak için de *Tercüman* gazetesini vasıta olarak kullanmıştır. O, Türk Dünyasında dil birliğini sağlama hedefi doğrultusunda *Tercüman* gazetesini sade bir dille yayımlamış ve farklı coğrafyalardaki Türk toplulukları arasında ortak bir anlayış köprüsü kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca dönemin Türkistanlı aydınları ile bağ kurmuş ve düşüncelerini bu bölgelerde de yaymıştır.¹²

İsmail Gaspıralı ilk cedîd mektebini 1884 yılında Bahçesaray'da Kaytaş Ağa mahallesindeki bir mektebi tadilatından geçirmek suretiyle açmıştır. Bu mektepte programını kendisinin hazırladığı ilk ceditçi metoda uygun eğitim verilmeye başlanmıştır. Eğitim süresinin üç yıl olarak belirlendiği usûl-i cedîd mekteplerinde dinî derslerin yanı sıra Türkçe okuma yazma, hesap, İslâm tarihi coğrafya, tarih gibi dersler de müfredatta yer almıştır. Gaspıralı

¹¹ Şengül Hablemitoğlu, “İsmail Bey Gaspıralı ve Kadın Hareketi”, *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu- Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 73; Kamelya Tekne, “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, Güz 2020, s. 308; İbrahim Koncak, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, 2019, s. 107; Adiloğlu, a.g.e., s. 25; Fahri Temizyürek, “Gaspıralı İsmail Bey’in Cedit Mektepleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 4, Aralık 2014, s. 370-371.

¹² Elif Kaplan-Ali Toraman, “Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları* 2, Ed. Hakan Yerkazan, Ankara 2023, s. 14-15; Kılıoğlu, a.g.m., s. 68.

eğitimin ilk önceliğinin anadilin öğretilmesine hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur.¹³

Usûl-i cedîd okulları kuruluncaya dek eğitim sistemi geleneksel yapısını sürdürmüştü; bu sistem, dinî eğitim odaklı olup yalnızca erkek çocuklarına yönelik okuma faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Geleneksel sistemde kız çocuklarının öğrenimi oldukça sınırlı olmuş, çoğunlukla mahalle imamının hanımından düzensiz ve yetersiz bir eğitim almakla yetinmek zorunda kalmışlardır. İsmail Gaspıralı ve ceditçi aydınlar kız çocuklarının eğitimine büyük önem vermiş buna karşılık Gaspıralı kadınların eğitimini çocukların eğitimini öncelikli bir konu olarak ele almışlardır. Ancak Gaspıralı'nın toplumsal ve pedagojik vizyonunda, kadınların eğitiminin toplumsal ilerlemenin anahtarı olduğu inancıyla kadınların iyi yetiştirilmesinin, gelecek nesillerin niteliğini doğrudan etkileyeceği kabul edilmiştir.¹⁴ Bu düşünceden hareketle kız çocuklarının eğitimi için 1893 yılında ilk usûl-i cedîd kız okulunu Bahçesaray'da kurmuştur. Bu okulun öğretmenliğine İsmail Gaspıralı'nın kız kardeşi Selime Pembe Hanım getirilmiştir. 1906 yılına gelindiğinde Bahçesaray'daki mevcut kız okullarının sayısı 13'e yükselmiş, bütün Kırım genelinde ise toplam sayı yüzlerle ifade edilebilen rakamlara ulaşmıştır. Kız okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla Bakü, Bahçesaray ve Kazan'da kız öğretmen okulları vücuda getirilmiştir. 1901 yılında da Azerbaycan'da Hacı Zeynelâbidin Tagiyev'in desteğiyle I. Aleksandriyevski Kız Okulu kurulmuştur. Gaspıralı'nın gayretleri neticesinde zaman içerisinde Türkistan'da yaklaşık 5.000 adet usûl-i cedîd okulu eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Kız okullarında da usûl-i cedîd okullarında uygulanan müfredat benimsenmiş; buna ek olarak dikiş-nakış, ev

¹³ Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 394; Temizyürek, *a.g.m.*, s. 371.

¹⁴ Salim Çonoğlu, "Rusya Türkleri Arasında Kadın Hareketleri Bağlamında İsmail Gaspıralı ve İdeal Toplum Projesinde Kadının Konumu", *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu-Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 92.

yönetimi ve ilk yardım gibi pratik bilgi ve becerilere yönelik derslerle idealize edilen Türk kadınının yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Gaspıralı İsmail Bey, mekteplerde okutulacak ders kitabını *Hace-i Sıbyân* adıyla kendisi kaleme almıştır.¹⁵

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde yayımladığı yazılar aracılığıyla kadın hakları ve özgürlüklerine dair düşüncelerini sıklıkla dile getirmiştir. Ancak bu katkının yeterli olmayacağını düşünen Gaspıralı, kadınlara özel bir yayın organı oluşturmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu çabanın ürünü olarak, Rusya Türklerinin ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvân*, 1906 yılının sonlarında Bahçesaray'da yayın hayatına başlamıştır. Derginin idaresini Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı üstlenmiş; kadınları bilgilendirmeyi, aydınlatmayı, teşvik etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan içerikler yayımlanmıştır. Dergi, kadınların bilgiye erişimini ve toplumsal farkındalığını artırmayı amaçlamış; bu doğrultuda eğitim, geleneksel roller, çocuk terbiyesi, kız mektepleri, tanınmış kadın portreleri, sağlık ve sosyal yaşam gibi çeşitli konuları ele alan yazılar yayımlamıştır. Özellikle annelerin okul öncesi dönemde çocuklarına verecekleri terbiyenin, birey ve toplum inşasındaki belirleyici rolüne dikkat çekilmiştir.¹⁶ *Âlem-i Nisvân*'ın öncülüğüyle başlayan süreçte özellikle 1905 Rus Devrimi'nin sağlamış olduğu görece özgürlük ortamında kadın dergilerinin sayısı da artmıştır: *Işık, Süyümbike, Azat Hatun, Şark Kızı* söz konusu yayınlardan olmuştur.¹⁷

Ceditçilerin Azerbaycan'da kadının özgürleşmesine yönelik basın-yayın alanındaki katkıları Hasan Melik Zerdabi'nin girişi-

¹⁵ Nadir Devlet, *Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara 1988, s. 70; Mustafa Cemiloğlu, "İsmail Gaspıralı ve Eğitim Anlayışı", *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu-Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 42; Çonoğlu, *a.g.m.*, s. 92; Efe Okcu, "Rusya Türklerinde Kadın Hakları Meselesi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2022, C. 4, S. 8, s. 830; Kılıçoğlu, *a.g.m.*, s. 84.

¹⁶ Tekne, *a.g.m.*, s. 313; Okcu, *a.g.m.*, s. 830.

¹⁷ Reyhan Yakışan, "Azerbaycan Ceditizminde Kadın Hakları", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık 2024, s. 109.

miyle 1875 yılında başlamıştır. Zerdabi'nin girişimleriyle yayımlanmaya başlayan *Ekinci* gazetesi, hürriyet, demokrasi ve kadın haklarına değinen ilk Türkçe yayın olmasıyla öncü bir rol üstlenmiştir. Aynı dönemde yayımlanan *Molla Nasreddin* dergisi ise kadına yönelik önyargılı toplumsal kabulleri ve kadınların kamusal alandan dışlanmasını hiciv ve kara mizah yoluyla eleştirmiştir. *Ekinci*, *Molla Nasreddin*, *Ziya*, *Keşkül* ve *Kaspi* gibi gazeteler, Ceditçi düşüncenin kadın hakları konusundaki farkındalık yaratma sürecine güçlü katkılar sunmuşlardır. 1905 yılında ilan edilen anayasalı monarşi sistemine geçişle birlikte Azerbaycan'da kadınların basın alanındaki görünürlüğü artmış; Nabat Nerimanova, Hatice Hanım Alibeyli ve Şefika Efendizade gibi öncü kadın yazarlar, *Debistan*, *Mektep* ve *Açık Söz* gibi yayınlarda makale ve hikâyeleriyle seslerini duyurmuşlardır.¹⁸

Kadınların toplumsal sorunlarını doğrudan ve derinlemesine ele alma amacıyla Hatice Hanım Alibeyova ve Mustafa Alibeyov'un girişimiyle yayımlanan *Işık* gazetesi, 22 Ocak 1911 tarihinde yayın hayatına başlamış ve 21 Nisan 1912 tarihine kadar okuyucularla buluşmuştur.¹⁹ Azerbaycan matbuat tarihinde ilk kadın gazetesi olarak kabul edilen bu yayın organı, yaklaşık 47 sayı yayımlanarak kadınlara yönelik düşünsel ve toplumsal farkındalığın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Yayın politikası doğrultusunda, kadınların toplumsal statüsünü çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı hedeflemiş ve kadını, toplumun inşasında temel bir unsur olarak konumlandırmıştır. Kadın haklarını savunma misyonunu üstlenen gazete; çocuk eğitimi ve bakımı, kadınların toplum içindeki rolleri gibi çeşitli konularda şiir, makale, hikâye, haber, duyuru ve mektuplar yayımlamıştır. İçeriğinde kadın ve çocuk sağlı-

¹⁸ Yakışan, a.g.m., s.109.

¹⁹ *İşık – 1911-12 ci İllərdə Nəşr Olunan 'İşık' Qəzetinin Transliterasiya Edilmiş Top-lusu*, Bakı 2022, s. 17; Yakışan, a.g.m., s.10.; Elanur Köse Kızır, "Azerbaycan'ın İlk Kadın Gazetesi Işık (1911-1912)'tan Sağlık Meselesi: Kadın ve Çocuk Sağlığı", *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2023, s. 29.

ğına da özel bir yer ayrılmış; her sayının kapağında 'kadın sağlığı gazetesi' ibaresine yer verilerek bu husus vurgulanmıştır. Özellikle bebek ölümlerini azaltmak ve anneleri bilinçlendirmek amacıyla yayımlanan sağlık temalı yazılar, gazetenin toplumsal faydaya dönük yönünü gözler önüne sermiştir.²⁰

Bu kapsamlı içerik yapısıyla *Işık* gazetesi, dönemin Azerbaycan basınında kadın odaklı yayıncılığın öncüsü olmuş; kadınların entelektüel dünyaya katılımını teşvik eden önemli bir platform işlevi görmüştür. Eğitimden sağlığa, toplumsal rollerden bireysel gelişime kadar uzanan geniş bir yelpazede kadınlara seslenen bu yayın, dönemin modernleşme sürecine kadın perspektifinden katkı sunan özgün bir araç hâline gelmiştir. *Işık* gazetesinin idaresini üstlenen Hatice Hanım Alibeyova, aynı zamanda dönem *Âlem-i Nisvân* dergisine yazılarıyla katkıda bulunmuştur. Nitekim *Âlem-i Nisvân*, "*Hanımlara Tebşîr*" başlıklı yazısında *Işık* gazetesinin doğuşunu sevinçle karşılamış, Alibeyova'nın bu girişimci duruşunu takdirle selamlamıştır.²¹

Kadınlara yönelik çıkarılan önemli kadın dergilerinden bir diğeri de *Süyümbike* dergisidir. Kazan'da 27 Ekim 1913 tarihinde yayın faaliyetine başlayan *Süyümbike* dergisi, Yakup Halili ve eşi Esmâ Hanım'ın öncülüğünde ayda iki defa olarak basılmıştır. İdil-Ural bölgesinde Tatar Türkçesiyle yayımlanan ilk kadın dergisi olan *Süyümbike*'de kadınların, hukukî, sosyal, siyasî, ahlâkî, ailevî konuları ve çocuk eğitimi hususunda yazılar kaleme alınmıştır. *Süyümbike* Hatun, derginin isim kaynağı olarak seçilmiş ve kapak görselinde onun temsili bir portresi kullanılmıştır. *Süyümbike* dergisinin ilk yılında yazarların büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmakla birlikte ikinci yılından itibaren kadın yazarların sayısı hızla artmıştır. Derginin genel sekreterliğine getirilen Fahrülbenat Süleymanova, Mahruy Muzafferiyev, Bibicemal Tirişkova,

²⁰ Yakışan, *a.g.m.*, s.109; Kızır, *a.g.m.*, s. 29.

²¹ Yakışan, *a.g.m.*, s.109.; Kızır, *a.g.m.*, s.29.

Mehbübcehal Akçurina gibi kadın yazarlar, dergi yazılarında süreklilik sağlamaya başlamıştır. *Süyümbike* dergisinde başta kadın hak ve hürriyetleri hususunda yazılar yayımlanmakla birlikte kadınların maruz kaldıkları baskılar, kızların zoraki evlendirilmesi, çok eşlilik, kız çocuklarının eğitimi ve terbiyesi, yemek, moda ve kozmetik gibi geniş bir konu yelpazesine sahip olmuştur. *Süyümbike* dergisi, 8 Ocak 1918 tarihinde Sovyet yönetimi tarafından kapatılmıştır. 1926 yılında *Azat Hatun* dergisi adıyla yeniden yayımlanmaya başlanan dergi, bu dönemde Sovyet rejimini propaganda etmek amacıyla kullanılmış, II. Dünya Savaşı ile birlikte *Azat Hatun*'un da yayın faaliyetine son verilmiştir.²²

Ceditçi aydınlar, eğitim ve basın-yayın faaliyetlerini bir araç olarak kullanarak Türk kadınlarına yönelik modernleşme söylemlerini yaygınlaştırmış, aynı zamanda kadınların toplumsal ve siyasî yaşama daha etkin bir şekilde katılımlarını teşvik etmişlerdir. İsmail Gaspıralı'nın eşi Zühre Gaspıralı ve kızı Şefika Gaspıralı, kadınların özgürleştirilmesi kapsamında önemli roller üstlenmişlerdir. 1905 meşrutiyetinin verdiği görece özgürlük ortamında Rusya Türkleri, millî ve siyasî kimliklerini oluşturmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Rusya Müslümanları kongreleri düzenlenmeye başlanmış ve bu kongreler dönemin önemli tartışma platformları işlevini görmüştür. Bu kongrelerin ilki Nijni Novgorod'da 28 Ağustos 1905 tarihinde düzenlenmiştir. İsmail Gaspıralı'nın başkan olarak seçildiği bu kongrede kadın hak ve özgürlüklerine dair konulara değinilmemiştir. Aynı yılın 3 Aralık tarihinde Kırım Akmesic'te Bütün Kırım Müslümanları Kongresi düzenlenmiş ve başkanlığını yine İsmail Gaspıralı üstlenmiştir.²³

1906 yılında düzenlenen II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde kadınların seçme ve seçilme hakları tartışmaya sunulmuş

²² Adiloğlu, *a.g.e.*, s. 191-194.

²³ Okcu, *a.g.m.*, s. 833; Kırımlı, *a.g.m.*, s. 393.

ve çok az sayıda yenilikçi aydın ve ulemanın desteğiyle kadınlara seçme hakkı tanınmasına karar verilmiştir. Bu kongreden sonra açılan Devlet Duması'na 25 Müslüman milletvekili seçilmiştir. İki ay sonra Duma'nın Çar tarafından dağıtılmasının ardından, 1906 yılının ağustos ayında III. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin en önemli gündem maddesi olarak eğitim konusu tartışılmıştır. Tartışmalar sonucunda alınan karara göre her erkek ve kız çocuğu için ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca bu kongre sırasında, kadınlarla erkeklerin eşitliği meselesi de tartışmaya açılmıştır. Tartışma sırasında Abdullah Bubi, İslâmiyete göre kadın ve erkeğin eşit olduğunu belirtmiş ve kongre sonucunda kadın ve erkeğin kanun önünde ayrım gözetmeksizin eşit olduğu kararı alınmıştır. 15-24 Haziran 1914 tarihlerinde toplanan IV. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, maruz kaldığı çeşitli kısıtlamalar nedeniyle diğer kongrelere kıyasla daha sınırlı bir etki alanına sahip olmuştur.²⁴

Ceditçi aydın kadınlar, eğitim ve basın-yayın faaliyetleri ile haklarını savunmaya başlamış, bir araya gelerek teşkilatlanma gayreti içerisine girmişlerdir. Rusya Müslümanları tarafından düzenlenen kongrelerde kadın hak ve özgürlüklerine dair alınacak kararları pasifize edilmiş bir şekilde beklemek istemeyen kadınlar, 1906 yılında ilk olarak II. Rusya Müslümanları Kongresi ve ardından toplanan III. Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılım için yazılı talepte bulunmuşlar ancak müspet bir sonuç alamamışlardır. 1906 yılında Rus hükümetinin Rus hâkimiyeti altında yaşayan gayri Rus unsurların sosyal ve kültürel faaliyetlerini destekleyen kararnamesinin çıkması üzerine, Ufa, Orenburg, Troitsk şehirlerinde “Müslimeler Cemiyeti” adıyla ardı sıra kadın cemiyetleri açılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda

²⁴ İsmail Türkoğlu, “Müslüman Kongreleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 97; Ahmet Kanlıdere, “Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İstanbul 2000, s. 143; Kırımlı, *a.g.m.* s. 393; Okcu, *a.g.m.*, s. 833.

Müslimeler Cemiyeti, bütün Rusya Türkleri arasında kurulmuş ilk resmî kadın teşkilatı olmuştur. İlk toplantısını 1908 yılında gerçekleştiren Müslimeler Cemiyeti dernek başkanlığına Mer-yem Sultanova seçilmiştir.²⁵ 1912 yılında Orenburg'da ikinci bir Müslimeler Cemiyeti kurularak faaliyete geçmiştir. Müslimeler Cemiyeti, kız çocuklarının eğitimi hususunda önemli çalışmalar yapmıştır. Kız çocuklarına meslek edindirme kursları açılmış, kursların bütün masrafları Müslimeler Cemiyeti'nin üyeleri tarafından karşılanmıştır.²⁶

Erkeklerin düzenledikleri kongrelerde kadın hak ve özgürlüklerine dair meselelerin yeterince gündeme gelmemesi üzerine Ceditçi aydın kadınlar, 24-27 Nisan 1917 tarihlerinde Kazan şehrinde *Bütün Rusya Müslüman Kadınlar Birinci Kurultayı*'nı düzenlemiştir. Kurultaya Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinden 90 delege katılmış ve kurultay görüşmelerine de 300'den fazla kadın da gözlemci olarak katılım sağlamıştır. Basın mensupları hariç erkeklere kapalı düzenlenen bu kurultayda kararlaştırılan konular; kadınlarla erkeklerin hukukî eşitliği, seçme ve seçilme hakkına sahip olunması, çok eşliliğin kaldırılması, kadınların örtünme konusunda serbest bırakılması, 8 yaşını dolduran her kız ve erkeğin eğitim hakkı, kız çocuklarının orta ve yüksek öğretim kurumlarında eğitim alması, okuma-yazma kurslarının açılması, şiddet gören kadınlar için sığınma evleri oluşturulmasıdır. Ayrıca bu kurultayda tüm Rusya Müslüman kadınlarının birleştirilmesi amaçlanmış; bu amaç doğrultusunda Rusya Müslimeler Geçici Merkez Bürosu oluşturulmuş ve başkanlığına Selime Yakubova getirilmiştir. Rusya Müslüman Kadınları Birinci Kurultayı ve oluşturulan Rusya Müslimeler Geçici Merkez Bürosu, Türk kadınının hak ve hürriyetlerini elde etme amacıyla, kendi çabaları sonucunda oluşmuş bir teşkilatlanma örneğidir.²⁷

²⁵ Adiloğlu, *a.g.e.*, s. 94-97.

²⁶ Adiloğlu, *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁷ Adiloğlu, *a.g.e.*, s. 106-107; Okcu, *a.g.m.*, s. 833.

1-11 Mayıs 1917 tarihinde toplanan Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi, kadın modernleşmesi hususunda önemli bir yere sahiptir. Moskova'da düzenlenen kongreye 980 delege katılmış ve bu delegelerin 112'sini kadın delegeler oluşturmuştur. Kongredeki kadınlar, erkeklerin gözlerinin içine çekinmeden korkusuzca bakarak hak talebinde bulunan Türk kadın hareketi temsilcileri konumuna yükselmişlerdir. Bütün Rusya Müslüman Kadınlar Birinci Kurultayı'nda kadınların almış olduğu 10 maddeden teşekkül eden bütün kararlar kabul edilmiştir. Fatih Kerimi, Musa Carullah, Sadri Maksudi, Ayaz İshakî gibi önemli ceditçi aydınlar kadınların hem temsilcisi hem de destekçisi olmuşlardır. Şefika Gaspıralı, kongrenin yönetim kurulu üyeliğine seçilerek Türk kadınları arasında siyasî hayata atılan ilk kadın olmuştur. Ayrıca Muhlise Bubi de ilk kadın kadı olarak seçilmiştir.²⁸ 20-31 Temmuz 1917 tarihlerinde Bütün Rusya Müslümanları İkinci Kongresi'nde 20 kadın delege çağırılmış olmasına rağmen 100 kadın delege kongreye katılmıştır. Miras ve şahitlik konularında dinî idare ile yaşanan anlaşmazlık sonucunda kadınlar kongreyi protesto etmişse de bir süre sonra uzlaşma sağlanmış ancak miras ve şahitlik konuları çözümsüz kalmıştır. İçinde bulunulan hassas dönemi göz önünde bulunduran kadın delegeler, bazı isteklerinden geçici olarak vazgeçmişlerdir.²⁹

Müslüman Kongreleri ile eş güdümlü gelişmeler sonucunda Şefika Gaspıralı, Kırım Tatar siyasî tarihinde önemli bir yer edinmiş Türk kadını olarak öne çıkmıştır. Özellikle Türk Dünyasının ilk demokratik devleti kabul edilen Kırım Halk Cumhuriyeti'nin (1917-1918) kuruluş sürecinde kadın komitelerinin teşkilatlanmasında lider rol oynamıştır. Kırım Tatar kadınlarının siyasî

²⁸ Hablemitoğlu, *a.g.m.*, s. 9; Kanlıdere, *a.g.m.*, s. 144; Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 98; Okçu, *a.g.m.*, s. 835; Aliya Mutallimova, "Tatar Halkının Aydıni (İlk Müslime Kadı) Muhlise Bubi", *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2022, s. 80.

²⁹ Okcu, *a.g.m.*, s.833.

hayatta aktif rol alması için rehberlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu dönemde Bahçesaray ve Akmescit kadın komiteleri Şefika Hanım başkanlığında yönetilmiştir. Ayrıca 1917 baharında Bahçesaray'da geniş katılımlı bir kadın mitingi düzenlenmesini sağlamıştır. Mitingin yapıldığı tarih, Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi tarafından “*Kadınlar Günü*” olarak ilan edilmiştir. Bu bağlamda Şefika Hanım'ın faaliyetleri, Kırım'da kadın hareketinin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Kırım'daki kadın hareketlerinin gelişimi bazı muhafazakâr kesimlerin tepkisini çekse de başta Şefika Gaspıralı olmak üzere İlhamiye Toktar, Ayşe İshakova ve Dilara Bulgak gibi aydın kadınların çalışmaları sonucunda önemli başarılar elde edilmiştir. Bu önemli başarılar, kız çocuklarının eğitim olanaklarına kavuşmasından kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesine kadar uzanan bir çeşitlilik göstermiştir.³⁰

1-11 Mayıs 1917 tarihli Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'nde Azerbaycan temsilcileri Mehmet Emin Resulzâde ve Ali Merdan Topçibaşı'nın kongreye sunduğu öneriler dikkat çekici olmuştur. Mehmet Emin Resulzâde, Rusya İmparatorluğu içinde her milletin, muhtariyete dayanan, kendi geleceğini tayin etmesi fikrini sunmuş; bu fikir kongrede büyük bir coşkuya karşılanmıştır. Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve Gürcülerle de iletişime geçen Azerbaycan temsilcileri ortak hareket ederek 1918 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gürcüler, 26 Mayıs 1918 tarihinde, Azerbaycan ve Ermenistan ise 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsız olmuştur. Ardından Azerbaycan Millî Şurası oluşturulmuş ve üyeleri seçilmiştir. Azerbaycan, Bağımsızlık Bildirisi'nde cinsiyet gözetmeksizin bütün vatandaşlara eşit siyasi ve hukukî haklar tanımıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde kadınlar formal eşitliğin ötesine geçerek önemli devlet kurum ve

³⁰ Kamelya Tekne, “Şefika Gaspıralı”, *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, <https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/948/%C5%9Eefika-Gasp%C4%B1ral%C4%B1>, Erişim tarihi: 10.04.2025.

kuruluşlarında görevler almıştır.³¹ Şefika Efendizâde, Azerbaycan parlamentosunda Yazıhane Daire Başkan Yardımcısı görevini üstlenmiş, Eynülheyat Yusifbeyli de Halk Maarif Nazırlığı'nda ortaokullar dairesi başkanı ve Çocukları Koruma Derneği Başkan Yardımcısı görevlerinde bulunmuştur. Medine Kıyasbeyli, Selime Yakubova, Hatice Ağayeva gibi isimler eğitim kurumlarında müdür ve müfettişlik pozisyonlarında görev almışlardır.³²

Sonuç

Tarihi süreç içinde Türk kadınının konumu ve rolleri birtakım faktörlerin etkisiyle çeşitlilik göstermiş olup genel itibarı ile kadın önemli bir mevki teşkil etmiştir. Tarih boyunca aile kurumunun merkezinde yer almış, hem üreten hem de yetiştiren bir figür olmuştur. Çağdaş dönemde gelineen noktada temelleri sağlam aile kurumları ise eğitimi ve itibarı, akl-ı selim hareket ederek bilgisi ile kendini belli eden kadınlar üzerinde yükselmiştir. Bu anlamda kadın ve erkek eşit hukuka malik olup birbirini tamamlayan bir düzlemde hareket ederek gerek cemiyet hayatında gerekse yönetim ve idarede karşılıklı söz sahibi olmuştur.

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Ceditçilik Hareketi, Türk Dünyasında yalnızca eğitim ve kültür alanında değil, aynı zamanda kadınların toplumsal konumunda da köklü bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu yenilikçi akım, Rusya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Müslüman Türklerin geri kalmışlığını aşma hedefiyle, özellikle kadınların eğitime ve toplumsal hayata katılımına büyük önem atfetmiştir. İsmail Gaspıralı gibi önde gelen Ceditçi düşünürler, “*dilde, fikirde ve işte birlik*” şiarıyla hareket ederek, kadınların eğitilmesinin gelecek nesillerin niteliğini doğrudan etkileyeceğine inanmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmışlardır.

³¹ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 2014, s. 36-37; Gülzar İbrahimova, “The Women’s Rights In The Period Of Azerbaijan Democratic Republic”, *The Journal of International Civilization Studies*, C. III, S. I, 2018, s. 263-265.

³² İbrahimova, *a.g.m.*, s. 268-269.

Ceditçilik döneminde kız çocuklarının eğitimi, kadın hareketinin temelini oluşturmuştur. Geleneksel sistemin aksine, usûl-i cedîd okulları kız çocuklarına modern bir müfredat sunarak onların bilgiye erişimini sağlamıştır. İsmail Gaspıralı'nın girişimiyle açılan ilk usûl-i cedîd kız okulu ve sonrasında artan kız okullarının sayısı, eğitim alanındaki değişimin en somut göstergesi olmuştur. Ayrıca Azerbaycan, Kırım ve Kazan'da kurulan kız öğretmen okulları, kadınların eğitimci olarak toplumsal hayatta daha aktif rol almasına zemin hazırlamıştır.

Basın-yayın organları ise kadınların sesini duyurmasında ve toplumsal bilinçlenmede aracı bir rol oynamıştır. Ceditçi aydınlar, kadınların siyasî hayata katılımını desteklemiş ve bu yönde önemli teşviklerde bulunmuşlardır. Rusya Müslümanları kongrelerinde kadın haklarına ilişkin konuların gündeme gelmesi, kadınların seçme ve seçilme hakkı gibi temel siyasî kazanımların elde edilmesine yol açmıştır. Ancak kadınlar, erkeklerin öncülüğündeki bu platformlarla sınırlı kalmayarak kendi teşkilatlanmalarını da oluşturmuşlardır. Ceditçilik döneminde atılan bu adımlar, Türk kadın hareketinin temelini atmış ve günümüze kadar uzanan süreçte kadın hakları mücadelesine ilham vermiştir. Bu tarihî süreç, kadınların kendi çabalarıyla toplumsal değişimde ne denli belirleyici bir rol oynayabileceklerini gözler önüne sermiştir. Türk Dünyasında kadınların toplumsal, eğitsel ve siyasal haklara ulaşmasında Ceditçilik Hareketi ve onun çığır açan kadın aydınları kilit bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde Türk Dünyasında elde edilen kazanımlar gelecek nesillere değerli bir miras olarak aktarılmıştır.

Kaynaklar

- ADİLOĞLU, A., *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın Hak ve Hürriyetleri Meselesi*, Ankara 2020.
- AKYOL, T., "Ceditçilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 1993, s. 211-213.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara 2014.

- BALDAUF, I., "Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World", *Die Welt des Islams*, C. 41, S. 1, 2001, s. 72-88.
- CEMİLOĞLU, M., "İsmail Gaspıralı ve Eğitim Anlayışı", *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu-Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 38-44.
- ÇAKIR, S., *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 2011.
- ÇANDARLIOĞLU, G., "Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, C. 2, Ankara 2002, s. 9-45.
- ÇONOĞLU, S., "Rusya Türkleri Arasında Kadın Hareketleri Bağlamında İsmail Gaspıralı ve İdeal Toplum Projesinde Kadının Konumu", *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu-Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 84-98.
- DEVLET, N., *Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara 1988.
- HABLEMİTOĞLU, Ş., "İsmail Bey Gaspıralı ve Kadın Hareketi", *İsmail Bey Gaspıralı*, Ed. Alev Sinar Uğurlu-Selçuk Kırılı, Bursa 2015, s. 71-83.
- İBRAHİMOVA, G., "The Women's Rights in the Period Of Azerbaijan Democratic Republic", *The Journal of International Civilization Studies*, C. III, S. I, 2018, s. 262-286.
- İşıq – 1911-12 ci illərdə Nəşr Olunan 'İşıq' Qəzetinin Transliterasiya Edilmiş Top-lusu, Bakı 2022.
- İZGİ, Ö., *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara 2017.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984.
- KANLİDERE, A., "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İstanbul 2000, s. 139-148.
- KAPLAN, E., - TORAMAN, A., "Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol", *Sosyal Bilimler Araştırmaları 2*, Ed. Hakan Yerkazan, Ankara 2023.
- KILLIOĞLU, M. E., "Çarlık Rusyasında Ceditcilik/Yeni Usul Hareketi", *Journal of Awareness*, C. 4, S. 1, 2019, s. 65-90.
- KIRIMLI, H., "Gaspıralı İsmail Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 392-395.
- KIZIR, E. K., "Azerbaycan'ın İlk Kadın Gazetesi Işık (1911-1912)'tan Sağlık Me-selesi: Kadın ve Çocuk Sağlığı", *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2023, s. 28-35.
- KOCA, S., "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, C. 2, Ankara 2002, s. 347-386.
- KONCAK, İ., "Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri", *Çan-kırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, 2019, s. 105-114.

- MUTALLIMOVA, A., “Tatar Halkının Aydını (İlk Müslime Kadı) Muhlise Bubi”, *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2022, s. 79-96.
- OKCU, E., “Rusya Türklerinde Kadın Hakları Meselesi”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 8, Temmuz 2022, s. 827-838.
- SARAY, M., *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 2014.
- TEKNE, K., “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, Güz 2020, s. 307-332.
- _____, “Şefika Gaspıralı”, *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, <https://turkdunyasi.ansiklopedisi.gov.tr/detay/948/%C5%9Eefika-Gasp%C4%B1ral%C4%B1>, Erişim Tarihi, 10.04.2025.
- TEMİZYÜREK, F., “Gaspıralı İsmail Bey’in Cedit Mektepleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 4, Aralık 2014, s. 365-381.
- TÜRKOĞLU, İ., “Müslüman Kongreleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 96-98.
- YAKIŞAN, R., “Azerbaycan Cedidizminde Kadın Hakları”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık 2024, S. 102-116.
- UYDU YÜCEL, M., *Bozkırın Asenalari*, İstanbul 2019.
- _____, “İslâm Öncesi Türk Ailesinde Hukuk: Haklar, Suçlar, Cezalar”, *Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri*, 22-23 Kasım /Kastamonu 2018, Bildiriler Kitabı, s.116-135.
- _____, “Türk Bozkır Kültüründe Kadın”, *Aile Özel Sayısı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2025, s.190-207.

Türk Dünyasında Halk Kültüründe Kadın Başlıkları

Özlem Özer Tuğal¹

Özet: Bu çalışma, Türk dünyasında kadın kimliğinin tarihsel ve kültürel süreç içindeki önemini, kadın başlıkları üzerinden ele almakta; bu başlıkların simgesel, işlevsel ve estetik boyutlarını inceleyerek halk kültüründeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkistan kökenli olan ve Köktürk ile Uygur dönemlerinden itibaren yazılı ve görsel belgelerde izlenen kadın başlıkları, Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden günümüze kadar çeşitli biçim ve anlamlarla gelişmiş, kadınların yaş, medeni durum, toplumsal statü ve inançlarına dair kimliksel göstergelere dönüşmüştür. Nitekim kadın başlıklarına ilişkin ilk yazılı belgeler, Orhun Yazıtları ve Dîvânü Lugâti't-Türk gibi eserlerde dolaylı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Fes, külah, yazma, çatkı gibi başlık türleri; genç kızlıktan dul kalmışlığa kadar farklı yaşam evrelerini ayırt etmekte, boncuk, tül, gümüş takı gibi süslemeler ise kadının doğurganlık, bereket ve anaerkil güç gibi değerlerini sembolize etmektedir. Türkistan'ın farklı bölgelerinde ise başlıkların şekil, malzeme ve renk tercihleri farklılık gösterse de kadın kimliğini kolektif kültürel hafızada yaşatan güçlü simgeler olarak varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu bağlamda, kadın başlıkları hem bireysel hem toplumsal belleğin taşıyıcısı olan önemli kültürel miras öğeleri olarak değerlendirilmektedir. **Anahtar Sözcükler:** Türk kadın başlığı, Halk kültürü, kültürel hafıza, Türk kadını, Türkistan.

Women's Titles in the Folk Culture in the Turkic World

Abstract: This study examines the details of women's processes in the Turkish world through women's headdresses; and examines the symbolic, aesthetic and aesthetic dimensions of these rooms and reveals their reflections on the public. Women's headdresses, which originated

¹ Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, El Sanatları Bölümü, ozlem.ozertugal@iuc.edu.tr, ORCID: 0000 0003 3923 8991.

in Central Asia and are traced in written and visual documents by the Gokturks and Uyghurs, have developed in various forms and meanings from the beginning of the Seljuk and Ottoman Empires in Anatolia to the present day, and have become identity indicators of women's age, marital status, social status and beliefs. In this context, the first written documents regarding women's headdresses are encountered indirectly in works such as the Orhun Inscriptions and *Divanu Lugati't-Türk*. Headdress types such as fez, cone, kerihçe, and chasuble distinguish different life stages from girlhood to widowhood, while ornaments such as beads, tulle, and silver jewelry symbolize women's values such as fertility, abundance, and matriarchal power. Although the shape, material, and color preferences of headdresses vary in different regions of Turkmenistan, it is seen that they continue to exist as powerful symbols that keep women's identity alive in the collective cultural memory. In this context, women's headdresses are evaluated as important cultural heritage elements that carry both individual and social memory.

Keywords: Turkish women's headdress, folk culture, cultural memory, Turkish women, Turkestan.

Giriş

Türk halk kültürü, tarihsel süreç boyunca farklı coğrafyalarda şekillenerek zenginleşmiş ve çeşitlilik kazanmış çok katmanlı bir miras niteliği taşımaktadır. Bu kültürel miras içinde giyim-kuşam unsurları, yalnızca işlevsel yönleriyle değil, aynı zamanda taşıdıkları sembolik anlamlarla da toplumsal kimliğin inşasında önemli bir rol üstlenmiştir. Kadın başlıkları ise, giyimin ayrılmaz bir parçası olarak, Türk halk kültürünün somut olmayan kültürel miras öğeleri arasında dikkat çeken unsurlardandır. Estetik, işlevsel ve simgesel yönleriyle bu başlıklar; bireyin toplumsal statüsünü, medenî durumunu, ekonomik konumunu, etnik kökenini ve yaşadığı çevrenin sosyo-kültürel yapısını yansıtan göstergeler olarak değerlendirilmektedir.

Kadın başlıkları, Türk kültür tarihinde yalnızca bir örtünme aracı değil; aynı zamanda toplumsal kimliğin göstergesi olarak

karşımıza çıkmaktadır. Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan Türk kültürel evreninde başlıklar, kadının yaşam evreleriyle doğrudan ilişkili olarak biçimlenmiştir. Bekârlık, evlilik, dul kalma ya da yaşlılık gibi yaşam döngüsüne ilişkin durumlar, kullanılan başlık biçimi ve rengiyle toplumsal olarak ifade edilmiştir.² Örneğin Türkmen ve Yörük kadınlarının başlıkları, kadının sözlü, nişanlı, gelin ya da dul olup olmadığını semboller niteliktedir. Bu sembolik sistem, sözlü kültürle birlikte nesiller arası aktarıma konu olmuş ve bu yönüyle kültürel belleğin taşıyıcısı olmuştur.³

Geleneksel toplumlarda kadın başlıkları, yerleşik, göçebe ve konargöçer yaşam biçimi, toplumsal yapı, dinî inanışlar ve estetik değerler gibi pek çok kültürel unsurun etkisiyle biçimlenmiştir. Anadolu'da ise başlık takma geleneği, kadının yaşam döngüsünü izleyen bir pratik olarak doğumdan ölüme kadar süregelen ve bu süreç, yerel gelenek ve göreneklerle şekillenmektedir. Başlıklar, yalnızca bireysel tercihlerle değil, kolektif hafızanın ürünü olan kültürel normlarla belirlenmiş; biçim, süsleme ve malzeme bakımından da bölgesel çeşitlilik göstermiştir. Ancak günümüzde, başta kentleşme olmak üzere küreselleşme, dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması ve tüketim kültürünün etkisiyle geleneksel giyim kültürü büyük oranda dönüşüme uğramaktadır. Kadın başlıkları da bu dönüşümden etkilenmiş, gündelik yaşamın dışına itilmiş ve daha çok düğün, bayram, folklorik etkinlik gibi ritüel zamanlara sıkışmıştır.⁴ Medya, kültürel değişimin başlıca taşıyıcısı olarak bireyin estetik anlayışını ve kimlik oluşumunu etkileyip, geleneksel biçimlerin çözülmesine zemin hazırlamaktadır.

² M. Yasa, "Türk Kültüründe Kadının Toplumsal Rolü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 61, 2012, s. 40.

³ Ö. Çobanoğlu, *Halk Bilimi Kuramlar, Yaklaşımlar, Yöntemler*, Ankara 2003, s. 66.

⁴ M. Ş., Düzgün, "Kültür Değişmesi ve Din", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, 2004, s. 150.

Bu bağlamda, kadın başlıkları hem bir halk bilimi meselesi hem de kültürel sürdürülebilirlik açısından önemli bir araştırma konusudur. UNESCO'nun 2003 yılında kabul ettiği Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde de belirtildiği üzere, topluluklara kimlik ve aidiyet duygusu veren uygulamalar, kuşaktan kuşağa aktararak yaşatılmalıdır. Türk halk kültürünün önemli bir parçası olan kadın başlıklarının belgelenmesi, sınıflandırılması, simgesel anlamlarının çözümlemesi ve görsel arşivinin oluşturulması bu kapsamda büyük önem arz etmektedir.⁵ Bu çalışma, Türk halk kültüründe kadın başlıklarının tarihsel ve kültürel bağlamda taşıdığı anlamı, işlevsel ve sembolik yönlerini, bölgesel çeşitliliğini ve günümüzde karşı karşıya kaldığı tehditleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Görsel ve sözlü verilerle desteklenen bu inceleme, kültürel mirasın korunmasına yönelik akademik bir çaba olmanın ötesinde, yerel belleğin yaşatılmasına dönük bir farkındalık çalışmasıdır.

a) Türk Halk Kültüründe Kadın Başlıklarının Tarihî Gelişimi

Türk halk kültürü içinde kadın başlıkları, yalnızca bir giyim unsuru olarak değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel kimliğin bir yansıması olarak önemli bir yere sahiptir. Kadın başlıkları, tarih boyunca Türk toplumlarının sosyal yapıları, inanç sistemleri, ekonomik koşulları ve estetik anlayışları doğrultusunda farklı biçim ve işlevler kazanmıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel süreçte, kadın başlıkları hem gündelik yaşamda hem de ritüel ve törenlerde çeşitli anlamlar yüklenerek kullanılmıştır.

Eski Türk toplumlarında başlık, bireyin toplumsal kimliğini yansıtan önemli bir göstergedir. Konargöçer yaşam tarzı sürdüren Türk boylarında, başlıklar genellikle iklim koşulları-

⁵ UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris 2003.

na uygun olarak üretilmiş, aynı zamanda boy aidiyetini, yaş ve cinsiyet farklılıklarını, hatta evlilik durumunu belirten simgeler taşımıştır.⁶ Uygur, Köktürk ve Selçuklu dönemlerine ait minyatürler ve arkeolojik buluntular, kadınların başlarına örttükleri tül bent, başörtüsü, börk ve serpuş türü başlıkların varlığına işaret etmektedir.⁷

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kadın başlıkları, toplumsal hiyerarşiyi ve kadınların sosyal statülerini daha belirgin biçimde yansıtan bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle saray çevresindeki kadınlar ile soylu sınıfa mensup hanımların kullandığı başlıklar; değerli kumaşlar, ince işlemeler ve mücevherlerle süslenerek birer statü simgesine dönüşmüştür. Örneğin, Osmanlı döneminde gelin başlıkları, kadınların evlilik sonrası kimlik değişimlerinin sembolü niteliğinde olup, yöreden yöreye farklılık gösteren biçimsel özellikler taşımıştır.⁸

Cumhuriyet dönemiyle birlikte modernleşme hareketlerinin etkisiyle kadın başlıklarında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle kentleşmenin hız kazanması ve modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel başlık türleri yerini daha sade ve pratik örtünme biçimlerine bırakmıştır. Ancak Anadolu'nun birçok bölgesinde, özellikle kırsal kesimlerde, geleneksel kadın başlıklarının kullanımının 20. yüzyılın sonlarına kadar sürdüğü gözlemlenmektedir.⁹ Bu başlıklar aracılığıyla kadınların yaşam döngüsü, toplumsal rolleri ve yerel kimlikleri hem bireysel düzeyde hem de kolektif hafızada görünür kılınmıştır.

⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984, s. 232.

⁷ K. Baykal, *Türklerde Giyim-Kuşam Kültürü*, Ankara 1998, s.74, B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, Ankara 1991, s. 96.

⁸ A. Dursun, *Osmanlı Dönemi Anadolu Kadın Giyiminde Başlıklar*, İstanbul 2011, s. 66.

⁹ S. Demir, S.- R. Ünal, "Geleneksel Türk Kadın Başlıkları Üzerine Bir İnceleme", *Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1995, s. 53.

b) Türk Dünyasında Kadının Önemi

Türk dünyasında kadın, tarihsel süreç boyunca yalnızca aile yapısının bir parçası olarak değil, toplumsal düzenin aktif ve belirleyici bir unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Eski Türk toplumlarından itibaren kadın hem özel yaşamda hem de kamusal alanda etkin roller üstlenmiş; üretimden yönetim süreçlerine, eğitimden sanatsal faaliyetlere kadar pek çok alanda sorumluluk almıştır. Bu durum, Türk kültürünün klasik anlamda ataerkil bir yapıdan ibaret olmadığını; kadını sosyal yapının merkezine yerleştiren bütüncül bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Türkistan, Türk kültürlerinde “ana” kavramı, yalnızca annelik rolünü değil, aynı zamanda kutsallık atfedilen bir toplumsal kimliği temsil eder. Kadın figürü; doğurganlık, bereket, bilgelik ve koruyuculuk gibi anlamlarla zenginleştirilmiş; mitolojik anlatılarda, destanlarda ve sözlü gelenekte yüksek bir değerle konumlandırılmıştır. Bu yönüyle kadın, yalnızca toplumsal yapının değil, kültürel hafızanın da taşıyıcısıdır; bu durum tarihî belgelerde de açık biçimde görülmektedir.

Köktürk ve Uygur yazıtlarında kadın, “hatun” ya da “katun” ünvanlarıyla anılmış; yönetim becerileri, diplomatik temsil gücü ve bilgelikleriyle öne çıkmıştır. Türk devlet geleneğinde hatunlar, yalnızca hükümdarın eşi değil, aynı zamanda siyasî otoritenin etkin temsilcileri olarak kurultaylara katılmış, devlet işlerinde söz sahibi olmuşlardır. Bu durum, Türk kadınının tarih boyunca sadece ev içi rollerle sınırlı kalmadığını göstermektedir.¹⁰

Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâtî't-Türk gibi klasik eserlerde ise kadın; danışılan, fikirlerine değer verilen ve toplumsal yapının yönlendiricisi olarak tasvir edilmekte, böylece onun entelektüel ve sosyal kapasitesi vurgulanmaktadır. Kadın, Türk aile yapısında

¹⁰ Mualla Uydu Yücel, “Türk Bozkır Kültüründe Kadın”, *Aile Özel Sayısı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2025, s.190-207; H. İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 1997, s. 93.

yalnızca annelik rolüyle sınırlı kalmamış; kültürel mirasın taşıyıcısı ve eğitimin ilk basamağı olarak değerlendirilmiştir. Atasözleri, efsaneler ve destanlarda; çocuklarını yönlendiren, mücadele eden ve ailesini koruyan güçlü bir figür olarak yer almıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ise "ana" onurlu, iradeli ve erdemli bir karakter olarak betimlenmiştir. Geleneksel Türk toplumlarında kadın, tarım, hayvancılık, dokuma ve ev ekonomisi gibi alanlarda üretimin öznesi olmuş; bilgeliği ve emeğiyle saygı görmüştür. Bu durum, Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada tarihsel süreklilik göstermiştir. Modern dönemde ise kadın kimliği, geleneksel roller ile toplumsal değişim arasında çok boyutlu bir yapıya bürünmüş; Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetlerinde kadınlar eğitim, sanat, bilim ve siyasette de etkinleşmiştir.

c) Anadolu Türk Halk Kültüründe Kadın Başlıklarında Simgesel ve Sosyo-Kültürel Değerler

Anadolu Türk halk kültüründe kadınlara atfedilen toplumsal başlıklar, yalnızca hitap biçimleri değil; aynı zamanda kadının toplumsal yapı içerisindeki konumunu, sorumluluklarını ve ona yüklenen kültürel rolleri yansıtan güçlü göstergelerdir. Bu sıfatlar; kadının yaşam döngüsündeki evrelerine çocukluk, genç kızlık, evlilik, annelik ve yaşlılıklarına göre çeşitlenmekte ve yaş, toplumsal statü, aile içindeki konum gibi faktörlerle doğrudan ilişkili olarak şekillenmektedir. "Kız", "gelin", "bacı", "hatun", "ana", "nine", "kaynana" ve "yenge" gibi ifadeler; kadının toplumdaki işlevsel yerini belirlerken, aynı zamanda bu rollerin kültürel olarak nasıl anlamlandırıldığını da ortaya koyar. Bu başlıklar, toplumsal bellekte kadına yönelik beklentilerin ve davranış kalıplarının dilsel ifadesi olarak değerlendirilmelidir. "Gelin" sözcüğü, yalnızca evlenmiş genç kadını değil; itaatkâr, uyumlu, aileye adapte olan ve anneliğe hazırlanan kadın idealini de yansıtır. Anadolu'da yaygın "gelin gibi" ifadesi ise zarafet, güzellik ve ahlâkî erdemlerle ilişki-

lendirilir. “Ana” ve “nine” ünvanları ise yaşla kazanılan saygınlık ve bilgelikle özdeşleşir. Özellikle “nine” figürü, Anadolu’daki Türk masallarında “bir ninenin evinde...” gibi kalıplarla yer alır; sadece yaşlı bir kadın değil, sözlü kültürün taşıyıcısı ve bilgeliliğin simgesi olarak betimlenir.¹¹ Bu yüzden de Anadolu Türk halk kültüründe kadına verilen başlıklar, sadece adlandırma değil; toplumsal rol ve değerlerin simgesel ifadesidir.

d) Köktürk Dönemi’nde Kadın Başlıklarına Dair Dolaylı Veriler: Orhun Yazıtları Örneği

8. yüzyıla ait Orhun Yazıtları, doğrudan kadın başlıklarını anlatmasa da dönemin sosyal yapısı ve giyim kültürüne dair önemli ipuçları sunar. Ünvanlar ve arkeolojik buluntular, kadınların süslemeli keçe veya kumaş başlıklar taktığını ortaya koyar. Giysilerin sosyal statüyü yansıtmaması, bu başlıkların işlevsel olmanın ötesinde sembolik anlamlar taşıdığını gösterir. Motif, malzeme ve biçimsel özellikler; kadının yaşı, medenî durumu ve toplumsal konumuna ilişkin veriler sunar. Orhun Yazıtları bu yönüyle, kadın başlıklarının konargöçer yaşam ve sosyal yapı içindeki yerini dolaylı biçimde yansıtır.

e) Dîvânu Lügati’t-Türk’te Kadın Başlıklarına Dair Terimler

1072 yılında Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dîvânu Lügati’t-Türk, yalnızca Türk dili açısından değil, aynı zamanda dönemin toplumsal yaşamı ve kültürel değerleri hakkında sunduğu verilerle de önemli bir kaynaktır. Eserde geçen “börk”, “yaşmak” ve “kızlık başlığı” gibi terimler, dönemin kadın giyimi ve özellikle başlık türleri hakkında bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda “yaşmak” terimi, evli kadınların yüzlerini örttükleri ince örtü

¹¹ G. Dünder, “Kadın İmgesinin Halk Anlatılarındaki Temsili: Anadolu Masallarında ‘Nine’ Figürü Örneği”, *Türk Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2017, s. 45.

anlamında kullanılmıştır.¹² Sözlükte yer alan bu ifadeler, dönemin kadın başlıklarının hem işlevsel hem de simgesel yönlerine dair ipuçları barındırmaktadır.

f) Selçuklu Devri Kadın Başlıklarından Örnekler

Selçuklu devri kadınlarının giydiği başlıklar, “bağaltak” ya da “üsküf” olarak adlandırılmaktadır. Bağaltaklar, Kubadabad Sarayı figürlerinde de görüldüğü gibi, üç dilimlidir. Kenarları değerli taşlar ve sırmalarla süslenmiştir. Saraya mensup kadınların bağaltaklarının alınlık kısmında, çoğunlukla tavus tüyünden yapılmış, tuğa benzer bir sorguç bulunur. Öte yandan Kaşgarlı Mahmud’un aktarımlarında, Selçuklu gelinlerinin gerdek gecesi “didim” adı verilen bir taç taktıkları, boyunlarına “boğmak” denilen bir gerdanlık takıldığı ve yüzlerinin “didek” isimli bir duvakla örtüldüğü bilgisi yer almaktadır. İbn Battuta, Kırım Hanı Sultan Mehmet Özbek’in eşinden bahsederken, “Hatun, başına cevahir ile süslü, tepesinde tavus tüyü bulunan bağaltak adında bir taç giymişti.” demektedir. Kubadabad Sarayı kadın figürleri arasında yer alan bu başlıklar, dilimli taç şeklinde olup çevresi hilal motifleri ile süslenmiştir.¹³(Resim 1-2).

Resim 1: Başında hotoz, kulağında hilal küpeli kadın

Resim 2: Taç şeklinde, hilal motifleriyle süslü bağaltaklı, kadın figürü.

¹² Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lüğati't-Türk*, Haz. Besim Atalay, Ankara 2006, s. 275.

¹³ M. Şerif, 1327, s. 373.

Konya Dış Kalası'ndaki kabartmalarda yer alan, I. Alaaddin Keykubad dönemine ait kadın yüzü melek kanatlı melek figürü, Selçuklu taş süsleme sanatının örneğidir. Başında üç dilimli taç, uzun örgülü saçlar ve uçuyormuş gibi betimlenen bu figürler; Tanrı ile insanlar arasında aracılık eden, ezeli âlemi, yağmuru, bolluk ve bereketi simgeleyen varlıklar olarak tasvir edilmiştir. (Resim 3).

Resim 3: Başlıklı Selçuklu kanatlı melek

Üç dilimli taç formu, güç ve kutsallıkla birlikte kozmik düzenin (gökyüzü, yeryüzü, yeraltı) simgesi olarak, kadının dünyevî ve semaî temsili-ni yansıtır. Taçtaki değerli taş ve sırma süslemeler, kadının statüsünü gösterirken, yıldızlarla özdeşleştirilerek kozmik bir anlam kazanır. Tavus tüyü sorguç; ölümsüzlük, cennet ve bilgelik çağrışımlıyla kadı-

nı göksel bir varlık olarak konumlandırır. Hilal motifleri, İslamî sembolizmin yanı sıra doğurganlık ve koruyucu dişil gücü simgeler. Uzun örgülü saçlar ise kadınlık, sağlık ve erdemin simgesi olarak başlıkla birlikte dünyevî zarafet ve semavi özü bir arada sunar. (Resim 4).

Resim 4: Kubad-abad Sarayı çinilerinde başında taç şeklinde bağaltıklar bulunan bağdaş kurmuş kadın figürleri. (Konya – Karatay Çini Müzesi)

g) Osmanlı Dönemi Kadın Giyimi Üzerine Kaynaklar: Seyahatnameler ve Şer'îye Sicilleri

Osmanlı dönemine ait kadın başlıkları ve giyim kültürüyle ilgili en önemli bilgiler, seyahatnameler ve şer'îye sicilleri gibi tarihsel kaynaklarda yer alır. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda yazdığı Seyahatnâme'de, kadınların “yaşmak”, “yeldirme” ve “ferace” gibi giysilerle sokakta nasıl görüldüğünü ayrıntılı biçimde betimlemiştir. Bu giysiler, sadece tesettürü değil, aynı zamanda zarafet ve sosyal statüyü de yansıtır. Şer'îye sicillerinde ise “başlık” kavramı; örtü, ziynet ve takılar bağlamında geçerek, kadınların kullandığı örtülerin türü, kumaşı ve süslemeleri hakkında dolaylı bilgiler sunar. Bu belgeler, kadınların giyim tercihleri üzerinden ekonomik ve sosyal konumlarına dair önemli ipuçları verir.

h) Anadolu'da Kadın Başlıkları: Kültürel Kimliğin Görünür Yüzü

Anadolu'da kadın başlıkları, yalnızca bir giyim unsuru değil; kadının yaşı, medeni durumu, toplumsal ve kültürel konumunu yansıtan güçlü bir simgedir. Fes, kavuk, küllük, bindallı başlığı, yazma, yemeni, tepelik ve alınlık gibi türler; biçim, süsleme ve kullanım amaçlarına göre çeşitlenir. Özellikle gelin başlıkları gösterişli süslemelerle dikkat çekerken, dul kadınların başlıkları daha sade olur. Başlıklarda kullanılan motifler anlam yüklüdür: **hayat ağacı** doğurganlığı, **koç boynuzu** gücü ve erkek evlat beklentisini, **nazar boncuğu** ise kötü enerjilere karşı korunma isteğini simgeler. Bu başlıklar, kadının sosyal statüsü, etnik kökeni ve ekonomik durumuna dair ipuçları sunar. Geleneksel halk kıyafetlerinin en anlamlı parçalarından biri olarak Anadolu'nun çok katmanlı kültürel yapısında önemli bir yer tutar.¹⁴

Kadın başlığı geleneği, 11. yüzyıldan itibaren Türkistan'dan Anadolu'ya göç eden Türk topluluklarının giyim kültürüyle şekil-

¹⁴ A. Araz, *Anadolu'da Kadın Başlıkları ve Süsleme Geleneği*, İstanbul 1990, s. 25.

lenmiştir. Bu gelenek, doğumdan ölüme kadar kadın yaşamının her evresine eşlik ederken, biçimsel ve simgesel anlamları da bölgelere göre farklılaşır.

T. Tansuğ'un belirttiği gibi, kadın ve gelin başlıkları yüzyıllar boyunca genç kızların başlarını süsleyen kültürel birikimin çiçekleri olmuştur. Evlilik törenleri ise yaradılışın ayinsel bir yeni- den üretimi olarak görülmüştür.¹⁵ Anadolu kırsalında gelin başı yapma işlemi, "inşaat" olarak adlandırılır. Bu işlemde kullanılan dallar, çiçekler, tüyler ve taçlar; gelini adeta kozmik bir merkeze yerleştirir. Gelin başı, yalnızca süs değil, aynı zamanda gelini bir "mikro evren" ya da "hayat ağacı" olarak temsil eden simgesel bir yapıdır.¹⁶

1) Türkistan ve Anadolu Kadın Başlıkları Arasındaki Geleneksel Bağlar

Anadolu'daki kadın başlıkları, biçim ve işlev bakımından Türkistan'daki geleneksel başlıklarla önemli benzerlikler taşır. Özellikle saç örgüsü motifleri ve baş süslemeleri, Özbekistan'daki genç kız ve gelinlerin kullandığı başlıklarla paralellik gösterir. Özbek kadınlar, genellikle "dobba" ya da "dobbi" adı verilen işlemeli takkeler takar. Gelinler için simli işlemelerle süslenen bu başlıklar "tes kapak" adını alır ve Anadolu'daki takke veya "terlik" tipi başlıklara benzer. Evli kadınlar, saçlarını bir ya da iki örgü hâlinde düzenleyerek, "cemelek" adlı süslerle bezemektedir. Baş süslemelerini küpe (**sırğa**), gerdanlık (**nazgerdan**) ve kolye (**zibi gordon**) gibi takılar tamamlar. Özel günlerde ise gösterişli "tırlayış" adlı taçlar kullanılır. Gelin başlarında çok sayıda ince saç örgüsü yer alır ve enseye takılan, bele kadar uzanan boncuklu "tahta pupek" örgüsü gelinliğin ilk kırk gününde taşınır. Gelin başı "tes kalpak" başlıkla tamamlanır; üzerine stilize bitki mo-

¹⁵ S. Tansuğ, "Türkmenlerde Giyim Gelenekleri" *I. Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V., Kültür Bakanlığı-MİFAD Yayınları, Ankara 1977, s. 255-256.

¹⁶ M. Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1992, s. 56.

tifleriyle bezenmiş, suzeni tekniğiyle işlenmiş “ak peril numal” adlı örtü örtülür¹⁷.

Resim 5: Aydın-Ödemiş
Kadın Başlığı

Resim 6: Balıkesir-Edremit
Yörük Kadın Başlığı

Bu başlık ve saç süsü geleneklerinin pek çok benzeri Anadolu'nun farklı bölgelerinde; özellikle Gaziantep, Tokat, Sivas, Kastamonu ve Balıkesir yörelerinde tespit edilmiştir. Bu durum, Türkistan'dan Anadolu'ya taşınan kültürel sürekliliğin ve kadın başlıklarının geleneksel sembolizminin önemli bir göstergesi niteliğindedir. (Resim 5-6-7).

Resim 7: Balıkesir-Pamukçu
Yörük Kadın Başlığı

i) Anadolu, Balıkesir Yöresi, Gördes Gelini Başı

Balıkesir'in Gördes yöresinde geleneksel gelin kıyafeti, bölgenin zengin halk kültürünü ve sosyal yapısını yansıtan önemli

¹⁷ HAGEM, *Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Genel Müdürlüğü*, Ankara 2009, s. 112.

bir unsurdur. Gördes gelinleri, düğün günlerinde yerel motiflerle süslenmiş gösterişli giysiler ve dikkat çekici başlıklarla donatılır. Gelin başı genellikle kırmızı ya da bordo tülbentlerle sarılır ve altın yaldızlı süsler, nazarlıklar, renkli boncuklar ve metal takılarla bezenir. Başlığın ön kısmına “al yazma” veya “duvak” yerleştirilerek gelinin evli statüsüne geçişi simgelenir. Gelin başlığı, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda toplumsal aidiyetin ve yerel geleneklerin görsel bir ifadesidir. Gördes yöresinde gelin başı süslemeleri, ailelerin ekonomik durumuna ve gelinin yaşına göre değişkenlik gösterebilir. Bu başlıklar, düğün törenlerinde sergilenen ritüellerin ayrılmaz bir parçası olup, kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli rol oynar.

j) Çanakkale Yöresi Halk Kültüründe Gelin Başı

Türkiye’nin, Çanakkale yöresinde gelin başı süslemeleri, düğün törenlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak hem sembolik hem estetik anlamlar taşımaktadır. Özellikle kırsal kesimlerde, bu süslemeler gelinin evliliğe geçişini simgeleyen önemli bir ritüel işlevi görür. Gelin başı genellikle kırmızı ya da bordo renkte al yazma veya duvakla örtülür; bu renkler, bereketi ve uğuru temsil eder. Başörtüsünün üzerine altın ya da gümüş renkli simli tellerle yapılan “tel kırma” işçiliği, boncuk, pul, nazarlık ve küçük takılarla zenginleştirilir. Bazı köylerde gelinin alnına, evlilik statüsünü belirten boncuk ya da zincirli alınlıklar takılır.¹⁸

Bu süslemeler, gelini güzelleştirmenin yanı sıra ailenin ekonomik durumunu da yansıtır. Gelin başı örtüsü evliliğin ilk günlerinde takılır, törenin ardından çıkarılır. Bu uygulama; toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel kimlik ve geleneksel aidiyet kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüzde dahi, özellikle Biga-Karabiga

¹⁸ HAGEM, 2009, s. 87.

Resim 8: Çanakkale/Biga yöresi
Kadın Başlığı

Resim 9: Çanakkale/Biga yöresi
Kadın Başlığı

ve Savaştepe'ye yakın köylerde, bu geleneğin izlerini taşıyan düğün törenlerine rastlanmaktadır.¹⁹ (Resim 8-9).

k) Çorum Yöresi Alevî Kültüründe Geleneksel Bir Gelin Başlığı: "Aleyçin"

"Aleyçin", Çorum'un Alevî köylerinde düğünlerde gelinlere takılan, inanç merkezli ve sembolik anlamlar taşıyan geleneksel bir başlıktır. Aynı başlık tipi, bölgedeki Sünnî köylerde "tozak" adıyla anılsa da Alevî topluluklarında "Ali için" ifadesinden türeyen "Aleyçin" ismini almıştır. Görünüm bakımından benzerlik gösterse de Aleyçin estetik bir unsur olmanın ötesinde, inanç sisteminin görsel bir temsili olarak değerlendirilir. Başlığın ön kısmına yerleştirilen üç küçük ayna; Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi simgelerken aynı zamanda nazardan korunma ve baht açıklığı gibi halk inançlarına da gönderme yapar.²⁰ Kırmızı: Ev-

¹⁹ HAGEM, s. 88.

²⁰ HAGEM, s. 138.

liliği ve Kerbela şehitlerini, özellikle Hz. Hüseyin'i temsil eder. Yeşil: Hz. Ali'nin soyunu ve Ehl-i Beyt mensubiyetini simgeler. Beyaz: Saflık ve genç kızlık anlamı taşır. Mor: Yaşlı kadınları temsil eder. Açık sarı: Hz. Hasan'ı, pembe: Hz. Hüseyin'i simgeler. Koyu sarı: Hz. Fâtıma ve Sarıkız'a atfedilir. Siyah: Matem, olgunluk ve bilgelik ile ilişkilidir.²¹ Aleyçin'in hazırlanma süreci, kadınlar arasındaki dayanışma ve ortak emeği temsil eder. Tepe kısmı genellikle horoz veya tavuk tüyleriyle süslenir; horoz, alevî inancında kutsal kabul edilir. Bazı köylerde bu süslemeler mevsim çiçekleriyle değiştirilir; çiçekler ise yeni başlangıç, bereket ve sevgi gibi anlamlar taşır. Örneğin, İbik köyünde horoz tüyü yerine boyalı çiçekler tercih edilir.²²

Başlığın alın kısmı, gelinin ailesinin maddi durumuna göre altın, gümüş veya boncuklarla süslenir. Tepe kısmı ise kök boya ile renklendirilmiş tüylerle çevrelenerek taç biçiminde şekillendirilir. Bu yapı hem kadının sosyal statüsünü hem de Alevî kimliğini yansıtan güçlü bir görsel göstergedir.²³ (Resim 10-11).

Resim 10: İmat köyünde başlığın tüylerle çiçeklerle süslenmesinden detay

Resim 11: İbik köyünde başlığın düzenlenmesi (İbik köyü muhtar arşivi)

²¹ HAGEM, s. 139.

²² HAGEM, s. 140.

²³ HAGEM, s. 141.

Aleyçin, yalnızca süs amaçlı değil, gelinlik üzerindeki inançların bir uzantısı olarak bağlanmakta; böylece sözlü belleğin maddi kültür öğeleriyle görselleştiği bir kültürel hafıza unsuru hâline gelmektedir. Anadolu'da gelin başı süslemelerinde sıkça kullanılan malzemelerden biri de aynadır. Gelin evden çıkarken, başlığın ön, arka ve yanlarına küçük yuvarlak aynalar dikilir; bu, hem nazardan korunma hem de gittiği evi aydınlatma inancıyla ilişkilidir. (Resim 12-13).

Resim 12: İmat Köyü, pul süslemeli duvak

Resim 13: Yazma duvak İmat köyü

1) Karaburun (İzmir) Yöresinde Kadın Başlıkları: Sembolik ve İşlevsel Bir Gelenek

Karaburun, İzmir yöresinde kadın başlıkları, geleneksel Türk halk giyiminin önemli unsurlarındandır. Gelin başlıkları, pamuklu fes üzerine eski Osmanlı sikkeleri, metal süslemeler ve boncuk, pul ile renkli işlemelerle bezenir; bu süsler gelinin ailesinin sosyal ve ekonomik durumunu yansıtır. Başlıktaki malzemeler ve motifler, gelinin evliliğe adımını, toplumsal statüsünü ve aile bağlarını simgeler. Çiçek motifleri yaşam ve bereketi, parlak metal süsle-

Resim 14: Türk Gelin Başlığı,
Karaburun / İzmir

meler ise koruyucu ve uğur getirici işlevi temsil eder; bu nedenle Karaburun başlıkları gelini adeta bir “mikro evren” veya “hayat ağacı” olarak sembolize eder. (Resim 14).

m) Anadolu’nun, Isparta ilinin Senirkent İlçesinde Kullanılan Gelin Keçe Fesi

Senirkent Gelin Fesi, tamamen el işçiliğiyle üretilen, kolalanmış ve sertleştirilmiş keçeden yapılan, bölgeye özgü süslemelerle zenginleştirilen geleneksel bir kadın başlığıdır.

Bu fes, söz merasiminden sonra damat tarafından geline hediye edilir, düğün sonrası düzenlenen “gelin yüzü” töreninde giyilir ve coğrafi sınırla ün bağı taşır. Fes, gelinin baş ölçüsüne göre hazırlanır. Ön kısmında “alınlık” adı verilen bölümde 80 ve 20 gramlık altınlar ile Cumhuriyet altınları kullanılır. Yanlardan sarkan “dululuk” kısımlarına da birer altın yerleştirilir. Fesin üst bölümünde, yörede yetişen haşhaş bitkisine atıfla hazırlanan organze kumaştan yapılmış yedi farklı renkte çiçek tomurcukları bulunur. Bu tomurcuklar; afyon yaprağı yeşili, beyaz, kırmızı, mor, sarı, süt beyazı, pembe ve mavi gibi renkleri temsil eder. Bitkisel taç kısmı (yörede “kaş” olarak adlandırılır) ise taşlar, tokalar ve boncuklarla süslenir. Arka yüzüne biri kırmızı (erbe), diğeri yeşil (pullu) olmak üzere iki poşu dikilir. Bu renkler, Hz. Peygamber’in torunlarının şahadet ve zehirlenme olaylarına gönderme yapar. Senirkent Gelin Fesi, yalnızca bir süs unsuru değil; aynı zamanda dinî, tarihî ve kültürel anlamlar taşıyan, kuşaktan kuşağa akta-

rılan bir kimlik göstergesidir. Günümüzde bu fesi yalnızca 71 yaşındaki Şeküre Örmeci yapmaktadır. Başlıkların değeri, üzerindeki 15 ile 40 arasında değişen altın sayısıyla ölçülür. Gelinler, baba evinden ayrılırken gökkuşağının yedi rengini yansıtan duvaklarını takarak bu köklü geleneği yaşatırlar. Bu özgün baş süslemeler, Senirkent'in kültürel mirasının canlı bir örneğidir. (Resim 15-16).

Resim 15: Senirkent Gelin Fesi

n) Yörük Kadının Başlıkları

Anadolu Yörük kadınlarının başlıkları; dinsel inanışlar, doğa ile kurulan ilişki, konargöçer yaşam tarzı ve geçiş ritüelleri gibi birçok kültürel öğeyle şekillenmiştir. Yörük kadınlarının baş

Resim 16: Senirkent kız başlığı

bağlama biçimleri, kuşaktan kuşağa aktarılan sembolik anlamlar taşır; özellikle doğurganlık, nazardan korunma, bereket ve toplumsal aidiyet gibi değerler başlıkların bezenmesinde etkili olmuştur²⁴. Yemeniler, şallar ve krepler gibi baş örtüleri ise bu başlıkların tamamlayıcı unsurlarıdır ve genellikle kadınlar tarafından el tezgâhlarında dokunarak üretilir. Bezemelerde kullanılan boncuk, tül, pul, kumaş ve çeşitli doğal malzemeler hem görsel zenginlik sağlar hem de koruyucu bir işlev üstlenir. Bu başlık

²⁴ S. Koca, *Yörüklerde Giyim Kuşam ve Süslenme Kültürü*, Ankara 2012, s. 45–52.

ve örtü kombinasyonları, kadının yaşı, medeni durumu, yaşadığı bölge ve törensel bağlamlara göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla Yörük kadınının baş bağlaması, sadece bir giyim unsuru değil; sosyo-kültürel bir göstergedir. Örneğin, belik (saç örgüsü) sayısı veya başlık üzerine takılan penes (altın taklidi para) sayısı, kadının medeni durumuna dair bilgi verebilmektedir. Bu semboller kimi zaman evli kalınan yıl sayısını, kimi zaman ise kadının evli, bekar ya da dul olduğunu göstermektedir.²⁵

o) Ankara Yöresine Ait Geleneksel Kadın Başlığı

Ankara yöresine ait geleneksel kadın giyimi, kültürel kimliğin önemli bir parçası olarak bindallı, oyali yazma, gümüş kemer, içlik göynek, nakışlı çorap ve mest gibi öğelerle zengin bir görünüm sunar. Sarıcan ve Begiç'in çalışmasında özellikle Çamlıdere yöresine özgü tepelik ve çember başlık türleri öne çıkar. Alnı açıkta bırakan, kırmızı çuha kumaştan yapılan ve penez, boncuk, altın gibi süslemelerle bezeli tepelik, geleneksel başlıklar arasında dik-

Resim17: Fotoğraf Damla Sandal, Çamlıdere kızlar, 2022, fotoğraf üzeri nakış Vekan Arşivi, 1940, Envanter No: 2235.

²⁵ R. Erdem, R.-M. Kartal, vd., *Yörüklerde Geleneksel Giyim Kuşam ve Süslenme Kültürü*, Ankara 1999, s. 18-19.

kat çeker. Tepeliğin arkasından sarkan ve ipek ya da floş iplerle yapılan çok sayıdaki örgü ise “fes kozası” olarak adlandırılır. Beyaz, üç kenarı boncuk oyalı ince yazma olan çember ise hem günlük yaşamda hem de törenlerde kullanılan zarif bir başörtüsüdür. “Çamlıdereli kızlar” adlı fotoğraf ise bu başlıkların ve giyimin görsel belgesi niteliğinde olup, dönemin estetik anlayışı hakkında önemli ipuçları sunar.²⁶ (Resim 17).

ö) Azerbaycan Halk Kültüründe Kadın Başlıkları

Kadınların giydiği köyneklerin rengi yaşa göre değişirdi; kızlar ve gelinler sarı ve kırmızı, yaşlı kadınlar ise beyaz veya siyah köynek giyerdi.²⁷ Azerbaycan’da geleneksel kadın başlıkları yalnızca süs değil, toplumsal kimliği, yaşa bağlı rolleri ve kültürel aidiyeti yansıtan semboller olarak öne çıkar.²⁸ Çocukluk, gençlik, evlilik, yas gibi yaşam evrelerini ifade eden bu başlıklar, özellikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında kırsal bölgelerde yaygın biçimde kullanılmıştır. Tesek (çepçik) adlı başlık; saya, inci ve qaysava gibi türleriyle farklı yaş ve sosyal durumları yansıtmıştır. Pamuklu saya tesek gündelik yaşamda, süslemeli inci ve kadife modeller genç kız ve gelinler tarafından tercih edilmiştir. Çutku (tülü), saçları toplu tutan işlevsel bir baş giysisidir; üzerine alın süsü (alıngabağı) ve örtüler eklenerek zenginleştirilirdi. Çalma adlı örtüler, bağlanış biçimleriyle sosyal statüyü gösterirken; başa takılan altın veya gümüş tokalar (kanca) evlilik durumunu simgelerdi. Bu başlıklar, bireysel tercihlerin ötesinde kültürel süreklilik ve kimlik ifadesi taşır. En yaygın başlıklardan biri olan kelayı, 1,5 x 1,5 m boyutunda, balmumu rezervasyon yöntemiyle desenlenmiş el yapımı ipek bir eşarptır. Genellikle kadife silin-

²⁶ A. Sarıcan-R. Begiç, *Ankara-Çamlıdere Yöresi Geleneksel Kadın Giysileri ve Aksesuarları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 2022, s.45-46.

²⁷ Tansuğ, *a.g.e.*, s. 255–256.

²⁸ M. Kahveci, “Özbekistan Kadın ve Erkek Kıyafetleri”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, C. 2, S. 6, 1994, s. 34.

dirik başlık üzerine türban ve kelagayi dahil birkaç eşarp birlikte takılırdı.²⁹ (Resim 18).

Resim 18: Karabağ'dan asil Azerbaycan Türk kadınları. Başlıklar alın süsleriyle donatılır.

p) İran Türkmen Kadınlarının Başörtüsü Olarak Taktığı “Yalık” Ve “Anlık” Geleneği

İran Türkmen kadınlarının geleneksel baş örtü unsurlarından olan “Yalık” ve “Anlık”, sadece birer örtünme aracı değil, aynı zamanda kimlik, toplumsal statü ve kültürel aidiyetin önemli göstergeleridir. “Yalık, genellikle genç kadınlar tarafından başın arka kısmına doğru bağlanan uzun bir örtü iken, “Anlık” ise alın kısmını kapatan ve başı çevreleyen şekilde takılan bir örtü türüdür. Bu iki unsur birlikte kullanıldığında hem başın tamamı örtülmüş olur hem de kadınların yaş, medeni hâl veya toplumsal konum gibi bilgileri dışa yansıtılır. Geleneksel motiflerle süslenen bu örtüler, aynı zamanda estetik bir değer taşır ve kuşaktan kuşağa aktararak kültürel sürekliliğin önemli bir parçası hâline gelir. (Resim19).

²⁹ Kahveci, *a.g.e.*, s. 34.

Resim 19: Türkmen kadınlarına özgü başörtüsü “yalık” ve evliliğin simgesi olarak bilinen “annak”

r) Tahtacı Türkmen İşi Kadın Başlığı

Tahtacı Türkmenleri, Oğuz boylarının Anadolu’ya göçüyle ormanlık bölgelere yerleşmiş, Osmanlı’dan beri ağaç işçiliği yapan Alevî topluluğudur; günümüzde Ege ve Akdeniz çevresinde yaşamaktadırlar.

Bu topluluğa ait kadın başlıkları, özellikle Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerinde Balıkesir yöresinde görülmektedir. Başlıklar, boncuk, pul ve “penez” adı verilen altın ve gümüş paralarla süslenmiş olup; üzerindeki süsleme yoğunluğu kadının ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Geleneksel Türkmen işçiliğinin izlerini taşıyan bu başlıklar, zengin bezemeleri ve kuyruklu yapısıyla

Resim 20: Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemine ait, Balıkesir yöresinden; üzeri boncuklar, pullar ve penezlerle süslü Tahtacı Türkmen işi kadın başlığı, 19,5 cm.

Resim 21: Tahtacı Türkmen işi kadın başlığındaki altın ve gümüş para sayısı kişinin maddi duruma göre belirlenmektedir.

hem estetik hem de toplumsal kimlik göstergesi olarak işlev görmektedir. (Resim 20-21).

s) Türkistan'da Yaşayan Türk Kadınlarının Başlıkları

Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk kadınlarının başlıkları ve saç biçimleri, Türkistan kültür çevresine özgü karakteristik özellikler taşımaktadır. Etnografik verilere göre saçlar, genellikle örgüler hâlinde serbest bırakılmış ya da çok sayıda topuz yapılarak fildişi tarak ve firketelerle sabitlenmiştir.³⁰ Uygur kadınlarının başlarına boğtak adı verilen hotozlar taktıkları bilinmektedir.³¹ Saç örgüsü, bireyin sosyal statüsünü simgeleyen, Türk toplumuna özgü ayırt edici bir özelliktir.

Türkler, İslamiyet sonrası da uzun saç ve örgü geleneğini sürdürmüş, geleneksel Türkistan, giyim öğelerini korumuşlardır. Rusya Etnografya Müzesi koleksiyonundaki 20. yüzyıl başı Kazak kız takyası ile 19. yüzyıl sonu Türkmen kadın başlıkları, bu kültürel çeşitliliği ve başlıkların toplumsal işlevini gösteren önemli örneklerdir.³² (Resim 22-23).

Sembolik anlamlar gelin başlığında önem taşır. Örneğin; Ege bölgesi Türkmenlerinde gelinin alnına, yedi renkten yapılan “kepez” adı verilen taç bağlanır. “Kepez”, başlık küçük bir bakır sahandan yapılan ve İslâm döneminden önce de Türkistan’da

³⁰ M. Kara, “Türk Kültüründe Saç ve Saçla İlgili İnançlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 49, 2009, s. 112).

³¹ E. Esin, *Uygur Sanatı: Sekizinci Yüzyıldan On Üçüncü Yüzyıla Kadar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, s. 67.

³² Rus Etnografya Müzesi Koleksiyonu, *Orta Asya Türk Başlıkları ve Giysileri Sergi Kataloğu*. St. Petersburg: REM Yayınları, 1998, s. 45.

Resim 22: Bekar kızların taktığı
Türkistan başlığı- Takya, Rus
Etnografya. Müzesi
Koleksiyonu 1998.

Resim 23: Türkmen Başlığı.
19. Yüzyılın İkinci Yarısı.
Rus Etnografya Müzesi
Koleksiyonu.

kadınların giydiği “tokulga” ile özdeşdir. Türkmenlerde “kepez” başlık, gelinin kına gecesinde baba evinden koca evine giderken giydiği ve hediyelerle birlikte kız evine gönderilen özel bir başlıktır. Başlık üzerine örtülen “ak duvak” gelinin iffetini simgeler; başın etrafına sarılan yedi renkli örtü “allı yağlık”la bağlanır ve tavus-horoz tüyleriyle süslenen “tozak” eklenir. Başlık ömür boyu saklanır. Çeneyi çevreleyen tomaka ise yıldırım çarpmasından koruduğuna inanılır; bez üzerine düğme ve boncuklardan yapılmış “ilmeçer” denir.³³

Saukele, beyaz keçe, kırmızı çuha ve kürkten koni şeklinde yapılır; altın, gümüş, inciler, mercan ve elmaslarla süslenir. Gümüş kolyeler alnına asılarak enerji merkezini korur. Tüm unsurları koruyucu muskalar görevi görür. (Resim 24-25).

³³ Tansuğ, *a.g.m.*, s. 255.-256.

Resim 24: Düğün Başlığı Saukele
19. yy. Ortaları Rus Etnografya Müze
Koleksiyonu. Batı Kazakistan.

Resim 25: Kazak Türkmen
gelin başı, Saukele

ş) Moğol, Tatar, Altay ve Kazak Türk Halk Kültüründe Kadın Başlıkları

Türk halk kültüründe kadın başlıkları, toplumsal statü, yaş, medeni durum ve etnik kimliği gösteren önemli görsel simgelerdir ve Türkistandaki Moğol, Tatar, Altay ve Kazak topluluklarında farklı biçimlerde görülür. Moğol kadın başlıkları, özellikle 13. yüzyılda ve Cengiz Han döneminde oldukça ihtişamlı yapılarıyla dikkat çeker. Boğtak adı verilen başlık, evli kadınlar tarafından giyilir, genellikle yüksek, konik formda yapılırdı. Bu başlık, kadının hem sosyal konumunu hem de evli olduğunu gösterirdi³⁴ (Resim 26).

Tatarların İdil-Ural bölgesinde kullandığı işlemeli ve boncuklu kadife “kalfak” başlıklar, genç kızlar ve gelinlerce törenlerde veya günlük yaşamda takılır; süslemeleri ise kadının ve ailesinin toplumsal statüsünü yansıtır.³⁵

³⁴ Esin, *a.g.e.*, s. 67.

³⁵ V. Kurban, “Moğol, Tatar, Altay ve Kazak Türk Halk Kültüründe Kadın Başlıkları”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 63, 2012, s. 239.

Moğol Kadını

Resim 26: Türk kültüründe kadının başlığı yüksek olur, bu yücelik, “yüceltilmişlik”tir. Milli günlerde takılan Moğol Kadın Başlıkları

Altay Türklerinde ise kadın başlıkları daha sade formlardır ancak manevî anlamı büyüktür. Genç kızlar genellikle işlemeli tülbentler veya keçe başlıklar takarken, evli kadınlar daha süslü, kumaş ya da keçe başlıklarla tanınırlar. Başlıkların üzerindeki motifler genellikle koruyucu ve doğa ile ilişkili semboller içerir.³⁶

Kazak kadın başlıkları, zengin çeşitliliğe sahiptir. En bilinen örneklerden biri, genç kızların giydiği saukele adlı başlıktır. Bu başlık, genellikle gelinlik başlığı olarak kullanılır ve altın, gümüş, değerli taşlar ve tüylerle süslenir. Saukele, sadece estetik değil, aynı zamanda kutsal bir anlam da taşır; gelinliğin en önemli parçası sayılır.³⁷ (Resim27).

t) Kırgız Kadın Başlıkları

Kırgız kadınları, hem sosyal hem ekonomik statülerini simgeleyen geleneksel başlık “eleçek”i kullanmaya devam etmektedir.

³⁶ Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, s. 145.

³⁷ Kara, a.g.e., s. 112.

Resim 27: Altay, Kazak, Tatar, yüksek olarak tasarlanan kadın başlıkları.

Gösterişli yapısıyla kıyafeti tamamlayan eleçek, geçmişte doğumda kundak, ölümden ise kefen olarak da kullanılmıştır. Kadınlar ayrıca bayram ve misafirliklerde, “saç uçtuk” adı verilen gelenekle, örgülü saçlarının uçlarına ziynet eşyaları takmayı sürdürmektedir. (Resim 28).

Resim 28: Kırgız kadın başlıkları

u) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Kadın Başlıkları

Kuzey Kıbrıs Türklerinde kadın süslemelerinde özellikle gelin olacak kızlarda süs ve güzel görünüm fazlasıyla özel bir durumdur. Baş kısmına altın veya gümüş dizilerden oluşan fes veya kenarları parlak pul ile işlenmiş yemeniler saçlar ikiye ayrılıp “belek” denilen geleneksel kız örgüsü yapılır.³⁸ (Resim 29).

Resim 29: Ömer Ağa A. Gönyeli köyü kıyafetler albümü (1900-1980)
Kuzey Kıbrıs Türk Kadınları

ü) Özbekistan Türklerinde Kadın Başlıkları

Özbek Türk kadınlarının giydiği doppi, Özbekistan'ın en yaygın geleneksel başlıklarından biridir. Dört köşeli bu şapka, genellikle siyah zemin üzerine beyaz işlemelerle süslenir ve kültürel bir simgedir. Özbekistan genç kız ve gelin başlarında da görülür ve goblen işlemeli dobba/dobbı adı verilen bir takke giyilir. Sim işli olanları genellikle gelinler tarafından kullanılır ve “tes kapak” adını alır. Bu Anadolu'da kullanılan takke/terlik benzeri bir başlıktır. Evli kadınlar saçlarını bir-iki örük yapar ve işlemeli saç süsü olan “cemelek” ile saçlarını süsler. Ayrıca “sırğa” adı verilen küpe ve “nazgerdan” gerdanlık, “zibi gordon” kolye ile baş düzenini ta-

³⁸ N. Kansu Yetkiner, *Kıbrıs Türk Kadın Giysileri ve Süslenme Biçimleri*, KKTC Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 2011, s. 25.

Resim 30: Özbekistan Kadın Başlıkları doppi.

mamlar. Özel günlerde ve gösterilerde “tırlayış” adı verilen taç, başa takılır. Özbek gelin başında saçlar çok sayıda örülür. “Tahta pupek” adı verilen siyah kordonet ve boncuklardan yapılan saç süsü ensede saça takılır ve bele kadar sarkıtılır. Bu saç süsünü gelinler kırk gün takarlar. Gelin başına “tes kalpak” giyildikten sonra üstüne “ak peril numal” adı verilen stilize bitkisel motiflerle suzeni teknikte işlenmiş örtü örtülür.³⁹ (Resim 30).

v) Batı Trakya Türklerinde Kadın Başlıkları

Batı Trakya’da yaşayan Türk kadınları, Osmanlı’dan miras kalan geleneksel kıyafetleri yaşatmaya devam etmektedir. 1923 Lozan Antlaşması sonrası Yunanistan’a bırakılan bu bölgede Türk azınlık, yıllar boyunca çeşitli asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Bu süreçte kadınlar, kültürel mirasın korunmasında ve kimlik mücadelesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İşkeçe’ye bağlı Dolaphan, Mustafçova ve Agnila gibi köylerde kadınlar, geleneksel kıyafetleri hem günlük yaşamda hem de özel günlerde giymeyi sürdürmektedir. Başlıklar ise yaş, medenî durum ve sosyal konum gibi bilgileri yansıtan güçlü kültürel göstergeler olarak dikkat çeker. Modernleşmeye rağmen bu unsurların genç kuşaklara aktarılması yönünde çabalar sürmektedir.

³⁹ Kahveci, *a.g.e.*, s. 34.

y) Bulgaristan Türklerinde Geleneksel Türk Kadın Başlıkları

Bulgaristan'daki Türk kadınlarının geleneksel başlıkları hem etnik kimliğin hem de sosyal statünün görsel bir ifadesi olarak önemli bir yer tutar. Başlıklar; yaş, medenî durum ve yöresel farklılıklara göre çeşitlilik gösterir. Genellikle renkli tülbentler, işlemeli örtüler, iğne oyaları, boncuk ve pul süslemeleriyle hazırlanır. Evli kadınlar başlarını daha kapalı ve süslemeli başlıklarla örterken, genç kızlar daha açık renkli ve sade örtüler kullanır. Düğünlerde gelin başı, genellikle kırmızı veya bordo örtülerle hazırlanır, alın kısmına sarıya boyanmış altınlar, nazarlıklar ve renkli boncuklar takılır. Kırcaali, Razgrad, Şumnu ve Mestanlı gibi bölgelerde bu başlık geleneği hâlen folklorik etkinliklerde yaşatılmaktadır. Bu başlıklar, aynı zamanda aidiyetin ve kültürel direncin bir sembolüdür. (Resim 31).

Resim 31: Bulgaristan Geleneksel Türk kadın başlıkları

Sonuç

Türk halk kültüründe kadın başlıkları, yalnızca giyim-kuşamın bir parçası değil; aynı zamanda kadının toplumdaki yerini, kimliğini ve yaşam evrelerini yansıtan güçlü birer kültürel sim-

gedir. Bu başlıklar, bireyin ait olduğu coğrafyayı, etnik kimliği, sosyal statüyü ve bazen de ruh hâlini ifade ederken; aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan kolektif hafızanın da bir parçası hâline gelmiştir.

Anadolu'dan Türkistan'a uzanan geniş kültürel coğrafyada; fes, yemeni, eleçek, çalma, tesek gibi başlık türleri, sadece biçimsel değil, aynı zamanda işlevsel ve sembolik anlamlar da taşır. Bugün bu başlıkların korunması ve araştırılması hem geleneksel el sanatlarının yaşatılması hem de kadının tarihsel ve toplumsal rolünün daha derinlikli anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- ARAZ, A., *Anadolu'da Kadın Başlıkları ve Süsleme Geleneği*, İstanbul 1990.
- BAYKAL, K., *Türklerde Giyim-Kuşam Kültürü*, Ankara 1998.
- ÇOBANOĞLU, Ö., *Halk Bilimi Kuramlar, Yaklaşımlar, Yöntemler*, Ankara 2003.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.
- DEMİR, S.-ÜNAL, R., "Geleneksel Türk Kadın Başlıkları Üzerine Bir İnceleme", *Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, s. 58, 1995, s. 55-70.
- DÜNDAR, G., "Kadın İmgesinin Halk Anlatılarındaki Temsili: Anadolu Masallarında 'Nine' Figürü Örneği", *Türk Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2017, s. 45-60.
- DURSUN, A., *Osmanlı Dönemi Anadolu Kadın Giyiminde Başlıklar*, İstanbul 2011.
- DÜZGÜN, M. Ş., "Kültür Değişmesi ve Din", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, 2004, s. 150-152.
- ELİADE, M., *İmgeler ve Simgeler* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- ERDEM, R.-M. KARTAL- C. ŞENOL- A. TEZSEVER, *Yörüklerde Geleneksel Giyim Kuşam ve Süslenme Kültürü*, Ankara 1999.
- ESİN, E., *Uygur Sanatı: Sekizinci Yüzyıldan On Üçüncü Yüzyıla Kadar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.
- HAGEM, *Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Genel Müdürlüğü*, 2009.
- KANSU YETKİNER, N., *Kıbrıs Türk Kadın Giysileri ve Süslenme Biçimleri*, KKTC Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 2011.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984.
- KAHVECİ, M., "Özbekistan Kadın ve Erkek Kıyafetleri", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, C. 2, S. 6, 1994.

- KARA, M., “Türk Kültüründe Saç ve Saçla İlgili İnançlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 49, 2009.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divânü Lügati't-Türk*, Haz. Besim Atalay, Ankara 2006.
- KOCA, S., *Yörüklerde Giyim Kuşam ve Süslenme Kültürü*, Ankara 2012.
- KURBAN, V., “Moğol, Tatar, Altay ve Kazak Türk Halk Kültüründe Kadın Başlıkları”, *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, S. 63, s. 225-250.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI HAGEM, Kastamonu Yöresi Halk Kültürü Araştırması, Haz. İ. Hakkı Uzunçarşılı vd., Ankara 2000, s. 115–118.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI HAGEM, Balıkesir Yöresi Halk Kültürü Araştırması, Ed. Mustafa Arslan, Ankara 2001, s. 122–125.
- RUS ETNOGRAFYA MÜZESİ KOLEKSİYONU. *Orta Asya Türk Başlıkları ve Giysileri Sergi Kataloğu*. St. Petersburg: REM Yayınları, 1998.
- RUSSIAN MUSEUM OF ETHNOGRAPHY, *Costumes of the Peoples of Central Asia*, St. Petersburg 1998, s. 45–48, 97–102.
- SARICAN, A.- BEGİÇ, R. *Ankara-Çamlıdere Yöresi Geleneksel Kadın Giysileri ve Aksesuarları Üzerine Bir İnceleme*. 2022, s.45-46.
- TANSUĞ, S., “Türkmenlerde Giyim Gelenekleri”, *Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.V, Kültür Bakanlığı-MİFAD Yayınları, Ankara 1977.
- UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris 2003.
- YASA, M., “Türk Kültüründe Kadının Toplumsal Rolü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 61, 2012, s. 35–47.

İnternet Kaynakları

- <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/senirkent-gelin-fesi>, Erişim tarihi: 28.11.2022.
- <https://lavarla.com/arsivde-kaybolduk-camlidereli-kizlar/>, Erişim tarihi: 28.11.2022.
- <https://doi.org/10.34189/turkkulturu.2009.49>, Erişim tarihi: 01.07. 2025
- <https://azerihistory.com/?p=19665>, Erişim tarihi: 28.11.2022.
- <https://tr.pinterest.com/pin/211174975790673/>, Erişim tarihi: 28.11.2022.
- <https://tr.pinterest.com/pin/llere-gre-stn-grtuna-koleksiyonu-314970567710908056/>, Erişim tarihi: 05.07. 2025.
- <https://tr.pinterest.com/jeancriel/>, Erişim tarihi:01.07.2025.
- <https://tr.pinterest.com/pin/211174975481661/>, Bulgaristan. Erişim tarihi: 01.07.2025.
- <https://tr.pinterest.com/jeancriel/> Jean-Marie Criel, Erişim tarihi: 01.07.2025.
- <https://ar.pinterest.com/pin/859483910170586273/> gördes gelin başlığı. Erişim tarihi: 01.05.2025.
- [https://tr.pinterest.com/cioffgurtuna/anadolu-kad -Üstün Gürtuna Koleksiyonu](https://tr.pinterest.com/cioffgurtuna/anadolu-kad-Üstün-Gürtuna-Koleksiyonu) Erişim tarihi: 01.07.2024.
- <https://tr.pinterest.com/balkankyafet/> Bulgaristan kadın başlıkları Erişim tarihi: 01.07.2024.

<https://www.instagram.com/kiliciyesi/?hl=tr> Kazak Türklerinin gelinleri, başlarına Saukele Erişim tarihi: 01.05.2024.

[https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/bas-ustunde-tasinan-gele-
nek-turkistan-basliklari/8](https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/bas-ustunde-tasinan-gele-
nek-turkistan-basliklari/8) Türkistan takya, Erişim tarihi: 01.05.2024.

<https://tr.pinterest.com/pin/84935142968130414/> Özbekistan kadın başlığı, Erişim tarihi: 01.07.2025.

Facebook – Özbekistan Haber Sayfası, Erişim tarihi: 01.07.2025.

[http://www.turkbilimi.com/asya-turk-kulturunde-devam-eden-kadin-baslik-
larinin-kucuk-asya-ve-ortadogudaki-ornekleri/](http://www.turkbilimi.com/asya-turk-kulturunde-devam-eden-kadin-baslik-
larinin-kucuk-asya-ve-ortadogudaki-ornekleri/), Erişim tarihi: 01.07.2024.

[https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkmen-kadınların-asırlardır-terk-et-
medigi-yalılık-ve-annak-gelenegi](https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkmen-kadınların-asırlardır-terk-et-
medigi-yalılık-ve-annak-gelenegi) - İran Türkmen kadınları, Erişim tarihi: 01.07.2025.

Kazakistan'da Bilimde Öncü Kadınlar

Emine Şule Ertürk Anıklı¹

Özet: Dünyanın kadim milletlerinden biri olan Türklerin anayurdu Türkistan'da kadınların konumunun geçmişte geleneklere, inanç sistemine ve yönetimlerin politikalarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınacak olan bilimde öncü Kazak kadınları Sovyetler Birliği döneminden günümüze uzanan süreçte, eğitim, sağlık, mühendislik, filoloji, tarih ve doğa bilimleri gibi pek çok disiplinde önemli roller üstlenmişlerdir. Çalışmada adı yer alan bu kadınlar yalnızca bilimsel üretimle değil, aynı zamanda kadınların bilim dünyasındaki temsiliyetini artırma yönündeki mücadeleleriyle de ön plana çıkmıştır. Onların bilimsel çalışmaları ve sınırlı biyografik veriler ışığında bu öncü kadınların kariyer yolları hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Ayrıca, yaşadıkları dönemin zorluklarına rağmen başarılı olmuş bu kadınların bilimdeki ilerlemelerinin, eğitim fırsatlarına paralel olduğu görülmektedir. Çalışma, Kazakistan'da bilimde kadın emeğinin görünür kılınmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kazakistan'da kadın akademisyenlerin yükselişine ilgili sınırlı sayıda eser bulunmakla birlikte burada ele alınan isimler alanında öncü olmuş Kazak kadınlarının başında gelmektedirler. Nazipa Kuljanova ülkedeki ilk pedagoğlardan biri ve ilk gazeteci olmasının yanında Abay çalışmalarına da öncülük eden isimlerden biridir. Gülsüm Asfendiyarova sadece Kazakistan'da değil Türkistan'da kadın sağlığı alanında öncü olmuştur. Akkagaz Dosjanova, Moskova'da eğitim alan ilk kadın doktordur. Prof. Dr. Nailya Bazanova Kazakistan'ın ilk kadın akademisyenidir ve ülkede fizyolojinin temellerini atanlardandır. Patşayım Tazhibayeva, Kazakistan'ın ilk kadın jeologu olarak yer bilimlerinde önemli araştırmalara imza atmıştır. Prof. Dr. Rabiğa Sızdıkova, Kazak dilbilimi alanında öncü çalışmalar yapmış, modern Kazak dilinin sistemli bir biçimde incelenmesine katkıda bulunmuştur. Bu kadınlar,

¹ Öğr. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, e-posta: erturk@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1164-5720.

sadece bilim üretiminde değil; aynı zamanda diğer kadınlara ilham olan sembol figürler haline gelmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazakistan, Kazak kadınları, bilimde kadınlar, öncü kadınlar.

Pioneering Women in Science in Kazakhstan

Abstract: In Turkestan, the ancestral homeland of the Turks—one of the world's oldest nations—the status of women has historically varied depending on traditions, belief systems, and governmental policies. The pioneering Kazakh women in science, who are the focus of this study, have played significant roles in numerous disciplines such as education, healthcare, engineering, philology, history, and the natural sciences from the Soviet era to the present day. These women are notable not only for their scientific contributions but also for their efforts to increase the representation of women in the scientific community. This study aims to provide information about the career paths of these pioneering women through limited biographical data and their scientific work. Despite the challenges of their time, these women succeeded in advancing in science, and their progress appears closely linked to the educational opportunities available to them. The study seeks to contribute to the visibility of women's contributions to science in Kazakhstan. Although there are only a limited number of studies on the rise of women academics in Kazakhstan, the figures examined here are among the leading Kazakh women pioneers in their fields. Nazipa Kulzhanova was one of the first educators in the country, the first female journalist, and a key figure in studies on Abay. Gülsüm Asfendiyarova was a pioneer in women's health not only in Kazakhstan but throughout Turkestan. Akkagaz Doszhanova was the first woman to receive medical education in Moscow. Prof. Dr. Nailya Bazanova was the first female academic in Kazakhstan and one of the founders of the field of physiology in the country. Patshaym Tazhibayeva, as Kazakhstan's first female geologist, conducted important research in the earth sciences. Prof. Dr. Rabiga Syzdykova carried out pioneering work in Kazakh linguistics and contributed to the systematization of the modern Kazakh language. These women have become not only producers of science but also symbolic figures who inspire other women.

Keywords: Kazakhstan, Kazakh women, women in science, pioneering women.

Giriş

Türkler, tarih boyunca geniş coğrafyalarda yaşamışlar ve yaşadıkları yerlere katkı sağlayan bir millet olmuşlardır. Kadim bir kültüre sahip olan Türkler, birçok konuda olduğu gibi yaşadıkları çağın çok ötesinde bir anlayışla aile ve onun her ferdine kıymet veren bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Eski Türk toplumunda kadının konumu hakkında yapılan araştırmalara göre Türklerin sınıfsız bir toplum olma vasfıyla² ve bilhassa konargöçer kültürün etkili olduğu Türklerde kadın, hem aile hukukunda hem devlet hukukunda erkekle eşit statüde yer almıştır.³ Ancak bu konuda da bazı zamanlarda diğer kültürlerin geleneklerinden etkilenmişlerdir. Tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerinde İslamiyet öncesinde Tomris Hatun'dan Asya Hun Kağanlığındaki kadın hassa ordusuna, Selçuklu Devleti'ndeki Gevher Hatun'dan, Hindistan'da Sultan Raziye'ye⁴, Anadolu'da Nene Hatun'dan Gördesli Makbule'ye, Doğu Türkistan'daki Dilşad Hatun'a kadar daha nice Türk kadının başarıları, azimleri ve fedakârlıkları görülmektedir.⁵ Tüm Türk Dünyasında olduğu gibi Kazakistan'ın tarihinde de özverili başarı hikâyeleriyle öncü ve rol model olan pek çok kadın var olmuştur. Benzer sorumluluk ve fedakârlıkları sayesinde şartları kendi lehlerine çevirerek ilerleyen bu öncü kadınlar, azimleriyle sadece kendi hayatlarına yön vermemişler, aynı zamanda içinde yaşadıkları topluma da katkı sağlamışlardır.

Geçmişte Kazak bozkırında geçerli olmuş “yedi yargı” adındaki geleneğe göre Kazak kadınlarının haklarının güvencede olduğu⁶ anlaşılırken “20. yüzyılda Çarlık Rusya'da erkek egemen

² İlhami Durmuş, “Türkler'de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları”, *Akademik Bakış*, 25, C.1, 2007, S.1, s. 31.

³ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 371.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mualla Uydu Yücel, *Bozkırın Asenaları: Türk Tarihinde Kadın Liderler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2024.

⁵ Havva Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 6-17.

⁶ Abdilmelik Nisanbayev, “Kazakistan”, *Uttık Entsiklopediya*, Almatı 1998, s. 920.

devlet yapılanması içinde kadınların hiçbir temel hak ve özgürlüğü bulunmamakta bununla birlikte Türk kadınları bu yönetim altında Ruslardan farklı “*inrodets*” olarak ikinci bir statü kaybı yaşamışlardır.”⁷ 1905 yılında Tüm Rusya Müslümanlarında olduğu gibi Kazakistan’da da kadın haklarının ve özellikle kız çocuklarının eğitiminin Ceditçilik hareketiyle ivme kazandığı görülmektedir. Rusya Müslümanları, kadın haklarını ele almak için 24-27 Nisan 1917’de Kazan’da, “I. Müslimeler Kongresi ve 1-11 Mayıs 1917’de gerçekleştirdikleri “Rusya Müslümanları Kongresi”nde kadınların hak ve özgürlükleri için önemli kararlar almışlardır. Komisyonda İslâm’da kadınların hukuku üzerinde çalışılmış ve oluşturulan rapor o dönem için radikal maddeler içermesine rağmen onaylanarak aynen kabul edilmiştir.”⁸ Kongrelerde kadınların statüleri iyileştirilmeye çalışılırken aynı zamanda sosyal ve siyasî alandaki konumları da güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte özellikle kızların eğitimi en önemli konu başlıklarından biri olmuş ve Kazak aydınlarından Mirjakıp Dulatov başta olmak üzere 20. yüzyıldan itibaren Ceditçilik temelinde yeni Usul-i Cedit okullarının açılmasıyla kadınların sosyal konumu güçlenmeye başlamıştır.⁹ Bu okullarda eğitim gören ve çeşitli alanlarda eğitim alan kadınlar Kazakistan’da öncü oldukları gibi pek çoğu da öğretmen olarak yeni nesillerin yetişmesine katkı sağlamıştır.

a) Kazak Türklerinin İlk Kadın Gazetecisi ve İlk Kadın Yazarı Nazipa Kuljanova (1887-1934)

Nazipa Kuljanova, Kazak Türklerinin ilk kadın gazetecisi aynı zamanda ilk pedagoglarından olup ülkesinin bağımsızlığı için mücadele eden önemli isimlerin başında gelmektedir. Öğretmen, et-

⁷ Şengül Hablemitoğlu-Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadının Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

⁸ Ş. Hablemitoğlu-N. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s. 155.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Özdemir, “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması”, *Bilgi, Yaz*, S. 54, 2010, s. 211-230.

nograf, çevirmen, gazeteci olarak çeşitli alanlarda hizmet etmiştir. 1902’de Kostanay’daki Rus-Kazak okulundan mezun olmuş, 1903’te Torgay’daki kız okulunda eğitim almış ve M. Avezov’un Semey’deki (Semipalatinsk) Batı Sibirya Eğitim Bölge Öğretmenler Semineri’nde eğitimini tamamladıktan sonra burada bir süre öğretmenlik yapmıştır. Kuljanova bu sırada etnografya konusunda çeşitli makaleler yazmıştır.¹⁰ Aynı zamanda dönemin önde gelen süreli yayınları olan “Kazak”, “Sarıarka”, “Alaş” gazetelerinde yazıları yayınlanan N. Kuljanova, 1917’de düzenlenen Kazak Kongresi’nde yönetim kurulu üyesi olmuştur.¹¹ Ayrıca Halk Eğitim Komiserliği’nin Kazak dilinde ders kitapları ve kitapların yayınlanmasından sorumlu özel komisyonun üyesi olarak da görev almıştır. 1920-1921’de Rus Coğrafya Derneği’nin Semey şubesinde çalışmış ve kadın hareketine aktif katılım sağlayarak pek çok il ve ilçe komitesinde özverili şekilde örgütsel faaliyetler yürütmüştür. N. Kuljanova ağırlıklı olarak kadın sorunlarına ilişkin yazılar yazmış, “Yalnızca eğitilmiş, becerikli ve özgür bir kadın, halkını ileri seviyelere getirebilir” düşüncesiyle çalışmıştır. Ona göre “Kadın, halkın annesidir.”¹²

Bir süre Kazak Halk Eğitim Komiserliği’nde komisyon üyeliği yapmış olan Kuljanova, 1922’de “Enbekşi Kazak” gazetesinin redaktörü Saken Seyfullin’in davetiyle bu gazetede yayın kurulu üyesi olmuş, 1925’te “Kızıl Kazakistan” dergisinde yönetici olmuş,¹³ 1925’ten 1932’ye kadar “Ayel Tenđigi” (Kadınların Eşitliği) dergisinde yönetim kurulu üyeliği yapmış, bu dönemde anne ve çocuk hakkında pek çok yazısı yayımlanmıştır.¹⁴ N. Kuljanova tüm bunlarla birlikte çevirmenlik de yapmıştır, G.V. Korolen-

¹⁰ S. Smagulova, “Kuljanova Nazipa”, Kazakistan *Ulittik Entsiklopediya*, Almatı 1998, s. 109.

¹¹ Portal “İstoriya Kazahstana”, “Pervaya Kazahskaya jensina- jurnalist Nazipa Kuljanova”, 24. 06.2015.

¹² Gulziya Pıralı, *Qazaqtın qalamdar gızdarı*, Almatı 2021, s. 33.

¹³ Rahima Sızdıkova, “Nazipa Kuljanova Pervaya Kazahskaya Jurnalistka”, *Ejenge’lnaya Respublika Gazeta*, 1995 Ağustos, no:29 (118).

¹⁴ Allabergen, Q., vd., *Qazaq Jurnalistikasının Tarihi*, Almatı 2010, s.146.

ko'nun "Güneş Tutulunca", V. Lavrenev'in "Kırbirinci" olmak üzere pek çok hikâyenin çevirisini yapmış ve kendi de "Esil kız-ay" ve "Marjan" hikâyelerini yazmıştır. Semey'de bulunduğu sırada Abay'ın akrabaları ile vakit geçirdiği bilinen Kuljanova, 1914'te Abay'ı anma gecesi düzenlemiş ve bu geceye dönemin basınında övgüyle yer verilmiştir.¹⁵ Kazak Türklerinin büyük şairi Abay üzerinde bilimsel çalışmalar yürüten ilk bilgin sayılan Kuljanova verdiği eğitimlerle de Abay'ın tanınmasını ve öğretilerinin anlaşılmasını sağlamıştır. "Abay Yolu" romanının ve Kazak Edebiyatının en önemli yazarlarından M. Avezov onun öğrencisidir.¹⁶ Uzun yıllar öğretmenlik yapan Nazipa Kuljanova'nın Kazak okulları için yazdığı "Okul Öncesi Eğitim" (1923) adlı kitabının ardından, "Anne ve Çocuk Eğitimi" (1927) adlı kitabı yayınlamıştır. İlk Kazak kadın yazarı olan Kuljanova'nın "Gerekli Bir İş", "Edebiyatımıza Bakmak", "Akın Şolpan" ve "Semey Tiyatrosu" gibi eserleri bulunmaktadır. Eşi Nurgali Kuljanov ile birlikte büyük şairlerin eserlerini çevirerek ve millî değerleri yayarak halkının manevî dünyasına katkı sağlamış,¹⁷ çalışmalarıyla Kazak kadınlarının kamusal alanda etkinliğinin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

b) Türkistan'da Kadın Sağlığı Alanında Öncü Bir İsim Gülsüm Asfendiyarova (1880-1941)

Gülsüm Asfendiyarova 1880 yılında Çimkent'te eğitime önem veren bir ailede doğmuştur ve Kazak Türkleri'nin millî kahramanı olan Ebulhayr Han'ın soyundandır.¹⁸ Sadece Kazak

¹⁵ *Qazaq halkının tarihi tulğaları*, Der. Ä. Köpiş, Öner, Almatı 2016, s.217.

¹⁶ Gulziya Pirali vd. The Role of Nazipa Kulzhanova and Mukhtar Auezov in the Formation of the Science of Abayan Studies", *Bulletin of the Eurasian Humanities Institute Philology Series*, September, 2024, s.151.

¹⁷ Pirali, a.g.e., s. 33-37.

¹⁸ Altınay Bavırjankızı (Haz.) "Almas Junisbay-Tarihşi, Gülsim Asfendiyarova Abılqayır hannın urpağı", 07.03.2024, *aikyn.kz*, <https://aikyn.kz/263707/almas-zhunisbay--tarihsy--gulsim-asfendiyyarova---bilk-ayyr-hannyn--u-rpag-y>, Erişim tarihi: 10.09.2024.

Türklerinin değil tüm Türkistan Bölgesinin de ilk yüksek eğitimli doktoru olmuştur. Taşkent Kız Lisesi'nden dereceyle mezun olduktan sonra Sankt-Peterburg'da Kadın Tıp Enstitüsü'nde eğitimini tamamlamış ve Çar Nikolay'a Türkistan'da görev yapmak istediğini belirten bir mektup yazmıştır ve sonrasında bu bölgede kadın sağlığı alanında öncü olmuştur. Türkistan'da ilk sezaryen doğumu gerçekleştiren doktor, ilk özel hastaneyi (Taşkent 1914) açan ve ebelere kurslar düzenleyen doktor olarak tarihe geçmiştir. G. Asfendiyarova sadece doktor değil, aynı zamanda Rusya'da bir yüksek öğrenim kurumundan mezun olan ilk Kazak kızı olma özelliğine sahiptir.¹⁹ 1917'de Kazak halkı Asfendiyarova'yı Rusya'da gerçekleşen kongreye milletvekili aday olarak seçmiştir. 24-27 Nisan 1917'de Kazan'da düzenlenen Tüm Rusya Müslümanları Kadınlar Kongresi'ne Türkistan'dan katılan özel delegelerden biri olmuştur. Asfendiyarova hakkındaki çalışmalar sınırlı sayıda olup, ona dair bilgiler Özbekistan arşivlerinde yer almaktadır.²⁰ Moskova'da eğitim alan ilk kadın doktor Akkagaz Dosjanova, Asfendiyarova'nın Taşkent'te eğitim verdiği öğrencilerinden biridir.²¹ 2024 yılında Kazakistan'da onun adını taşıyan Kazak Millî Tıp Üniversitesi açılmıştır.

c) Moskova'da Eğitim Alan İlk Kadın Doktor Akkagaz Dosjanova (1893-1932)

A. Dosjanova, 1893'te Torgay Bölgesindeki Börti Köyünde dünyaya gelmiştir. Moskova'da Tıp Fakültesine kaydolmuş ancak 1917 Şubat Devrimi ardından köyüne geri dönmüş, "Bolşevik, "casus", "aktivist" olduğu gerekçesiyle bir süre hapiste kalmıştır. Daha sonra 1921'de Tombıdaki Tıp Enstitüsü'nü bitirmiş ve son-

¹⁹ "Qazaq qızdarı arasınan şıqqan tunğış dariger: Gülsüm Asfendiyarovannı Taşkentte memorialdık Keşeni aşıldı", *Egemen Kazakistan*, 22.11.2024.

²⁰ Altınay Bavırjankızı, *a.g.m.*

²¹ "Asfendiyarov aşqan jol", *Jas Alaş*, 23.02.2024.

ra eğitimini Taşkent Üniversitesi'nde tamamlamıştır.²² Taşkent'te okurken şehrin tek kadın doğum hastanesinin yöneticiliğini yapmıştır. Ardından jinekoloji ve pediatri alanında çalışmış, tıbbî çalışmalarının yanı sıra çeşitli dergilerde sosyal ve millî konularda yazıları yayımlanmıştır.²³ 1917'de Moskova'da düzenlenen Tüm Rusya Müslüman Kongresi'ne katılarak burada konuşma yapmıştır. Ana dilini konuşmakta ısrarcı olarak bir yandan doktorluk yaparken bir yandan da Alaş Parti üyesi olmuş Dosjanova Alaş ruhuyla millî çıkarlara hizmet etmiştir.²⁴

d) Türkistan'ın İlk Kadın Akademisyeni Prof. Dr. Nailya Bazanova (1911-1993)

Nailya Bazanova, biyoloji alanında eğitim alan Kazak kadınlarından ilki olup Türkistan'ın ve Kazakistan'ın ilk kadın akademisyenidir. 1932'de Almatı Veterinerlik Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra 1946'da profesörlüğünü almış ve aynı enstitüde anabilim dalı başkanı olmuştur. 1951'den itibaren 1966'ya kadar Kazakistan Bilimler Akademisi'nde biyoloji bölümünde görev yapmış, 1966'dan 1986'ya kadar Fizyoloji Enstitüsü Müdürü olmuştur. Özellikle büyükbaş hayvanların sindirim özellikleri ve fizyolojisi üzerine çalışmıştır.²⁵ Kazakistan ve Türkistan'ın ilk kadın akademisyeni, biyoloji alanındaki bilim insanı, çiftlik hayvanlarının fizyolojisinin kurucusu olmuş aynı zamanda 1949'dan itibaren 35 yıl boyunca Sovyet Barışı Koruma Komitesi üyeliğini ve başkanlığını yapmıştır.²⁶ Özellikle hayvanların sindirim ve endokrin sistemi üzerine yaptığı çalışmalarla fizyoloji biliminin

²² Dina Igsatova, "Odná iz pervih feministok", 08.03.2017, *e-history.kz*, history.kz/ru/news/show/28566, Erişim tarihi: 09.05.2025.

²³ Ayana Toğanbek, "Qazaqstan Şıqqan ğalim ayelder tuwralı ne bilemiz?", *Egemen Kazakstan*, 12.04.2024.

²⁴ Arnak Konakbayeva, "Akkagaz zor kayratker emes pe edi?", *Aqtobegazeti*, 30.01.2014.

²⁵ *Qazaq halkınıñ tarihi tulğaları*, s. 280

²⁶ Ayana Toğanbek, *a.g.m.*

temelini oluşturmuştur. Kazakistan'da fizyoloji alanında pek çok öğrenci yetiştirmiştir ve bu öğrencileri tarafından bilimsel yöntemleri başarıyla geliştirilmeye devam etmektedir.²⁷ Ülkede 2024 yılından itibaren kadın bilim insanlarını teşvik etmek, başarılarını takdir etmek amacıyla Kazakistan Bilimler Akademisi tarafından “Nailya Bazanova Ödülü” verilmeye başlanmıştır²⁸ ve N. Bazanova bu alanda bir ekol olmuştur.

e) Kazak Türklerinin İlk Jeoloğu Patşayım Tazhibayeva (1920-1991)

Kazak kadınlarından dünyaca ünlü ilk jeolog-bilim insanı olan Patşayım Tazhibayeva, 1920'de Tölebi, Karakiya'da doğmuştur. 1942'de Taşkent Devlet Üniversitesi'nden dereceyle mezun olmuş, 1960 yılında doktor ünvanının aldıktan sonra hayatının sonuna kadar Kanush Satpayev Jeoloji Bilimleri Enstitüsü'nde litoloji bölümünün başkanlığını yapmıştır.²⁹ Ünlü bilim insanı K. Satpayev ile birlikte Kazakistan'ın mineral kaynakları ve yeraltı kaynakları üzerinde çalışmalar yapan Tazhibayeva 180'in üzerinde bilimsel eser yazmıştır. ABD, Japonya, Kanada gibi çeşitli ülkelerde dersler vermiştir. Kazakistan'da litoloji biliminin temellerini atmıştır. Ülkedeki petrol ve gaz kaynaklarının keşfedilmesi sürecinde aktif olarak çalışmalara katılmıştır.³⁰ Kumköl'deki petrol rezervlerinin varlığını öngörmüştür³¹ Bilimin yanı sıra kamu hizmetlerinde de aktif olarak yer almıştır. 1963'te Kazak

²⁷ K.T. Taşenov-E.K. Makaşev, “VII s'ezd Kazahskogo fiziologičeskogo obštstva”, 14-16 Sentyabrya, *Vestnik Soyuza fiziologičeskikh obšestv stran*, tom 1, No:1, 2011, s.45.

²⁸ https://en.qazscience.gov.kz/2024/03/01/for-the-first-time-an-award-named-after-the-first-female-academician-of-kazakhstan-and-central-asia-nailya-bazanova-established-for-women-scientists/?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 11.09.2024.

²⁹ *Qazaq halkının tarihi tulğaları*, s. 282.

³⁰ Şolpan Ötebayeva, “Gılımnan Tapqan Bakıtın Nemese Patşayım Tajibaykızı Tuwralı Ne Bilemiz?”, *Ontüstik Qazaqtan*, 28.01.2020.

³¹ “Tunğıs Geolog-Ğalım Patşayım Tajibayeva”, *Farabi Shakirti*, Mart 2021, no:3, s.13.

SSC Yüksek Meclisi'nde milletvekilliği yapmış ve ilk oturumda mecliste başkan yardımcısı seçilmiştir. Aynı zamanda Millî İlimler Akademisinin ilk üyelerindendir. Halkların Dostluk Nişanı başta olmak üzere pek çok ödül almıştır.³² Hâlen ülkede doğum yıldönümlerinde adına bilimsel toplantılar düzenlenmeye devam edilmektedir.

f) Kazak Türklerinin Öncü Türkologlarından Prof. Dr. Rabiğa Sızdıkova (1924-2020)

1924'te Aktöbe'nin Oyl şehrinde doğmuştur. 1940'ta Temir'de iki yıllık pedagoji eğitimini tamamladıktan sonra aynı bölgede Alga istasyonunda ilkokul öğretmenliği, Temir'de ortaokul öğretmenliği yapmış ve daha sonra Aktöbe'de bir ortaokulda müdür olarak görev yapmıştır. 1945- 1947 yıllarında Abay Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde eğitim görmüş, 1951'de lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. ³³ 1957'ye kadar Kazak Devlet Eğitim Yayınevi'nde yönetici editörlük yapmıştır. ³⁴ 1979'da Kazak SSR İlimler Akademisinin muhabir üyesi olarak seçilmiş, daha sonra Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dilbilimi Enstitüsü'nde bölüm başkanı olmuş, 1971'de Abay'ın eserlerinin dilini incelediği tez çalışmasıyla doktor ünvanını alırken, 1989'da da profesör ünvanını almıştır. 1990-1992 yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti Kazak Dil Kurumu'na bağlı "Dil Eğitimi" Halk Üniversitesi'nin rektörü olarak çalışmıştır. ³⁵ Kazak Türkçesinin "Bilge Anası" olarak adı zikredilen Rabiğa Sızdıkova önemli Türkologlardan biridir. Dilbilimde,

³² Nurperzent Dambay, "Qazaq qızı ultın uyatı", *Ana Tili Ult Gazeti*, 03.03.2016.

³³ "Qazaq tilinin normaların zerttegen tanımal filolog Rabiğa Sızdıkova 96 jasında dünyeden ozdı", *Jas Alaş*, 04.07.2020.

³⁴ Bayan Zhunussova - Süleyman Efendioğlu, "Sovyet Dönemi Kazak Dil bilimi / dil bilgisi Araştırmaları ve Kazak Dil bilginleri Hakkında (1920-1990)", *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (1), s.123.

³⁵ Esra Yavuz, "Kazak Türkçesinin Bilge Anası: Rabiğa Sızdıkova (1924-2020)", *Prof. Dr. Avni Gözütok Armağan Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2020, s.476-478.

dilbilimsel üslup gibi yeni yönelimlerin ve kavramların ortaya çıkmasına öncülük etmiş ve kendi ekolünü oluşturarak başta A. Baytursın'ın olmak üzere pek çok monografi yazmıştır. Ünlü Kazak şairi Abay'ın eserleri üzerinde disiplinler arası bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur. Kazak dilbilimi ve Kazak edebî dilinin sorunları arasında “altın bir köprü” olmuş, Kazak edebî mirasının dilini, şair ve yazarlarını inceleyerek çalışmalarıyla iz bırakmış, aynı zamanda Türk dilbilimi, sorunları, tarihi, eş ve art zamanlı durumu gibi pek çok konuyu gündeme getirerek, bilimsel olarak ele almıştır.³⁶ Ayrıca Abay'ın eserleri üzerine pek çok kitap ve makale yayımlamıştır. Sızdıkova'nın pedagojik çalışmalarıyla birlikte Kazak dilinin noktalama işaretlerini ve imlasını geliştirmek için yazdığı eserleri ve Kazak edebî dilinin tarihi gelişimi, dil kültürü sorunları hakkında pek çok eseri bulunmakta olup “Kazak Edebî Dilinin Tarihi”, “Yesevî Hikmetlerinin Dili”, “Kazak Dili Metodolojisinin Temel Sorunları” bunların başlıcalarıdır.³⁷

Sonuç

Kazak Türklerinin tarihinde çeşitli alanlarda daha pek çok öncü kadın yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınan kadınlar, Kazakistan'da bilimde öne çıkan isimlerden örneklerdir. Bu kadınlar içinde bulundukları dönemin ve şartların zorluklarına rağmen yılmadan mücadele etmişler hem bilime katkıda bulunmuşlar hem de içinde yaşadıkları topluma hizmet etmişlerdir. 20. yüzyılın başında Ceditçilik hareketiyle birlikte Kazak kadınlarının eğitim, basın, sağlık ve bilim alanlarında etkinlikleri artmış; bu süreçte yalnızca bireysel başarılar değil, toplumsal dönüşümler de gerçekleşmiştir. Nazipa Kuljanova'nın gazetecilik ve eğitimdeki öncülüğü, Gülsüm Asfendiyarova ve Akkagaz Dosjanova'nın

³⁶ A.T. İslamova, “Rabîğa Sızdık jâne Qazaq til gıluımınñ özehti мәseleleri”, *Bulletin KazNU, Filology Series*, no:2 (148), 2014, s. 273-277.

³⁷ Zhunussova-Efendioğlu, *a.g.e.*, s.125.

sağlık alanındaki ilkleri, Nailya Bazanova'nın akademideki öncülüğü, Patşayım Tazhibayeva'nın jeolojiye katkıları ve Rabiğa Sızdıkova'nın dil ve edebiyat alanındaki çalışmaları; Kazak kadınlarının çok yönlü başarılarını somutlaştıran örneklerdir. Yalnızca meslekî alanlarda değil; aynı zamanda kadın hakları, millî kimlik konularının farkındalığında ve toplumsal bilincin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Onların mücadeleleri, Kazakistanda kadınların toplumsal konumunun güçlenmesine zemin hazırlarken, Türk dünyasında kadın kimliğinin tarihsel sürekliliğini de gözler önüne sermektedir. Geçmişteki bu isimlerin yaşadıkları dönemin zorluklarına rağmen elde ettikleri bu başarıları örnek alarak Türk kadınları bugün de Türk Dünyasının farklı yerlerinde içinde bulundukları toplumdaki sorumluluklarıyla üretmeye devam etmektedirler.

Kaynaklar

- ALLABERGEN, Q.,- J. NUSQABAYEV- F. ORAZAYEV, *Qazaq Jurnalistikasının Tarihi 1870-2008*, Bilim, Almatı 2010.
- DURMUŞ, İ., "Türklerde Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları", *Akademik Bakış*, 25, C.1, 2007, s. 25-32.
- EGEMEN KAZAKSTAN, "Qazaq qızdarı arasınan şıqqan tunğış dariger: Gölüm Asfendiyanovannı Taşkentte memorialdıq Keşeni aşıldı", 22.11.2024.
- FARABI SHAKİRTİ, "Tunğış Geolog-Ğalım Patşayım Tajibayeva", Mart 2021, no:3.
- GÖKALP, Z., *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- HABLEMİTOĞLU, Ş.-HABLEMİTOĞLU, N., *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.
- İSLAMOVA, A.T., "Rabiğa Sızdık jäne Qazaq til ǵılımnıń özekti мәseleleri", *Bulletin KazNU, Filology Series*, no:2 (148), 2014, s. 272-277.
- JAS ALAŞ, "Qazaq tiliniń normaların zerttegen tanımal filolog Rabiğa Sızdıkova 96 jasında dünyeden ozdı", 04.07.2020.
- JAS ALAŞ, "Asfendiyanov aşqan jol", 23.02.2024.
- KONAKBAYEVA, A., "Akkagaz zor kayratker emes pe edi?", *Aqtobegazeti*, 30.01.2014.
- Qazaq halkınıń tarihi tulǵaları*, Der. Ä. Köpiş, Öner, Almatı 2016.
- NURPERZENT DAMBAY, *Ana Tili Ult Gazeti*, "Qazaq qızı ulttıń uyatı", 03.03.2016.

- NISANBAYEV, A., “Kazakistan”, *Ulttik Entsiklopediya*, Almatı 1998.
- ÖTEBAYEVA, Ş., “Ğılımnan Tapqan Bakıtın Nemese Patşayım Tajibaykızı Tuwralı Ne Bilemiz?”, *Ontüstik Qazaqstan*, 28.01.2020.
- ÖZDEMİR, E., “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması”, *Bilig*, Yaz, S. 54, 2010, s. 211-230.
- PİRALİ, G., QURMANBAY- SARSENBAYEVA, A. Z., “The Role of Nazipa Kulzhanova and Mukhtar Auezov in the Formation of the Science of Abayan Studies”, *Bulletin of the Eurasian Humanities Institute Philology Series*, September, Astana 2024, s.148-159.
- PİRALİ, G., *Qazaqtın qalamdar gızdarı*, “Qonır” baspa ortalığı, Almatı 2021.
- SELÇUK, H., *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.
- SIZDIKOVA, R., “Nazipa Kuljanova Pervaya Kazahskaya Jurnalistka”, *Ejengele’naya Respublika Gazeta*, 1995 Ağustos, no:29 (118).
- SMAGULOVA, S., “Kuljanova Nazipa”, *Kazakistan Ulttik Entsiklopediya*, Almatı 1998.
- TAŞENOV, K.T., - E.V. MAKASHEV, “VII şezd Kazahskogo fiziologičeskogo obščestva”, 14-16 Sentyabrya, *Vestnik Soyuzu fiziologičeskikh obščestv stran*, tom 1, No:1, 2011.
- TOĞANBEK, A., “Qazaqtan Şıqqan ğalim ayelder tuwralı ne bilemiz?”, *Egemen Kazakstan*, 12.04.2024.
- UYDU YÜCEL, M., *Bozkırın Asenaları: Türk Tarihinde Kadın Liderler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2024.
- YAVUZ, E., “Kazak Türkçesinin Bilge Anası: Rabiğa Sızdıkova (1924-2020)”, *Prof. Dr. Avni Gözütok Armağan Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2020, s. 475-512.
- ZHUNUSOVA, B., - S. EFENDİOĞLU, “Sovyet Dönemi Kazak Dil Bilimi / Dil Bilgisi Araştırmaları ve Kazak Dil bilgileri Hakkında (1920-1990)”, *Comparative Turkish Dialectsand Literatures*, 1 (1), s. 91-140.

İnternet Kaynakları

- “Award Named After the First Female Academician of Kazakhstan and Central Asia Nailya Bazanova Established for Women Scientists”, https://en.qazscience.gov.kz/2024/03/01/for-the-first-time-an-award-named-after-the-first-female-academician-of-kazakhstan-and-central-asia-nailya-bazanova-established-for-women-scientists/?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 11.09.2024.
- BAVIRJANKIZI, A. (Haz.) “Almas Junisbay-Tarihşi, Gülsim Asfendiyarova Abılqayır hannın urpağı”, 07.03.2024, *aikyn.kz.*, <https://aikyn.kz/263707/>

almas-zhunisbay--tarihshy--gulsim-asfendiyarova----bilk-ayyr-hann-
yn--u-rpag-y, Erişim Tarihi: 10.09.2024.

IGSATOVA, D., “Odna iz pervih feministtok”, 08.03.2017, *e-history.kz*, <https://e-history.kz/ru/news/show/28566>, Erişim Tarihi: 09.05.2025.

Portal “İstoriya Kazahstana”, Pervaya Kazahskaya jenşina- jurnalist Nazipa Kul-
janova, 24. 06.2015, *e-history.kz*, <https://e-history.kz/ru/news/show/6667>,
Erişim tarihi: 09.09.2024.

Irak Türkmen Kadınının Varoluş ve Hak Mücadelesi

Saadet Yurdürün¹

Özet: Mondros Mütarekesi sonrasında işgal edilen, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan ve bugün “Türkmeneli” olarak anılan bölge, 1926 Ankara Antlaşması ile resmen Türkiye Cumhuriyeti’nden ayrılmış; böylece Irak Türkleri fiilen ve hukuken Irak Krallığı sınırları içerisinde kalmıştır. Bu gelişme, Türkmenler açısından kimliklerini, kültürel miraslarını ve temel haklarını koruma yönündeki uzun soluklu bir varoluş mücadelesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu çalışma, Irak Türkmen toplumunda kadının rolünü, Irak devletinde kadın haklarının gelişimini, Türkmen kadınının kimliğini ve toplumsal etki gücünü şekillendiren varoluşsal, toplumsal ve kültürel dinamikleri ele almaktadır. Osmanlı sonrası Irak Krallığı döneminden başlayarak, İngiliz manda yönetimi, monarşi, cumhuriyet ve sonrasındaki dönemlerde kadın haklarının yasal düzenlemeler, toplumsal yapı ve siyasî dönüşümler ışığında nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Türkmen kadınlarının eğitim, siyaset, sosyal yaşam içerisindeki rolü ve özellikle DEAŞ sürecindeki direnişleri detaylı şekilde irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kadın hakları, Varoluş mücadelesi, Türkmeneli, Türkmen kadınının hakları, Türkmen kadınının direniş mücadelesi.

The Existence and Rights Struggle of Iraqi Turkmen Women

Abstract: Following the Armistice of Mondros, the region known today as ‘Turkmeneli’—which lay within the borders of the National Pact (Misak-ı Milli) fell under occupation. With the 1926 Treaty of Ankara, this territory was officially separated from the Republic of Turkey, leaving the Iraqi Turks within the borders of the Kingdom of Iraq. This marked the beginning of their enduring struggle to preserve their cultural identity, heritage, and fundamental rights. This study examines the role of women in the Iraqi Turkmen community, the evolution of women’s ri-

¹ Av., Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkan Yardımcısı.

ghts within the Iraqi state, and the existential, social, and cultural dynamics that shape the identity and agency of Turkmen women. It explores the evolution of women's legal and social status from the post-Ottoman period through the British mandate, monarchy, republic, and subsequent political phases in Iraq. The analysis highlights the significant role of Turkmen women in education, politics, and social life, with particular attention to their resilience during the ISIS occupation and ongoing challenges in preserving their rights and identity.

Keywords: Women's rights, struggle for existence, Turkmeneli, Turkmen women's rights, Turkmen women's resistance struggle.

a) Irak Kadını Açısından Kadın Haklarının Tarihsel Gelişimi

Irak Türklerinde kadın haklarının tarihçesine baktığımızda Irak Krallığı'nın kuruluşunu başlangıç noktası olarak almamız gerekir. Nitekim Krallığın kuruluşundan önce Türkmenler Osmanlı vatandaşı, yaşadıkları topraklar Osmanlı toprağı olarak kabul edildiğı için bu husus, Osmanlıda kadın hakları konusu içerisinde incelenmelidir.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nde, Mondros Mütarekesiyle Türkmenlerin yaşadıkları topraklar işgal edilmiştir. 1921'e kadar işgal kuvvetlerinin yönettiğı bölgede, 1921 yılında, İngiliz mandası altında bir Irak Krallığı kurulmuştur. 1926 Ankara Antlaşması ile de bölge resmen Irak hakimiyetine bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkmen kadınlarının hakları artık Irak devletinin çizdiği gibi şekillenmiştir.

Tarihsel bir gerçek olarak Irak'taki Türk toplumu, işgal tarihinden itibaren sindirilmeye ve asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Türkmenler uzunca bir süre temel insan haklarından bile mahrum bırakılmıştır. Böyle bir ortamda kadınlar, Türkmen direnişinde yer almış ve varoluş mücadelesi içerisinde kilit rol oynamışlardır. Ancak bu mevcut siyasî ortam, Türkmen kadınları için kadın hakları arayışını da ikinci plana atmıştır. Öncelikle hayatını ve milletin varoluşunu korumayı hedef edinmiş bir toplumun

kadınları olarak Türkmen kadınları, kadın hakları mücadelesine dünya kadınlarına nazaran çok daha geç başlamışlardır.

Irak'ın bazı bölgeleri I. Dünya Savaşı sırasında, bazı bölgeleri ise Mondros Mütarekesi'yle birlikte çeşitli zamanlarda İngiliz hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren İngilizler, Irak'ı Hindistan örneğindeki şekilde yönetmeye ve yasalastırmaya çalışmışlardır.² İngilizler, 1916 Şubat'ında, Irak için Kabilesel Cezai ve Hukukî Uyuşmazlıklar Düzenlemeleri (Tribal Criminal and Civil Disputes Regulations - TCCDR) adıyla bir yasa çıkarmışlar ve 1918'de bunu revize etmişlerdir. 1924'te ise bu yasa, ulusal bir kanun haline gelmiş ve 1958 yılında krallık yıkılıp cumhuriyet kurulana kadar yürürlükte kalıp uygulanmıştır. Irak ülkesi Arap ulusundan oluşan bir devlet olarak ortaya çıkarılmıştır ve Araplar, Irak bölgesinde aşiretlerden oluşmaktadır. TCCDR'ye göre aşiretleri yönetenler reisler ve şeyhlerdir; cezaî ve hukukî sorunların çözümü de aşiret meclislerinde aranmaktadır. Ancak aşiretlerin kuralları açısından yekpare ve ülke çapında ortak bir düzen yoktur.

Aşiret kuralları, kadınlar için özellikle kırsal bölgelerde oldukça serttir. Buralarda kadınlar, aşağı varlıklar ve erkeklerin mülkü olarak görülmektedir. Hatta kefarete para yerine dahi kullanılmaktadır. Dönemin bazı tanınmış kişileri tarafından ilgili kurallar barbarca ve İslâmiyet öncesi olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu dönemde Irak kadını bu tarih öncesi düzenden koruyacak bir düzenleme yoktur.

Araplar arasında kadının yeri bu şekildeyken Türkmen kadınları için toplum düzeyinde köle, mülk ve tabiri caizse aşağı bir yaratık gibi görülme durumu söz konusu olmamıştır. Nitekim Osmanlı'dan yeni ayrılan Türkmen toplumu halihazırda Türk töresi ve İslâm hukukuna göre sosyal hayatını şekillendirmiştir. Bu

² Noga Efrati, "The First World War and Its Legacy For Women In Iraq", In TG Fraser (Ed.), *The First World War and its aftermath: The shaping of the modern Middle East*, Londra: Gingko Library, 2024, s. 80.

bağlamda Türkmen kadını, insan hakları konusunda Irak içinde durumu en insanî olan topluluktur. Yine de kırsal yörelerde Arap aşiretlerinin etkisinde kalmış veya daha kapalı topluluklarda kadınların benzer şekilde muamele görmüş olması muhtemeldir. Nitekim günümüzde bile daha içine kapalı ve muhafazakâr Türkmen yöreleri mevcuttur ve kadın, insan haklarının gelişimiyle artık mülk olarak görülme de daha zayıf ve muhtaç kabul edilmekte, sosyal hayatta daha geri planda bırakılmaktadır. Aynı şeyi Türkiye'deki bazı bölgeler için de söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu dönemde aşiret kurallarından bihaber İngiliz yöneticilerden bazıları zaman içinde sorunları görmüştür. 1923 yılında İçişleri Bakanı Naji Suwaidi bu düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve özellikle töre cinayetlerinin sivil mahkemelerde yargılanması için bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak yüksek kademeli İngiliz yöneticiler, bu kurallara karışmanın ilgili bölgelerdeki hâkimiyetlerini zayıflatmaya kadar varabileceğinden söz ederek değişiklik yapılmaması konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. 1933 ve 1944'te aşiret liderleri TCCDR'ye ilişkin değişiklik teklifleri gertirseler de İngilizler aşiretlere karşı kuvvetli bir kontrol mekanizması oluşturması hasebiyle bu teklifleri kabul etmemiş ve kadın hakları konusunda kendi ülkelerindeki gelişmelere rağmen Irak kadınının köle ve mülk statüsünde kalmasına göz yummuşlardır. Vatandaşlık hakları konusunda kadınların bir adım bile ilerlemesine yardımcı olmak yerine geri kalmalarına neden olmuşlardır.

Aile hukukunda da kadının değeri yoktur; boşanma ve miras haklarından yoksun bırakılmışlardır. Bazı kurallar daha çok dini bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Iraklı bir yazar bazı Iraklıların sekülerleşen Türk Cumhuriyetini taklit etmeyi düşlerken İngilizlerin, Şii ve Sünnilerin İslâm kanunlarını yanlış yorumladığını düşünmelerine karşın reformlara direndiklerini dile getirmektedir.³

³ Orit Baskin, "Book Reviews: Noga Efrati's Women in Iraq," *TAAARII Newsletter*, C. 07, S. 02, 2012, s. 12.

Krallık döneminde kadının oy hakkı yoktur. Yüksek rütbeli kadın bir İngiliz yönetici olan Gertrude Bell, kadın olmasına ve kendisini erkeklerle eşit seviyede görmesine rağmen Irak kadını-
nı kendiyle eşit görmemiştir. Bu dönemki partilerdeki erkekler, kadınların kendileriyle birlikte mecliste oturması fikri karşısın-
da şaşkınlık yaşamışlardır. Sosyal Demokrasi Partisi, illegal Irak Komünist Partisi ve Özgürlük Partisi gibi bazı progresif partiler kadınların hukuksuzca ayrımcılığa uğradığını, devlet tarafından göz ardı edildiğini belirtip kadınlara eğitim fırsatı verilmesi ko-
nusunda ilerleme çağrısında bulunmalarına rağmen içlerinde kadınların demokrasi oyunlarındaki kabiliyetlerine dair şüphe duyan üyelerinin mevcudiyeti de bilinmektedir. Bu kişilerin ka-
dınların siyasal sistem mekanizmasını anlamaya hazır olup ol-
madıkları konusunda tereddütleri vardır. Bu da bize kadınların fiziken zayıf olduğu kabulünün yanı sıra aklen de zayıf ve yetersiz olduğu düşüncesini taşıdıklarını göstermektedir.

Irak kadınları ilk kez 1924 yılında oy verme hakkı taleplerini dile getirmişlerdir. 1940 ve 1950 yılında özellikle komünist ka-
dın hakları aktivistleri çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. 1944 yılında, Arap kadınları arasında Kahire Kadınlar Konferansı dü-
zenlenmiş ve Iraklı kadın hakları aktivistleri de buna katılmıştır. 1953'te Kadın Hakları Haftası düzenlenmiş; burada Nazik al-Ma-
lai'qa isimli aktivistin konuşmasıyla kadınlar coşmuştur.

Devlet kanadındaki düzenlemeleri kronolojik olarak tekrarla-
mak gerekirse, Irak devleti kurulurken hükümet sisteminin oluş-
turulması ve modern toplumsal ilkelerin kurumsallaştırılması amacıyla kabul edilen 1925 Anayasası, kamu işlerinde Irak kadı-
nına herhangi bir hak vermemiştir.⁴ Bu durum ancak 14 Tem-
muz 1958'de gerçekleşen devrimle değişebilmiştir. Irak Krallığı
"58 Devrimi" ile sona ermiş, yerine Irak Cumhuriyeti kurulmuş-

⁴ Irak Çalışmaları Uzmanı Mohammed Tahsin Gökkaya ile yapılan mülakat. (07.11.2024).

tur. Cumhuriyetin yeni ancak geçici anayasası, Irak vatandaşlarını kanunlar önünde eşit ilan etmiştir. Buna göre Irak halkı dil, din, ırk, milliyet ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin özgürdür. Kadınlar ise artık kamu çalışanı olmaya ehildir.

Kadınların üniversite eğitimi alması 1920’li yıllarda başlamış olmakla beraber oran oldukça düşüktür. Bu dönemlerde devlet her zaman okuma yazma oranını artırmak amacıyla kadınların eğitim hayatına katılımı için çaba sarf etmiştir. Hatta bunun için 1969 yılında, Baas Partisi tarafından “İraklı Kadınlar Genel Federasyonu” isimli bir örgüt kurulmuştur. Devletin tüm bu çabalarına rağmen muhafazakâr kesimlerin kadının eğitim yoluyla sosyal hayata katılımını geliştirmeye karşı çıkması, kadınların aksiyon almasını engellemiştir. 1979 yılı itibarıyla eğitim, 12 yaşına kadar zorunlu hale getirilmiştir. Böylelikle kadınların eğitime katılımı konusunda önemli bir adım atılmıştır.

1975 yılında çıkarılan 191 sayılı Kanun ile kadınlar iş hayatında erkeklerle eşit haklara sahip olmuştur. İlgili kanun bu düzenlemeyle birlikte kadınlara erkeklerle eşit maddî imkânlar tanımış ve bu imkân, kadının geleneksel olarak ev işlerinden sorumlu olması düşüncesinin yıkılmasını sağlayan kayda değer basamaklarından biri olmuştur.

1980 yılında Irak Ulusal Meclisi kurulmuştur. Bununla ilk olarak kadınlara parlamentoya aday olma ve burada oy kullanma imkânı tanınmıştır. 1986 yılında, kadın hakları alanındaki en önemli uluslararası belge olan Kadınlara Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’ne (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women - CEDAW), Irak da katılmıştır. Bu adım, Irak’ın kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularına daha çok önem vermeye başladığına işaret etmektedir.

2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’a girmesiyle Irak’ın anayasal ve siyasî yapısı tamamen değişmiştir. Bu değişim elbette ki ülkede büyük sosyal gelişmeleri de beraberinde

getirmiştir. Yeni dönemde en çok göze çarpan değişim, yönetim sisteminin hukukî temelleri konusunda olmuştur. 2005 tarihli kalıcı anayasa, Iraklı kadınlara daha kapsamlı haklar vermiştir. Evrensel kadın hakları anlamında en dikkat çekici gelişme, kadınların yerel ve genel tüm seçimlere katılımını güvence altına alacak şekilde kadınlara seçim kotası getirilmesidir. Kadın kotası ile kadınların seçimlerdeki yeri şansa bırakılmayacak şekilde sağlamlaştırılmıştır. Bu dönemden sonra ülkenin karar alma süreçlerinde mutlak suretle kadınlar da rol oynayacaktır. Böylelikle cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir eşik daha geçilmiştir.

b) Türkmen Kadınların Irak İçindeki Durumu

Öncelikle sosyolojik ve coğrafi olarak incelemek gerekirse Türkmen bölgeleri genel olarak kırsal kesimden ziyade orta ölçekli şehirlerden oluşmaktadır. Türkmenler, Irak'ın önemli ve büyük kentleri Musul, Kerkük, Erbil, Selahattin ve Diyala ile bu şehirlerin büyük ilçeleri ve çevre köylerinde yaşamaktadırlar. Genel çoğunluk şehirlilerden oluşmaktadır. Şehirli Türkmenler arasında eğitimlilerin oranı devletin kuruluşundan itibaren yüksek olmuştur. Hatta yakın döneme kadar Irak'ın en eğitilmiş kesimi Türkmenlerden oluşmaktaydı. Çok erken dönemlerde Türkmenler, başta Türkiye olmak üzere yurt dışına yüksek öğrenimini tamamlamak üzere aileleri tarafından gönderilmişlerdir. Yüksek tahsil gören Türkmen kadınların oranı da oldukça fazladır.

Arap âdetlerinden uzak yetişen Türkmenlerde kadına verilen değer Irak'ın genelindekinden oldukça farklıdır. Hatta Türkmeneli'nin en muhafazakâr, ataerkinin daha çok geçerli olduğu, kadının sosyal hayata çoğunlukla dahil edilmediği bölgelerinden Telafer'de bile kadınların okuma oranı yüksektir. Özellikle DEAŞ sonrası Türkiye'ye yerleşen Telaferli ailelerin çoğunluğunda kız çocuklarının okutulup ev ekonomisine katkıda bulunmak için çalışma hayatında yer aldıkları gözlemlenebilmektedir. Yine hem

eğitimli hem de çalışan olmaları sebebiyle devlette Türkmen kadın istihdamı da ilk yıllardan itibaren yüksek oranda olmuştur.

2003 sonrasında Türkmen kadınları siyasî alanda da kendilerine yer açmışlardır. Nitekim seçimlerde erkeklere yakın sayıda kadın aday ve 2003 sonrası kadın kotası uygulamasının da etkisiyle son seçimler hariç her dönem bir Türkmen kadın milletvekili parlamentoda yer almıştır. 2023 seçimlerinden önceki dönemde Türkmen olan Hiyam Nimet Köprülü, vekaleten Maliyeden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirilmiştir. İl meclislerinde (valinin başında olduğu il meclisleri Irak'ta şehrin idarî, malî ve her türlü yönetiminden sorumlu yegâne makamdır) Türkmen kadınları da görev almışlardır. Türkmen partilerinin hem ana yönetim kadrolarında hem de kurucu olarak pek çok kadın görev almıştır. Türkmen aktivist Sündüs Abbas, uzun bir süre Irak Türkmen Cephesinin Avrupa temsilciliğini yürütmüş ve hem Birleşik Krallık'ta hem de Avrupa Parlamentosu'nda Türkmenlerin sesi olmuştur.

Saddam döneminde rejim Türkmenlere karşı olup onları önemli makamlardan uzaklaştırmak istediği halde devlet kurumlarında, eğitim, banka, denetim, planlama ve sağlık daireleri gibi önemli yerlerde disiplinli ve liyakatli oldukları için Türkmenler görev almıştır. Çoğunlukla da bu görevlerde en önemli makamları ellerinde tutanlar, özveri ve disiplinleriyle Türkmen kadınları olmuştur. Günümüzde de pek çok Türkmen kadın hem resmî kurumlarda hem de özel sektörde çalışmaya devam etmektedir. Kendi işletmesini çalıştıran, akademiye yer alan, radyo ve televizyonlarda sunuculuk yapan, bunların yanı sıra yazar, şair ve düşünür kadınlar da oldukça fazladır. Kadınlar, siyasî örgütlerde yer aldığı kadar artık kültür, sanat ve edebiyat örgütleri de kurmaya başlamıştır. Türkmen edebiyatında kadınların payı büyüktür. Saddam rejiminin en sıkı olduğu dönemlerde tiyatro oyunculuğu yapan Türkmen kadınlar dahi olmuştur.

Medenî haklar bağlamında Türkmen kadınları için günümüzde Irak'taki sisteme göre miras hakları erkeklerin yarısıdır.

Boşanma hakları vardır. Irak'ta erkekler için çok eşlilik yasal olmakla birlikte Türk kültürüne uymadığından Türkmenler arasında çok eşliliğe sık rastlanmamaktadır. Sosyal hayatta Irak milleti arasında Türkmen erkeklerin kadınlarından korktuğuna dair bir inanış yayılmıştır. Kadını ezmeyi normalleştiren Irak toplumunda Türkmen erkeğinin kadına olan saygısı, bu şekilde alay konusu edilmekteyse de Türkmen toplumunun kadına bakış açısını ortaya koymaktadır. Yine özellikle Irak halkı açısından kız çocuğu sahibi olmak bazen utanç verici görülse de Türkmenler, kız çocuklarını bir onur ve gurur kaynağı olarak saymakta ve baş tacı yapmaktadır. Türkmenler arasında kadının özgürlük alanı her bakımdan çok daha geniş ve güvenlidir. Ancak Türkmen kadınının hak arayış yolu Irak kadınlarından farklı bir şekilde çizilmiştir. 1924'te ilk kitlesel katliama maruz kalan Türkmenlerde kadınların en büyük görevi Türkmen evlatlarını yetiştirmek olmuştur. Bilindiği üzere bir insanın millî, dinî, insanî kimliğinin şekillenmesinde ilk sırada annesi gelmektedir. Çocuk önce annesinin dilini öğrenir. Türkmen kadını yaşadığı siyasî baskının bir sonucu olarak sokakta kendi hakkını arayarak her türlü direniş hareketine katılmıştır. Bunun yanı sıra da önce evlatlarına millî kimlik ve bilinci aşılamayı görev edinmişlerdir.

Türkmen kadını okumuştur, çalışmıştır, örgütlenmiştir. Özellikle 1959 Kerkük Katliamından sonra ortaya çıkan Türkmen hareketinde iletişim ve lojistik hususunda Türkmen kadınları önemli rol oynamıştır. Katliamdan sorumlu kişilerin devlet tarafından yeterli cezayı almaması sonucu kendi hakkını aramak isteyen Türkmenler gizlilik içerisinde örgütlenirken gerekli araç-gereç ve haberleşme, kadınlar aracılığıyla sağlanmıştır.

Türkmenler, Krallık zamanında yok sayılmış, cumhuriyetin kabulünün birinci yıl dönümünde katliama uğramışlar, Baas Partisi ve Saddam'ın Arap milliyetçiliğiyle asimilasyona maruz kalmışlar, Saddam sonrasında ise Kürt istilasıyla karşı karşıya kalmışlardır.; 100 yıldır durmaksızın ve sistematik olarak yok

edilmeye çalışılmışlardır. Bu tehlikeler günümüzde de azalmandan devam etmektedir. Özellikle de DEAŞ ile Türkmeneli top-raklarının demografik yapısında önemli değişiklik olmuştur. Kitlesele göçlerin etkileri, DEAŞ tehlikesi geçmesine rağmen hâlâ değişmemiştir.

c) Deaş Gölgesinde Türkmen Kadını

DEAŞ'ın en büyük etkisi tamamı Türkmenlerden oluşan ve o dönem yaklaşık 400 bin nüfusu olan Telafer şehrinde yaşanmıştır. Telafer, kalabalık bir nüfusa sahip olsa da aşiret yapısının devam ettiği kırsal bir bölgedir. Burada kadın, aile ve namus kavramları daha ataerkil bir düşünce yapısıyla ele alınmaktadır. Bu sebeple kadınlar sosyal hayatta daha az yer bulmaktadır.

Türkmenler için Türkmeneli'nin başkenti Kerkük'tür. Kerküklü kadınlar, yaşayış açısından, özellikle 2003 öncesi dönemde modern ve şehirli olarak nitelendirilebilir. Burada hem halk olarak hem de kadınlar için imkânlar ve yaşam koşulları daha iyidir. Eğitim seviyesinin yüksek olması sebebiyle siyasette, iş hayatında, kültürel ve diğer pek çok alanda kadınlar aktif rol almaktadır. Ancak özellikle 2003 sonrası şehrin Kürtler tarafından kontrol edilmesiyle bozulan sosyal yapı ve şehrin güvenliği, sosyal alanda kadının yerini oldukça gerilere götürmüştür. 2003 öncesinde sinemalar, tiyatrolar, yurt dışı seyahatleri gibi çok çağdaş etkinliklerden geri kalmayan, modayı takip eden kadınlar, şehirde güvenliğin ortadan kalkmasıyla daha çok evlere geri dönme eğilimi göstermiştir. Bu husus Irak genelinde gözlemlenebilmektedir. 2003'ten sonra Irak'ta kadın haklarının gerileyen bir ivme gösterdiğine dair çalışmalar mevcuttur.⁵ Bunda güvenlik tehdidinin yanı sıra radikal din gruplarının bölgede etkin olması, Irak ge-

⁵ Faith Faisal Andong, "The Rights of Women in Iraq", Erişim tarihi: Tarihi: 11 Kasım 2024, https://www.academia.edu/22838589/The_Rights_of_Women_in_Iraq)

nelinde dinin siyasette aktif rol oynaması ve çeşitli zamanlarda bölgeyi işgal eden El-Kaide, DEAŞ gibi örgütlerin ister istemez ülkeye soktuğu düşünce yapısı da etkilidir. Bu etmenler sonrası Irak toplumu, 2003 öncesine göre çok daha muhafazakâr hale gelmiştir. DEAŞ'ın zulmü ise insanlık dışı bir boyuttadır.

Musul ve Telafer'i işgal eden DEAŞ'ın Türkmen kadınlarına yaptıklarını, aynı zamanda Türkmen bir milletvekili olan, dönemin İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Erşat Salihî bir demecinde şöyle ifade etmektedir:

*“200'den fazla Türkmen kadın, DEAŞ savaşçıları tarafından kaçırılmıştır. Bunlardan çok sayıda kişi tecavüze uğramış, öldürülmüş ve yakılmıştır. Musul ve Telafer'den kaçan yüzlerce hamile kadın doğum sancılarıyla yolda ölmüştür. Bu kadınların birçoğunun çocukları da hayatını kaybetmiştir.”*⁶

BM'nin ifadesine göre, DEAŞ'ın egemenliği altındaki bölgelerde 202 toplu mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu toplu mezarlardan çoğu Ninova'da bulunmaktadır. Burada 95, Kerkük'te 37, Selahaddin'de 36, Anbar'da 24 toplu mezar tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre, bu mezarlarda 6000 ile 12000 arasında kişi gömülmüştür. Bunların arasında kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, güvenlik birimleri personeli ve bazı yabancı işçiler bulunmaktadır.⁷ Irak İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin belirttiğine göre, Telafer çevresinde bir toplu mezar keşfedilmiş ve bu mezarda DEAŞ tarafından öldürülen 600 Yezidi ve 400 Türkmen bulunmuştur.⁸

⁶ Mohammed Tahsen Abdulrahman, “Irak'ta DAEŞ'in Çıkışı ve Irak Türkmenlerine Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Konya, 2020.

⁷ UNAMI/OHCHR, “Unearthing Atrocities: Mass Graves in territory formerly controlled by ISIL”, United Nations Assistance Mission for Iraq (UNAMI), 2018, s. 6, Erişim tarihi: 12 Kasım 2024. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/IQ/UNAMI_Report_on_Mass_Graves4Nov2018_EN.pdf

⁸ Mohammed Tahsen Abdulrahman, *Irak'ta DAEŞ'in çıkışı ve Irak Türkmenlerine Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2020, s. 125.

Yezidilerin dünya kamuoyunda açıkladığı her türlü katliam, köleleştirme, cinsel saldırı Türkmenlere de yapılmış ancak Türkmenlerin yaşadıkları dünya kamuoyunca duyulmamıştır. Sayısı binleri bulan çocuk ve genç “sebaya” denilen savaş esirleri olarak alınmış, DEAŞ mensuplarına verilmiş, bazen köle pazarlarında satılmış; bazen çektikleri işkencede, bazen işkence çekmeye dur demek için intihar ederek hayatlarını kaybetmişlerdir. Türkmen Beşir köyünde 4 kadın yakılmış, bir kadın ve 12 yaşındaki bir kız çocuğu tecavüze uğrayıp öldürüldükten sonra naaşları elektrik direklerinde günlerce sallandırılmıştır. Toplu tecavüzler, her türlü işkence, kaçırma, cinayet, DEAŞ’ın hüküm sürdüğü yıllarda kadınlara reva görülmüştür.

Sonuç

Türkmen kadını kendi vatanında, güvenden uzak, başına ne geleceğini bilmeden yaşamaya devam etmektedir. Sosyal ve siyasî hakları devletin gelişmesiyle değişse de mevcut siyasî durum ve Orta Doğu’nun durulmayan suları, geleceğe kesin bir güvenle bakmayı engellemektedir. Türkmen kadını için öncelik insan haklarıdır. Daha 10 yıl önce Tuzhurmatu’da kimyasal silah saldırısıyla katledilen Irak Türklerinin kadınları, önceliği milletin varoluş mücadelesine vererek varlıklarını devam ettirmek için canla başla çalışmaya devam etmektedirler.

Kaynaklar

- AL KAHİR, A.M. H., *al-Ta’addüdiyya al-hizbiyya wa azmat binâ’ al-dawla fi al-‘Irâq 2003– 2014 [Irak’ta çoğulcu partileşme ve devlet inşası krizi 2003– 2014]*, Markaz al- ‘Irâq li-l-Dirâsât, Bağdat 2017.
- ABDULRAHMAN, M. T., *Irak’ta DAES’in Çıkışı ve Irak Türkmenlerine Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Konya 2020.
- ANDONG, F. F. (n.d.). “The rights of women in Iraq [PDF]”, Erişim tarihi: 11 Kasım 2024. https://www.academia.edu/22838589/The_Rights_of_Women_in_Iraq.

- BASKİN, O., “Book reviews: Noga Efrati’s Women in Iraq”. *TAARII Newsletter*, C.7, S. 2, 2012, s. 12-14.
- BROWN, L.,- D. ROMANO, “Women in post-Saddam Iraq: One step forward or two steps back?”. *Feminist Formations*, C.18, S. 3, 2006, s. 51–70.
- EFRAİ, N., “The First World War and Its Legacy For Women In Iraq. In Fraser”, TG (Ed.). *The First World War and its aftermath: The shaping of the modern Middle East*. Londra: Gingko Library, 2015, s. 77-89.
- UNAMI/OHCHR, “Unearthing atrocities: Mass graves in territory formerly controlled by ISIL [PDF]”. United Nations Assistance Mission for Iraq (UNAMI), 2018, Erişim tarihi: 12 Kasım 2024, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/IQ/UNAMI_Report_on_Mass_Graves4Nov2018_EN.pdf.

Batı Trakya Türk Kadınlarının Örgütlenme Özgürlüğü ve Demokrasi Mücadelesi

Pervin Hayrullah¹

Özet: Batı Trakya bölgesi 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihten bu yana Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Batı Trakya bölgesinde statüsü ve hakları bu antlaşmayla belirlenmiş yaklaşık 150 bin Müslüman Türk yaşamaktadır.²² Lozan Antlaşması dışında, 1830 Londra Protokolü, 1881 İstanbul Milletlerarası Sözleşmesi, 1913 Atina Antlaşması ve 10 Ağustos 1920 tarihli Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına Dair Sevr Antlaşması (Yunan Sevr'i) Yunanistan'daki Türklerin dinî, millî ve kültürel varlığının ve kimliğinin korunmasını garanti altına almıştır. Buna rağmen Batı Trakyalı Türkler azınlık oldukları tarihten bu yana çeşitli hak ihlallerine maruz kalmış, millî, dinî ve kültürel kimliklerini korumak için mücadele vermişlerdir. Azınlık, Türk kimliğinin her boyutunda sorun yaşarken Türk kadınlarının hem azınlık bireyi hem de kadın hakları bağlamında yaşadıkları sorun ve verdikleri hukukî mücadele uzun yıllardır devam etmektedir. Batı Trakya Türk kadınlarının hukukî mücadelesi Avrupa Birliği içerisinde örnek teşkil edecek türdendir. Bu mücadele "Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği Yunanistan'a Karşı" [Emin and others v. Greece (no. 34144/05)] ismiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) taşınmış ve Mahkemede bu mücadelenin haklı olduğunu tes-cil etmiştir. Mahkeme kararından sonra yeni bir süreç başlamış ve bu süreç mahkeme kararının üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen günümüze kadar devam etmektedir. Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği'nin başvurusu ve AİHM kararı sonrasında İşkeçeli Türk kadınlar da yeni bir süreç başlatmış ve iç hukukta aynı engellerle karşılaşsalar

¹ Dr., Batı Trakya Azınlığı Kültür ve Eğitim Vakfı Genel Müdürü, ORCID ID: 0000-0002-5091-1502.

²² Doğu Makedonya-Trakya Bölge Sekreterliği Resmi İnternet Sitesi Nüfus Bölümü Trakya'da yaşayan azınlık nüfusunu 140.000-145.000 olarak açıklamıştır. Bkz. Pervin Hayrullah, (Ed.) *Defending Human and Minority Rights – The Turkish Minority of Western Thrace*, Gümülcine 2013, s.484.

da dava Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmıştır³ ve AİHM kararı beklenmektedir.

Anahtar sözcükler: Batı Trakya, Kadın Hakları, Örgütlenme Özgürlüğü, Türk Kimliği.

The Struggle for Freedom of Organization and Democracy of Western Thrace Turkish Women

Abstract: Western Thrace region has lain within the Greek borders since 1923 Peace Treaty of Lausanne. Approximately, 150 thousand Muslim Turkish people have been living in Western Thrace whose status and rights were established by 1923 Peace Treaty of Lausanne. Except the Peace Treaty of Lausanne, the 1830 London Protocol, 1881 Istanbul Treaty, 1913 Athens Treaty and 1920 the Treaty Concerning the Protection of Minorities in Greece (Greek Sevres) guarantee the protection of religious, identity and cultural rights of the Turks of Western Thrace. Despite this, the Turks of Western Thrace have been subjected to various violations of rights since the time they became minority and have struggled to preserve their ethnic, religious and cultural identity. While the minority has problems in all dimensions of the ethnic Turkish identity, the identity problems and struggle of the Turkish women have been going on for many years either individually or collectively.

The legal struggle of Western Thrace Turkish women is the kind that will set an example in the European Union. This struggle against Greece was taken to the European Court of Human Rights (ECtHR) by the Cultural Association of the Turkish Women of Rhodope Province [Emin and others v. Greece (no. 34144/05)] and justified in the Court. A new process has started after the court's decision, and the struggle is still ongoing after 10 years of court decision. Following the ECtHR decision of the Rhodope Province Turkish Women's Cultural Association, a group of women from Xanthi province started a new process and when faced with the same obstacles in domestic law, the case was brought before the European Court of Human Rights [Sagir and Others v. Greece, No. 34724/18.] and the ECtHR decision is awaited.

³ *Sagir and Others v. Greece*, No: 34724/18.

Keywords: Western Thrace, Women Rights, Freedom of Association, Turkish Identity.

a) Batı Trakya'da Türk Kimliği

Kimlik birey ve yaşadığı toplum arasındaki bağıdır. Kişinin kendini nasıl algıladığı ve toplum tarafından nasıl algılandığı ile ilişkilidir. Özel ve dahili olduğu kadar haricidir de. Sadece bireyin kendisi değil, toplum tarafından da tanınan sosyal bir statüdür.⁴

Batı Trakya'da Türk kimliği tarihi bir olgudur. Balkanlardaki Türk varlığı ile tarihsel olarak eş zamanlıdır. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla Batı Trakya Türk kimliği bir başka boyut kazanmış, azınlık statüsüne geçirilmiştir.

“Azınlık” kavramı çoğu zaman, bilinçli olarak algılanamamakta, farklı değerlendirilmektedir. “Azınlık” genellikle aynı dil, din, ortak etnik geçmiş ya da kültürü paylaşan ve sayıca aynı ülkede yaşayan diğerlerinden az olan grubu ifade etmektedir. Bu tanımlama, pek çok uluslararası azınlık antlaşmalarında yer alan tanımlara benzemektedir. Bazı durumlarda “azınlık” sayıca azlıktan ziyade güç ile ilgilidir. Bu, niceliksel azınlıklıkların daha büyük grupları kontrol edebildiği takdirde, niteliksel çoğunluk olabildiği anlamını taşımaktadır⁵.

Batı Trakya'da Türkler 1923 Lozan Antlaşması ile Yunanistan sınırları içerisinde azınlık statüsüne düşürülmüşlerdir. 1923 tarihinden günümüze azınlık kimliği ve hakları tartışılır olmuş ve Yunanistan hükümetleri tarafından uluslararası antlaşmaların hükümleri aksine hak ihlallerine maruz bırakılmıştır. Azınlık genel olarak hak ihlallerine maruz kalırken kadın hakları, genel insan hakları bağlamının ötesinde, ikinci hatta üçüncü sıraya bı-

⁴ Kath Woodward, (Ed), *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*, London & New York 2004, s. 7.

⁵ Reetta Toivanen, *Minority Rights and Minority Identities – Sami in Finland and Sorbs in Germany*, 2001, <https://journal.fi/fypr/article/view/44960/11240>, Erişim tarihi: 01.03.2018.

rakılmak zorunda kalmıştır. 1952 tarihinde Gümölcine’de açılan Celal Bayar Azınlık Lisesi’ne kadar kız çocukların eğitimi temel seviyede kalırken, lisenin açılışı toplumsal gelişim için, dolayısıyla kadınların gelişimi için büyük imkân sağlamıştır. 1952 yılında açılan lise 1958-59 yıllarında 27 mezun vermiştir ve bunların iki tanesi kızdır. Sayı az olmasına rağmen daha sonraki nesiller için örnek teşkil etmiş ve kız çocukların okutulmasının önünü açmıştır. Bunu 1955-1960 yıllarında Türkiye Öğretmen Okullarına gönderilen öğrencilerde gözlemlemek mümkündür. Bu tarihlerde yapılan sınavlarda 363 öğrenci öğretmen okullarına gitmeye hak kazanırken, bunların 29 tanesi kızdır.⁶

Kimlik mücadelesi, etnik kimliğin inkârı, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlamıştır. 1954 tarihli Fesopulos kararı ile tüm azınlık kurumu tabelaları değiştirilerek “Müslüman okulu ve derneği” yerine, “Türk okulu ve derneği” isimlerini içeren yeni tabelalar asılmıştı⁷. Bu olumlu yaklaşım, 6-7 Eylül İstanbul olayları ve akabinde 1967-1974 tarihlerinde Yunanistan’da yaşanan Cunta rejimi ile sekteye uğramıştır. 1109/1972 sayılı ve tarihli kanun ile “Türk okulları” ismi yerini “Azınlık okullarına” bırakmıştır.⁸

Türk kimliğinin inkârında Cunta döneminin sistematik baskılarının yanı sıra, 1974 Kıbrıs olayları ve 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kuruluşu (15 Kasım 1983) önemli rol oynamaktadır. Bunu İskeçe Türk Birliği (7 Aralık 1983), Gümölcine Türk Gençler Birliği (1 Aralık 1983) ve Batı Trakya Türk Öğret-

⁶ Şüheda Halil, “Batı Trakya’da Kadının Eğitimi,” *Batı Trakya Türkleri Kadın Kurultayı Tebliğler Komisyon Raporları Sonuç Bildirisi*, Ed. Pervin Hayrullah, Gümölcine 2012, s. 439-443.

⁷ A. Helsinki, *Watch Report, Destroying Ethnic Identity – The Turks of Greece*, 1990, s. 51.

⁸ Hülya Emin, “Batı Trakya’da Türk Kimliğinin İnkârı ve Kadın Haklarına Yansıması - Sivil Toplum Örgütlenmesinde Kimlik Engeli,” *Batı Trakya Türkleri Kadın Kurultayı Tebliğler Komisyon Raporları Sonuç Bildirisi*, Ed. Pervin Hayrullah, Gümölcine 2012, s. 360-366.

menler Birliği'nin (2 Aralık 1983) kapatılma davalarında görmek mümkündür.

b) Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği

Azınlıklara ve diğer savunmasız gruplara mensup kadınların diğer hemcinslerine nazaran daha fazla haksızlığa maruz kaldığı düşüncesi yaygın olarak kabul görmektedir. Batı Trakya'da da Türk azınlığın kadın üyeleri karşılaştıkları sorunların hafifletilmesi için inisiyatifi ele alarak 2001 tarihinde "Rodop Türk Kadınları Kültür Derneği" kurma girişiminde bulunmuşlardır. 21 Mart 2001 tarihinde 42 kurucu üye tarafından kurulan derneğin resmi tescili için 5 Nisan 2001 tarihinde mahkemeye başvurulmuştur. Dava 23 Mayıs 2001 tarihinde görüşülmüş ve Rodop Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 146/2001 sayı ve tarihli kararı (6 Haziran 2001) ile reddedilmiştir. Gerekçeli kararda tüzüğün 3. Maddesinin yanıltıcı olduğu ve köken, din vs. belirtilmediği ileri sürülmüştür. 3. Madde: *"Bu derneğe yalnız Yunan uyruklu, Rodop ilinde mukim olan, medeni haline bakılmaksızın her reşit kadın yönetim kuruluna sunulacak olan yazılı dilekçe ile üye olabilir ve bu dernekten istedikleri zaman beyanları üzerine ayrılabilirler."*⁹ demektedir. 146/2001 sayılı ve tarihli karar 4 Temmuz 2001 tarihinde İstinaf Mahkemesi'ne taşınmıştır. İstinaf Mahkemesi de Asliye Hukuk Mahkemesi ile aynı doğrultuda karar vermiştir. 20 Eylül 2002 tarihinde görüşülen dava 23/2003 sayı ve tarihli kararla 17 Ocak 2003'te reddedilmiştir. Bunun üzerine 26 Şubat 2003 tarihinde Yargıtay'a başvuru yapılmıştır. Yargıtay 6 Şubat 2004 olarak belirlediği dava tarihini ertelemiş ve dava 28 Ocak 2005 tarihinde görüşülmüştür. 1 Nisan 2005 tarihinde açıklanan 586/2005 sayı ve tarihli kararla derneğin kurulması iç hukukta reddedilmiştir.

Dolayısıyla Batı Trakya Türk kadınlarının "Türk" kimliği bu dava ile resmen reddedilmiştir.

⁹ Emin, *a.g.m.*, s.362.

İç hukuk yollarını tüketen dernek yöneticileri davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) taşımışlardır. AİHM 27 Mart 2008 tarihinde açıkladığı kararında Yunanistan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü" konulu 11. ve "Ayrımcılık Yasağı" konulu 14. Maddelerini ihlal ettiği hükmüne varmıştır. Mahkeme, Yunanistan'ın "kamu düzenini bozar" iddiasını asılsız bulmuş, henüz kurulmamış ve hiçbir faaliyet göstermemiş olan derneğin kamu düzenini bozacağına ispatlanmadığına dair karar vermiştir. Ayrıca, Yunanistan'ın, "Dernek, kurulmasıyla Yunanistan'da etnik azınlığın varlığını teşvik edecek" yönündeki kuşkularını da yersiz bularak, böyle bir amaç gütsen bile, demokratik toplumlarda bunun bir tehlike olarak görülmemesi gerektiğine kanaat getirmiştir.

Söz konusu dernekle ilgili olarak, olumlu AİHM kararını müteakiben iç hukukta yeni süreç başlatılmıştır. Fakat, Rodop Tek Hakimli Asliye Hukuk Mahkemesi yapılan başvuruyu reddetmiştir. Trakya İstinaf Mahkemesine yapılan başvuru da söz konusu mahkemenin 562/2010 sayı ve tarihli kararı ile reddedilmiştir. Bu karar (562/2010) aleyhine temyiz dilekçesi 20 Nisan 2012 tarihinde verilmiş ve 2012 Kasım ayı başlarında duruşma tarihi tespiti için yapılmış başvurudan sonra 22 Mart 2013 tarihi duruşma tarihi olarak tespit edilmiştir. Bu tarihte gerçekleşen duruşmadan sonra 26 Nisan 2013 tarihinde alınan temyiz dilekçesinin reddi yönündeki 1003/2013 sayı ve tarihli karar 24 Mayıs 2013 tarihinde yayımlanmıştır. Daha sonra, süresi içerisinde (6 aylık süre) 22 Kasım 2013 tarihinde AİHM'e 2. kez başvuru yapılmıştır (Başvuru No: 73646/13). AİHM, İskeçe Türk Birliği, Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği ve Evros Azınlık Gençleri Derneği dosyalarını 18 Aralık 2014 tarihinde Yunan Hükümetine birlikte tebliğ etmiştir. Takip edilen prosedür sonucunda, AİHM'nin İskeçe Türk Birliği ve Rodop İli Türk Kadınları Kültür Derneği'nin başvuruları ile 17 Kasım 2015 tarihinde almış olduğu karar 10 Aralık 2015 tarihinde yayınlanmıştır. AİHM her iki derneğin de 2. baş-

vurularının kabul edilemez olduğunu kararlaştırmıştır. Böylece ikinci başvurularla ilgili hukukî süreç tamamlanmıştır. Ancak; daha önce verilmiş kararların uygulanıp uygulanmadığı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından takip edilmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Türk Kadınları Derneği davası ve diğer derneklerin davaları ile ilgili Yunanistan'ı periodik yapmış olduğu toplantılarda uyarmakta ve bu davaları gündeminde tutmaya devam etmektedir. Bu konuda davaların avukatı, Batı Trakya Azınlığı Yüksek Tahsilliler Derneği, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu ve Yunan Helsinki İzleme Komitesi AİHM Kararları İcra Dairesi ve Bakanlar Komitesi ile temas halindedirler.

Gelişmeleri mektup ve raporlarla ilgili dairelere iletmektedirler.

c) İskeçe İli Türk Kadınları Kültür Derneği

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türk Dernekleriyle ilgili kararlarından sonra, 1 Aralık 2010 tarihinde İskeçe'de bir grup Türk kadını "İskeçe İli Türk Kadınları Kültür Derneği" isimli bir dernek kurmak amacıyla yeni bir başvuruda bulundular. Ancak bu başvuru İskeçe Tek Hakimli Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından 17 Şubat 2011'de de reddedildi. Mahkeme, yeni bir dernek kurulması talebini reddederken kısaca kişinin kendini tanımlama hakkına değinmekte ve kimliğin uluslararası belgelerle güvence altına alınan kişisel bir hak olduğu fakat bunun kolektif bir hak olarak değerlendirilemeyeceğini belirtti. Böylece bir kişi olarak Türk olmak mümkündür; ancak bir grup insan kendini Türk olarak ifade edemez ya da etnik "Türk" kimliğine sahip olamaz ve dernek kuramaz. Diğer taraftan, Mahkeme bu anlayışa aykırı olarak "Roman" örneğini vermektedir. Romanların kendilerini hem etnik olarak tanımlayabildiklerini hem de derneklerini kurabildiklerini belirtmektedir. Mahkeme, derneğin tüzüğü ile isminin çeliştiğini, derneğe üye olacak kişilerin kimliklerinin muğlak olduğunu burada "Türk" kelimesinin Türk Vatandaşları anlamına

geldiğini ve böyle bir derneğin tanınmasının Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılandığını ifade etmektedir. Ayrıca kararda İstanbul Rumlarından bahsedilirken etnik, Batı Trakya Türklerinden bahsedilirken de dini bir tanımlama kullanılmaktadır. Bu ifade bile tek başına kararın siyasî çerçevede alındığını göstermektedir.¹⁰

İskeçe ili Türk Kadınları Kültür Derneği iç hukuk prosedürünü tüketmiş ve davasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşımıştır.¹¹

Türk Kadın Dernekleri sosyal düzeni bozacağı gerekçesiyle reddediliyorken, Roman dernekleri ve Pomak dernekleri kurmak bizzat Yunan Devlet makamlarınca teşvik edilmektedir. Bir yanda tarihi varlığıyla reddedilen Türk azınlık bir diğer yanda teşvik edilen Roman ve Pomak dernekleri Yunanistan'da demokrasi düzeyini gözler önüne sermektedir. Bu kararlar bir kez daha göstermektedir ki, Yunan makamları tamamen siyasî gerekçelerle Yunanistan'da isminde "Türk" kelimesi bulunan derneklerin tesciline veya yeniden faaliyet göstermesine izin vermemekte kararlıdırlar.

Türk Azınlığın etnik kimliğinin inkârı, Yunanistan'da sosyal barışı ve samimi uzlaşma çabalarını sekteye uğratmaktadır. Azınlık üyeleri etnik kimliklerinin inkârını, Yunan toplumu içinde gelişme haklarının ve devletleriyle güçlü ve sağlam güven bağları kurulmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak görmektedir.

Kaynaklar

- A HELSINKİ WATCH REPORT, Destroying Ethnic Identity – The Turks of Greece, 1990.
- BREWER, M. B.,- S. ROCCAS, "Individual values, social identity and optimal distinctiveness", In C. Sedikides-M. Brewer (Eds.), *Individual self, relative self, collective self*, Philadelphia 2001.

¹⁰ İskeçe Tek Hakimli Asliye Hukuk Mahkemesi Karar No: 59/2011.

¹¹ *Sagir and Others v. Greece*, No: 34724/18.

- EMİN, H., “Batı Trakya’da Türk Kimliğinin İnkârı ve Kadın Haklarına Yansıması-Sivil Toplum Örgütlenmesinde Kimlik Engeli”, *Batı Trakya Türkleri Kadın Kurultayı Tebliğler Komisyon Raporları Sonuç Bildirisi*, Ed. P. Hayrullah, P. Gümölcine 2012.
- HALİL, Ş., “Batı Trakya’da Kadının Eğitimi”, *Batı Trakya Türkleri Kadın Kurultayı Tebliğler Komisyon Raporları Sonuç Bildirisi*, Ed. P. Hayrullah, Gümölcine 2012.
- HAYRULLAH, P., (Ed.) *Defending Human and Minority Rights – The Turkish Minority of Western Thrace*, Gümölcine 2013.
- HOGG, M. A. “Social identity”, In M. R. Leary- J. P. Tangney (Ed), *Handbook of self and Identity*, New York 2003.
- TAJFEL, H., *Human Groups and Social Identity*, Cambridge 1981.
- TOIVANEN, R., *Minority Rights and Minority Identities – Sami in Finland and Sorbs in Germany*, 2001, <https://journal.fi/fypr/article/view/44960/11240>, Erişim tarihi 1.03. 2018.
- WOODWARD, K., (Ed), *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*, London & New York 2004.

Balkanlardaki Türk Kadınlarının Hakları

Melek Tabak¹

Özet: Bu çalışmanın konusunu “*Balkanlardaki Türk Kadınlarının Hakları*” oluşturmaktadır. Çalışma Balkan ülkelerinden Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya ve Bulgaristan’ın farklı bölgelerindeki, yaş ve meslek gruplarındaki kadınlar ile yapılan röportaj ve gözlemler üzerine yapılmış olup ilk olarak, “*Balkan Ülkelerindeki Kadınların Hakları ve Farkındalıkları*”, ikinci olarak “*Balkan Ülkelerindeki Türk Kadınlarının Hakları ve Farkındalıkları*”, üçüncü olarak “*Balkanlardaki Türk Kadınları Genelinde Bulgaristan’daki Türk Kadınlarının Özeline*” değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma Türk Dünyasındaki kadınların güncel durumu hakkında bilgi sahibi olarak, sorunların çözümü ile ilgili yöntemlerin tespiti için fikri zemin oluşturmaya katkı sağlamak açısından önem arz etmektedir. Böylelikle Türk Dünyası kadınlarının İsmail Gaspiralı’nın dediği gibi “*Dilde, işte ve fikirde birlik*” doğrultusunda hareket ederek ortak kültür, ortak tarihten sonra ortak gelecek için Türk kadınlarını kuvvetlendirecektir.

Anahtar Sözcükler: Türk Dünyası, Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Kadınları, Kadın Hakları, Farkındalık.

The Rights of Turkish Women in the Balkans

Abstract: The subject of this study is “The Rights of Turkish Women in the Balkans.” The research is based on interviews and observations conducted with women from different age groups and professions in various regions of Balkan countries, namely Kosovo, North Macedonia, Romania, and Bulgaria. The study is structured around three main objectives: first, to assess the “Rights and Awareness of Women in Balkan Countries”; second, to evaluate the “Rights and Awareness of Turkish Women in Balkan Countries”; and third, to specifically examine “The Case of Turkish Women in Bulgaria within the Broader Context of

¹ RUBASAM Yönetim Kurulu Üyesi, RUBAKAD Kurucu Üyesi.

Turkish Women in the Balkans.” This study holds significance in providing insights into the current status of women in the Turkic World and aims to contribute to the development of an intellectual framework for identifying methods to address existing issues. In this way, it seeks to empower Turkish women through a shared vision for the future, in line with İsmail Gaspralı’s principle of “Unity in language, action, and thought,” following a common culture and history.

Keywords: Turkic World, Balkan Turks, Turkish Women in the Balkans, Women’s Rights, Awareness.

Giriş

Balkanlardaki Türk nüfusu hali hazırda önemli oranda varlığını sürdürmekte olup nüfus olarak en çok Bulgaristan’da varlığını korumaktadır. Balkanlarda “*Kadın Hakları*” devletler nezdinde anayasal güvence ve uluslararası anlaşmalarla tanınmıştır ve uygulanmaktadır. Kadınlar yasal hakları konusunda oldukça bilinçlidirler. Toplumda her alanda eşit düzeyde temsiliyetleri vardır. Hatta toplumlarına önderlik etmektedirler. Ancak “*Türk Kadınlarının Hakları*” bağlamında değerlendirmeye aldığımızda uygulamada ve algıda farklılıklar gözlemlenmektedir. Balkanlardaki Türk varlığının tanınması, korunması ve tanıtılmasında Türk kadınlarına önemli vazife düşmekte olup, yapılan görüşmelerde devlet, toplum, iş ve aile hukuku ile ilgili haklarını biliyorlar mı, kullanabiliyorlar mı, hak mağduriyetleri var mı, kendi kimliklerini rahatça ifade edebiliyorlar mı, toplum içinde kendilerini güvence içinde hissediyorlar mı, ayrımcılığa uğruyorlar mı? sorularına alınan cevaplarda, Balkan ülkelerinin uygulamaları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir.

a) Kosova

Kosova Cumhuriyeti Anayasasında “*Türk Toplumı*” kurucu unsur olarak tanınmakta ve buna bağlı temel hakların yanında çoğunluk olmayan topluluklara tanınmış haklar yer almaktadır.

Türkler nüfusun %5'ini oluşturmakta ve Mecliste iki milletvekili (ki bunlardan biri kadındır) ile temsil edilmektedirler. Yine anayasanın 5. maddesinde Türkçe belediye düzeyinde ve kanunlarda sayılı durumlarda resmî dil olarak kabul edilmiş olup, Türklerin çoğunluk olarak yaşadıkları bölge belediyelerinde, bürokraside Türkçe ikinci resmi dil olarak kullanılmaktadır. Anayasal hak olarak Türkçe eğitim almaktadırlar. Uluslararası kuruluşların tertiplediği meslekî eğitim seminerlerinde Türkçe'ye yer verilmeyerek bürokratik engel oluşturulmaktadır.

Kosova'da cinsiyet eşitliğine yönelik önemli adımlar atılmış olmakla birlikte yeterli değildir. Medeni Kanun'da cinsiyet eşitliği olduğu halde toplumda miras paylaşımının gelenek ve göreneklere göre kadının aleyhinde yapıldığı ifade edilmektedir. Kadın istihdamı oranı %25, mülkiyet oranı ise %20 civarlarındadır. Bunun %50'ye çıkarılması için çalışmalar yapılmaktadır. Kadınlar daha çok eğitim, sağlık ve hizmet alanlarında çalışmaktadır.

Kosova'da kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddete karşı mücadelenin daha etkin bir şekilde yapılması gerekmektedir. Türk toplumunda ise şiddetin daha az olduğu ifade edilmektedir. Doğurganlık oranının oldukça az olması sebebiyle genç nüfus oranı azalmaktadır. Türk toplumuna anayasal hak olarak devletteki kadrolarda 1/3 oranında bulunma hakkı verilmiştir. Bu yüzden de emeklilik nedeniyle boşalan yerlere mümkün olduğunca yine Türklerin yerleştirilmesi için çalışma yapılmaktadır. Bununla birlikte hak kullanımı yetersiz olduğundan ve eğitim almış uzman kişilerin bulunmayışı nedeniyle siyasi torpil gibi sebeplerle bu hak kayıpları zaman zaman sekteye uğrayabilmektedir. Tabii ki bu durum kadın istihdamına da yansımaktadır. Beyin göçü Kosova'da da geçerli olup uzmanlaşan Kosovalı Türkler, ülkede iş bulmakta zorlanınca Avrupa'ya gitmektedir. Kosovalı Türk kadınları aktif olarak Türklerin hakları için mücadele etmektedir. Kosova Meclisi'nde "*Topluluk Hakları, Çıkarları ve Geri Dönüşüm Komisyonu*"nda bu çalışmalar yürütülmektedir.

Burada şunu da ifade edelim ki ulus devlet yapılanması olmayan Kosova'da son yıllarda Türklere karşı hasmane bir tutum sergilenmeye başlanmıştır. Nitekim 2025 yılında da diğer yıllarda da olduğu gibi Kosova'nın bayrak gününde Türk Bayrağına saldırı gerçekleştirilmiştir. Şimdilik Türkler için bu gibi davranışlar tehlike oluşturmamakla birlikte, ilerleyen günlerde durumun nereye evrileceği bilinmemektedir. Ancak bu durum düşündürücüdür ve çare bulunmalıdır.⁷

b) Kuzey Makedonya

Kuzey Makedonya'da kurucu unsur olan Türklerin nüfus oranı yaklaşık %8 civarındadır. Nüfus açısından dikkat edilmesi gereken bir durumda Makedon veya Arnavut erkeklerle evlenen Türk kadınlarının aile huzurları için sayımda kendilerini Türk olarak yazdırmayabilmelerdir. Anayasa ve kanunlara göre tüm vatandaşlar eşittir. Makedonca ve Arnavutça resmî dil olup, Türkler Kuzey Makedonya'nın tamamında yaşadıkları halde sadece 9 belediye-de Türkçe ikinci resmî dil olarak kabul edilerek kullanılmaktadır. Anayasada Türkçe'nin resmî dil olarak kabul edildiği şehirlerde zorunlu eğitim olan ilköğretim (ilk ve orta kısım) Türkçe olarak verilmektedir.

Müfredata uygun kitap ve yazılı basın ile öğretmen açığının yanı sıra lise eğitimi de yetersiz kalabilmektedir. Gençler lise yerine çeşitli cemaatlerin açtığı medreselere giderek eğitim almaya çalışmaktadırlar. Bu durum da üniversite eğitimi için önlerinde büyük bir engel teşkil etmektedir. Kız çocukları için de bu durum aynıdır. Medreselere giden gençler resmî lise diplomalarına sahip olmadıkları için yüksek öğrenim imkânı da ele edememektedirler. Yine liselerde iyi bir eğitim alamayınca puanla girilen üniversiteleri kazanamayarak uzmanlaşamamaktadırlar. Anadilde lisans eğitimini, özel üniversiteler veya Türkiye'deki üniversitelere gidilerek alınabilmektedir.

Kadınlar çoğunlukla sağlık, eğitim ve hizmet sektöründe çalışmakta olup özlük hakları eşittir. Özel sektörde çalışabilmektedirler; ancak maaşlardaki düşük ücret sebebiyle daha çok Avrupa'ya gitmektedirler. Beyin ve genç nüfus göçü Kuzey Makedonya için de geçerlidir. Özel sektörde açılan iş ilanlarına Türkler yerine daha çok Makedon veya Arnavutların alındığı gözlemlenmektedir. Kamuda işe girme ise ancak siyasî referans aracılığıyla olmaktadır. İdarî kurumlarda Türkçe işlemler yapma hakkı olduğu halde bazı belediyelerde görevliler kendi inisiyatifleri ile Türkçe işlem yapmayarak bürokratik engel oluşturmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarında azınlık olarak Türkler nüfuslarının nispi oranında görev alamamaktadır. Kadınlar %30 oranında temsil edilmekte olup emekli olan Türklerden boşalan kadrolara bazen Makedon ve Arnavutlar yerleşebilmekte, dolaşısıyla Türk kadını bu durumda da hak mağduriyeti yaşamaktadır. Bu bağlamda kadınlar çoğunlukla mühendislik bilimleri eğitimi almayı tercih etmekte olup, siyasette kadın sayısı azdır. İki belediyede Türk kadınları belediye meclis üyesi seçilmiştir. Miras hukukunda kanunen hakları olduğu halde Türk toplumunda gelenek ve göreneklere göre kadınlar çoğunlukla kendi rızalarıyla miras haklarını erkek kardeşlerine bırakmaktadırlar. Aile içi şiddet, alkol kullanımına ve işsizlikten doğan geçim sıkıntısına göre az orandadır.

c) Romanya

Romanya'da kadın hakları uygulanmaktadır. Romanya Türkleri de kadın hakları ile ilgili bir sıkıntı yaşamamaktadır. Kadına yönelik şiddette alkol kullanımına bağlı bazı olumsuzluklar olsa dahi bu yüksek oranda değildir. Kadın hakları dernekleri mevcut olup, bu konuda destek vermektedir. Romanya Anayasasında Türkler 19 millî azınlıktan biri sayılmaları sebebiyle *Romanya Demokrat Türk Birliği* ve *Romanya Müslüman Tatar Türklerinin*

Demokrat Birliği çatısı altında örgütlenerek ulusal mecliste de birer milletvekili ile temsil edilmektedirler.

Bu kuruluşlarda görev yapanlar ağırlıklı olarak her meslekten eğitimli kadınlardan oluşmaktadır. Eğitim, sağlık, hukuk, devlet bürokrasisi, medya, özel sektör alanlarında rahatlıkla çalışabilmekte, dernek veya sendikalara üye olabilmektedirler. İsterlerse siyasi parti üyesi olup çalışabilirler. Çalıştıkları alanlarda üstün başarılar da sağlamaktadırlar. Hem dini inançlarının gereği olan vecibelerini hem de gelenek ve göreneklerini yerine getirmekte engel teşkil eden bir durum bulunmamaktadır. Ayrıca Rumen adetlerini de yerine getirmektedirler. Millî azınlık kabul edilmelerine rağmen devletin resmî dili Romence olduğu için bu dil üzerinden hizmet almakta, sivil hayatta Türkçe konuşmalarına yönelik herhangi bir yasaklama bulunmamaktadır. Çocukların (kız çocukları) azınlık anadili Türkçe eğitim alma hakları vardır. Bunun için ailenin izni gereklidir. Aile ilköğretim birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar seçmeli ders olmasını istediğine dair bir dilekçe vermektedir. Bu durum lise öğrenimi içinde geçerlidir.

Kadınların büyük aile ortamlarından uzaklaşarak eğitim ve çalışma hayatı gibi sebeplerle büyükşehirlere gitmeleri, konuşma dili olarak Türkçeyi pek tercih etmemelerine yol açmaktadır. Hiç Türkçe konuşmayan Türk kadınları mevcuttur. Bunun yanında ailesiyle bağını devam ettiren, gelenek ve göreneklerine bağlı meslek sahibi Türk kadınları vardır ancak sayıları gittikçe azalmaktadır. Genç nesil için ise durum gittikçe daha da vahimdir. Karma evliliklerin ve birlikteliklerin sayısının artması bunu daha da tetiklemekte ve Türkçe eğitim sekteye uğramaktadır. Evlilikte anne Rumen ise Türkçe eğitimin alınması pek görülmemektedir. Anne Türk ise, annenin millî kimliğe bağlılık derecesi çocuğun anadilde eğitim almasında ve Türkçe konuşmayı tercih etmesinde önem arz etmektedir. Ayrıca Türk kadınlarının doğurganlık oranı azaldığı içinde nüfus sayısı da gittikçe azalmaktadır.

Eğitimci-Yazar Gülten Abdula “*Tarih Penceresinden Galati İskelesi ve Yerli Türklerin Hatıraları*” kitabında “*Karma aileler çoğalınca Türklüğümüz, Müslümanlığımız eriyip gidiyor, birkaç yıl sonra burada Türklerde yaşamış denilecek, Türk isimleri işitilince soyunun Türk olduğu anlaşılabacak*” diyerek tehlikeye dikkat çekmektedir.

d) Bosna Hersek

Bosna Savaşında Sırp lar tarafından yapılan soykırımda en fazla etkilenen kadınlar olmuştur. Boşnak kadınlarına uygulanan cinsel şiddetin neticesinde aile ve toplum için uzun vadede çıkabilecek olumsuz sonuçların önlenmesi için birtakım tedbirler alınmıştır. Bunlar arasında sosyal destek verilmesini, tecavüze maruz kalan kadınlara travmaların yarattığı izlerin silinmesi için psikolojik destek sağlanmasını sayabiliriz. Bu konularda çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından da başlarına gelen felaketi atlatabilmeleri için destek programları verilmekte, kadınların hayata yeniden tutunmalarında etkili destek verilmektedir. Savaş sonrasında karşılaşılan en büyük sorun karma evliliklerin yürümeyerek, boşanma ile neticelenmiş olmasıdır.

e) Bulgaristan

Balkan ülkeleri arasında Türk nüfusu en çok olan Bulgaristan Türkleridir. Bulgaristan nüfusunun %15’ine tekabül etmektedirler. Tam rakam verilemeyişinin sebebi anayasada “*Anadilleri Bulgarca olmayan vatandaşlar*” tanımının yanı sıra sayım sırasında sayım defterinde yer alan etnik bölüm kısmını sayım memurunun sormayarak atlama sı ve elektronik ortam üzerinden yapılan sayım linkinin de Türkiye’ye kapatılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü çok sayıda Bulgaristan vatandaşı olan Türk, Türkiye’de yaşamaktadır. Bu kişiler aynı zamanda Türk vatandaşlarıdır. Bulgaristan bunu millî çıkarlarına tehdit olarak değerlendirdiği için

nüfus sayımında teknolojiyi kullanarak dolaylı bürokratik engeller oluşturmaktadır. Bulgaristan'da kadın hakları var mı sorusuna herkes “Evet” cevabı vermekte olup kadın hakları uygulanmaktadır. Hatta kadınlar Bulgaristan'da erkeklerden daha fazla söz sahibidirler. Siyasî, sosyal ve hukukî haklara sahiptirler ve uygulanmaktadır. Son yıllarda ekonomik, alkol ve narkotik sebeplerle artmaya başlayan fiziksel ve cinsel şiddete dayalı kadın cinayetleri gözlemlenmekte olup, toplumun genelini kapsamamaktadır.

Türk kadınları olarak bugün ne durumda oldukları esas konumuzu teşkil etmektedir. Kimliğin ifadesi kültürel faaliyetlerin (folklor, müzik, örf ve adetler, yemek) yaşatılması yönündeki çalışmalarla sınırlı kalmaktadır. Kültür alanında yapılan çalışmalar çoğunlukla eğitimci Türk kadınları tarafından özveriyle yapılmakta olup, yetersiz kalmaktadır. Sivil toplum örgütlenmesi tam olarak gelişmemiş ve kişiler üzerinden yürütülmektedir. Bulgaristan'da kimliğini öne çıkararak “*Türk Kadınları*” olarak hakkınız gasp ediliyor mu? Sorusuna cevap verecek farkındalık gittikçe azalmakta olup, bununla ilgili tespit yapmak, direnç göstermek ve tepki vermede bir isteksizlik gözlenmektedir.

Çeşitli meslek grupları, yaşları, medenî halleri ve bölgesel farklılıkları olan Bulgaristan'daki Türk kadınlarının, kadın hakları ile ilgili sorular karşısında ilk verdikleri tepki her şeyin güllük gülistanlık şeklinde olduğu, rahat bir yaşamlarının olduğu yönünde olup, ancak kişisel olarak bir hak gaspına uğramışlarsa bunu ifade etmektedirler. Devlet dairelerinde Türkçe hizmet verilmediği gibi, Bulgarca bilinmiyorsa hizmet de alınamamaktadır. Haklarını korumak ve savunmak için çok iyi derecede Bulgarca bilmek ve konuşmak durumunda olduklarından ve yüksek kültürün nişanesi olarak da kabul edildiğinden Türk kadınları sosyal yaşamda yasak olmamasına rağmen Türkçe konuşmayı pek tercih etmemektedirler. Neden anadilinizde konuşmayı tercih etmiyorsunuz sorusuna “*düşüncelerini tam olarak ifade edemediklerini*” söylemektedirler. Türkçe yazılı eğitim almamaları da ikinci

bir etkindir. Aile içinde de Türkçe konuşmamayı tercih edince çocuklar anadillerini öğrenememektedir ki asıl sıkıntı da buradan kaynaklanmaktadır.

Bulgar toplumunda Türkçe dışında başka bir lisan ile konuşulması hoş görülebiliyorken aynı hoşgörü, geneli kapsamasa da Türkçe için pek gösterilmemektedir. Halbuki Avrupa Birliği üyeliği sonrası Bulgaristan dışına giden Bulgarlar kendileri için hak gördükleri “*Anadilini bilmeyen yabancı dili daha iyi bilemez ve iyi bir vatandaş olamaz*” düşüncesini Türkler için hak görek, uygulayamamaktadır. Kişinin kimliğini ifade eden en temel haklarından biri olan Türkçe ismine Bulgarca ile ses uyumlu isim ile hitap etmeyi tercih ederek, ona bu ismin daha çok yakıştığını ifade edebilmektedirler. Türkçe konuşmada veya hak aramada hâlâ çekingenlik ve eziklik olmakla birlikte, bazen de özgüvenden doğan bir umursamazlık ile karşılaşılabilir. Türk toplumunun hak arama bilinci rafa kalkmış durumdadır. Devlet memurlarına, STK temsilcilerine kişisel sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlarının Türkçe olmasına tepki verilebilmektedir. STK’larda Türkçe isim kullanılmasına engel olunmaya çalışılmaktadır. Mesela Bulgaristan’da “*Türk Kadınlar*” ile başlayan bir sivil toplum kuruluşu yoktur. Türklerin nüfus olarak çoğunlukta olduğu köy ve kasabalarda durum şimdilik iyi olmakla birlikte Bulgarların nüfus olarak çoğunlukta olduğu bölgelerde durum kötüleşmektedir.

Başarılı Türk kadınlarının hak ettikleri pozisyona gelmeleri için Bulgarlardan çok daha fazla çalışması gerekmektedir. Aynı şey eğitimde de geçerli olup başarılı Türk çocukları ayrımcılığa uğramaktadır. Derslerinde başarılı olan Türk öğrenciler, Bulgar milliyetçisi hocaları tarafından Türkçe konuştukları için baskı görebilmekte ve Türkiye’ye gitmeleri gerektiği yönünde telkinlere maruz kalabilmektedirler. Ancak eğitim ve sosyal statüleri yükseldikçe toplumda kabul görülmekte ve saygı duyulmaktadır. Düşünce özgürlüğü Türklük ile ilgili olursa ifade edilmesine tepki

gösterilmektedir. Zorunlu asimilasyon süreci geride kalsa da toplumun hafızasına sinen davranış profili hâlâ devam etmektedir.

Devlet bürokrasisinde (bakan, müsteşar, vali, kaymakam, belediye başkanı) görev almak, Türklerin çoğunluk olarak siyaset yaptığı *Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi*'nin iktidar ortağı olup olmaması ile bağlantılıdır. Hukuk alanında çok sayıda Türk kadın avukat bulunmaktadır. Yeni yeni hâkim ve savcı makamında görev yapmaya başlamışlardır. Emniyet birimlerinde görev alabilmektedirler. Sağlık, eğitim ve finans en çok çalıştıkları alanlardır. Kadın kotası olsa da uygulanmamaktadır. Gençler siyasete ilgisizler. Akademi de Türklerin ve kadınların haklarına kayıtsızdır. Bulgar Akademisyenler tarafından Zorunlu Asimilasyon Süreci henüz çalışılmamıştır. Bulgarların Türk soyundan geldiğini söyleyen az sayıda bilim insanı vardır. Fakat Bulgar toplumunun çoğunluğu bunu hoş karşılamamaktadır.

Asimilasyona tabi olan Türk isimleri ancak kişinin başvurusuyla geri alınabilmektedir. Ölen kişilerin isimleri kendilerine verilen asimilasyon ismi ile kalmış, değiştirilmemiştir. Kadın hakları alanında çalışan aktivist kadınlar mevcuttur. Aralarında Türk kadın aktivist çok az bulunmakta ve Türkçe konuşmakta zorlanmaktadırlar. Türk kadınlarının hakları ile ilgili bir çalışmanın içinde yer almamaktadır. Evlenmeden de çocuk sahibi olunabilmekte, bu durum da Türk aile yapısını bozmaktadır. Kültür festivallerinde bile Türkçe müzik ile yapılan gösterilerden rahatsızlık duyularak, tepkiler verilebilmekte ve Türkleri Bulgaristan'da istemediklerini ifade edebilmektedirler. Bulgaristan vatandaşı olarak "*kurucu unsur*" kabul edilmeyen Türkler ile yapılan röportajlar, nüfus oranı ile hak arama bilincinin ne derecede olduğu hakkında sınırlı da olsa fikir vermekte ve bundan sonra yapılacak çalışmalara da hazırlık oluşturmaktadır.

Bu arada şunu da ifade edelim ki makalemizde Yunanistan ile ilgili bir saha çalışması yapamadığımız için dahil edilmedik.

Sonuç

Balkanlardaki Türkler, kendi sınırları içine kısıtlanmış durumdadır. Türk Dünyasının meselelerini mücadele edenlerin dışında toplum olarak maalesef bilememekte ya da vatandaşı olduğu ülkenin kendisine sunduğu resmî politika çerçevesinde bilmektedirler. Zorunlu asimilasyon sürecinden gönüllü asimilasyon sürecine geçilmiştir. Balkanlar Türklerin anayurduudur. Türk varlığını güçlendirecek en önemli unsur da Türk kadınıdır. Kadın özüne sahip çıktıkça geleceğe sahip çıkmış olur. Çünkü toplum kadın eliyle şekillendirilmektedir. Anayasayla kendilerine tanınmış haklarla kimliklerine sahip çıkmak için verilecek mücadeleyi kuvvetlendireceklerine ve daha verimli hale getireceklerine şüphe yoktur. Önerilerimiz, Balkan Türklerinin haklarını koruyabilecekleri için sivil toplum nezdinde çalışmalar yapabilecek, rol model oluşturabilecek kadınların yetiştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılması, Türk kültürünü ve Türkçeyi yaşama ve yaşatmak için sanat, folklor, anadil ve tarih eğitimleri verilmesi, üniversiteler ile akademik düzeyde çalışmalar yaparak ortak projeler üretilmesi ile Türklerin müteşebbis olması için proje üretmeleri hususunda destekleyici seminerler yapılmasıdır. Yine zorunlu veya ekonomik sebeplerle yapılan göçlerle boşalan şehir ve köylere geri dönüş yani ters göçün teşvik edilmesi sağlanmalı ve etki alanlarının güçlendirilmesinin yanı sıra nüfus oranının da bu şekilde çoğalmasına çalışılmalıdır. Bu çalışmalar aynı zamanda Türk lobicilik faaliyetlerine de katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Söyleşi: Ayşe Salim, Baraklar Köyü, Erişim tarihi: 27.08.2024.

Söyleşi: Av. Aysin Ceren Şahin Demir, Telefon, Erişim tarihi: 25.06.2024.

Söyleşi: Ayten Birseyit, Kobadin, Erişim Tarihi: 31.07.2024.

Söyleşi: Bakiye Osman, Kırcaali-Koşukavak (Krumovgrad), Erişim tarihi: 08.08.2024.

Söyleşi: Bernar Mahmud, Dobriç, Erişim tarihi: 25.07.2024.

- Söyleşi: Birsen Gota, Telefon, Erişim tarihi: 18.10.2024.
- Söyleşi: Emine Süsli, Köstence, Erişim tarihi: 31.07.2024.
- Söyleşi: Av. Esen Fikri, Telefon, Erişim tarihi: 30.04.2024.
- Söyleşi: Derya Sezgin, Dobriç, Erişim tarihi: 25.07.2024.
- Söyleşi: Düriye Akkoyun, Telefon, Erişim tarihi: 12.07.2024.
- Söyleşi: Fatme Yakupova, Kus Köyü, Erişim tarihi: 21.08.2024.
- Söyleşi: Mv. Fidan Brina Jilta, Telefon, Erişim tarihi: 16.10.2024.
- Söyleşi: Filiz İsmail, Köstence, Erişim tarihi: 31.07.2024.
- Söyleşi: Gülman İsmail, Dobriç, Erişim tarihi: 24.08.2024.
- Söyleşi: Gülhan Veyssel, Dobriç, Erişim tarihi: 19.07.2024.
- Söyleşi: Gülşen Mutlu, Osmanpazarı (Omurtag), Erişim Tarihi: 06.07.2024.
- Söyleşi: Gülten Abdula, Telefon, Erişim tarihi: 01.08.2024.
- Söyleşi: Hayriye Kori, İstanbul, Erişim tarihi: 19.06.2024.
- Söyleşi: Hristina İvanova, Dobriç, Erişim tarihi: 20.07.2024.
- Söyleşi: Hüsniye Stan, Bükreş, Erişim tarihi: 28.07.2024.
- Söyleşi: Leman Talip, Telefon, Erişim tarihi: 01.08.2024.
- Söyleşi: Leyla Osmanzade, Telefon, Erişim tarihi: 25.06.2024.
- Söyleşi: Mara İliyeva, Koprifçisa, Erişim tarihi: 12.07.2024.
- Söyleşi: Melek Amet, Köstence, Erişim tarihi: 31.07.2024.
- Söyleşi: Mirban Osmanova, Rusçuk, Erişim tarihi: 03.09.2024.
- Söyleşi: Av. Meglena İvanova, Balçık, Erişim tarihi: 22.07.2024.
- Söyleşi: Av. Nalan Bekir, Telefon, Erişim tarihi: 06.07.2024.
- Söyleşi: Nurten Köse, Dobriç, Erişim tarihi: 19.07.2024.
- Söyleşi: Nurten Remzi, Şumnu, Erişim tarihi: 07.07.2024.
- Söyleşi: Nurhayat İzzet, Eğridere (Ardino), Erişim tarihi: 08.08.2024.
- Söyleşi: Reyhan İsmail, Mankalya, Erişim tarihi: 31.07.2024.
- Söyleşi: Sevdije Sevgi Ahmed, Kus Köyü, Erişim tarihi: 21.08.2024
- Söyleşi: Sevinç Aptıraman, Balçık-Duvanyuvası (Sokolova), Erişim tarihi: 10.07.2024.
- Söyleşi: Sevilan Bedriyeva, Rusçuk, Erişim tarihi: 03.09.2024.
- Söyleşi: Sibel Fikret, Dobriç, Erişim tarihi: 16.08.2024.
- Söyleşi: Şumeyye Luş, İstanbul, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- Söyleşi: Şirin Hocayeva, Telefon, Erişim tarihi: 06.10.2024.
- Söyleşi: Ulvan Abibula, Bükreş, Erişim tarihi: 28.07.2024.
- Söyleşi: Vicdan Mustafaova, Dobriç, Erişim tarihi: 25.08.2024.
- Söyleşi: Zekiye Hasan, Kırcaali-Kızılgaç (Kirkova), Erişim tarihi: 09.08.2024.
- Söyleşi: Zeynep Samet, Kus Köyü, Erişim tarihi: 21.08.2024.
- Söyleşi: Rumuz Akkadın, Akkadınlar (Dulova), Erişim tarihi: 06.08.2024.
- Söyleşi: Rumuz Maçın, Telefon, Erişim tarihi: 02.08.2024.

Söyleşi: Rumuz Razgrad, Eğridere (Ardino), Erişim tarihi: 10.08.2024.

Söyleşi: Rumuz Pravadi, Pravadi (Pravadya), Erişim tarihi: 07.08.2024.

Söyleşi: Rumuz Priştine, Telefon, Erişim tarihi: 10.10.2024.

Söyleşi: Rumuz Varna, Telefon, Erişim tarihi: 05.08.2024.

İnternet Kaynakları

<https://agerpres.ro/>

<https://www.batitrakya.org>

<https://birlikgazetesi.org>

<https://btvnovinite.bg>

<https://www.dnes.bg>

<https://www.haskovo.net>

<https://kircaalihaber.com>

<https://kosovahaber.com>

www.kosovaport.com

<https://www.newsbcovina.ro>

<https://nova.bg>

<https://www.slobodenpecat.mk>

<https://romanalibera.ro/>

<https://www.rdtb.ro/tr>

<https://www.sozmedia.ro>

<https://www.uskuphaber.com>

<https://www.yenibalkan.com>

<https://www.zougla.gr/ola>

Doğu Türkistan'da İnsan Hakları

Reyila Kaşgarlı¹

Özet: Doğu Türkistan; günümüzde Çin'in idaresi altında varlık mücadelesi vermekte olan kadim Türk yurdudur. Kimi platformlarda Çin'in deyimiyle Şin-ciang olarak adlandırılmaktadır. Doğu Türkistan halkı ilk defa 1934 yılında 14 etnik gruba ayrılmış, Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar gibi Türk boyları birer ayrı millet olarak tanımlanmıştır. Bu durum günümüzde de aynen devam etmektedir. Doğu Türkistan, sekiz devlet ile sınır komşusu olarak Çin'in batıya açılan kapısı niteliğindedir. Çin'in gücüne güç katan yer altı ve yer üstü doğal kaynakları, hakları gasp edilmiş ucuz işgücü, yeni kaynakların üretim merkezine dönüştürülen elverişli coğrafyası gibi etmenler, Doğu Türkistan'ı Çin için vaz geçilmez bir konuma getirmiştir. Çin, bu nedenle Doğu Türkistan'a devletin güvenliği ve bekası noktasından bakmakta, özerklik yasasında belirtilen hakları talep edenleri ayrılıkçı ve terörist olarak cezalandırmakta, ileride Doğu Türkistanlıların hak talep etme ihtimaline karşı demografik yapıyı değiştirmektedir. Yapılan hak ihlalleri günlük yaşamın her alanında kendisini göstermektedir. Doğu Türkistan'daki hak ihlalleri, Çin yönetimi tarafından 1949 sonrası daha cesur adımlarla, kitlesel boyutlarda, soykırım niteliğinde göze çarpmaktadır. Günümüzde; bilinen, toplumda etkili olan aydınların, sanatçıların ve iş insanlarının önemli bir kısmı tutuklanmıştır. Bunun bir örneği de Prof. Dr. Rahile Davut'tur. Bu yazıda nitel araştırma yöntemine göre elde edilen bilgiler ışığında, Çin'in kendi vatandaşları olan Türk soylulara uyguladığı hak ihlalleri belli hususlar çerçevesinde gözler önüne serilmeye gayret edilmiştir. Amaç, farkındalık oluşturmaktır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Türkistan, Şin-ciang, göç, Çin, hak ihlali.

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-mail: railekasgarli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1905-2022.

Human Rights in East Turkistan

Abstract: East Turkistan is an ancient Turkic homeland that is currently struggling for existence under Chinese rule. Some platforms refer to it as Xinjiang, using the Chinese name. The people of East Turkistan were first divided into 14 ethnic groups in 1934, with Turkic tribes such as the Uyghurs, Kazakhs, Kyrgyz, Uzbeks, and Tatars being defined as separate nations. This situation continues today. East Turkistan borders eight countries and serves as China's gateway to the West. Factors such as its underground and above-ground natural resources, which add to China's power, its cheap labor force whose rights have been violated, and its favorable geography, which has been turned into a production center for new resources, have made East Turkistan indispensable to China. For this reason, China views East Turkistan from the perspective of state security and survival, punishing those who demand the rights specified in the autonomy law as separatists and terrorists, and changing the demographic structure in anticipation of the possibility of East Turkistan people demanding their rights in the future. These human rights violations are evident in all areas of daily life. Since 1949, the Chinese government has taken even bolder steps to commit human rights violations in East Turkistan on a massive scale, levelling up to genocide. Today, a significant number of well-known and influential intellectuals, artists, and businesspeople have been arrested. One example is Prof. Dr. Rahile Dawut. This article shares information obtained through qualitative research methods and highlights certain aspects of the human rights violations committed by China against its own citizens of Turkic descent. The aim is to raise awareness.

Keywords: East Turkistan, Xinjiang, migration, China, rights violation.

Giriş

“Türk Dünyasında Kadın Çalıştayı” kapsamında aslında çalıştay konusu ile uyumlu olarak Doğu Türkistan'daki kadınların sorunlarına değinilmeliydi. Ancak Doğu Türkistan'daki sorunlar, kadınlar dahil bütün toplumun yaşadığı sorundur. Kadınlar, erkekler, çocuklar birbiriyle bağlantılı olarak ve ayrı ayrı grup halin-

de hak ihlallerine maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle Çalıştayda, Doğu Türkistan'daki insan hakları konusuna değinmek istiyoruz. Zira Doğu Türkistan'da insanların yaşam hakları ellerinden alınmış durumdadır. Hak ihlallerinin temelinde sömürgecilik vardır. Hak ihlalleri, insanî olmayan biçimde yürütölmekte ve günlük yaşamın her alanında bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

a) Doğu Türkistan

Doğu Türkistan; günümüzde Çin'in idaresi altında varlık mücadelesi vermekte olan kadim Türk yurduudur. Kimi platformlarda Çin'in deyimiyle Şin-ciang olarak adlandırılmaktadır. 1.828.418 kilometrekare (Çinlilere göre 1.665.000) yüz ölçümüne sahip olan Doğu Türkistan'ın adı, 1876 yılındaki Mançu-Çin istilasından sonra, 1884 yılında Şin-ciang (yeni hudut) olarak değıştirilmiştir.² 1911'de Çin'de, Milliyetçi Parti yönetiminde bir ulus devlet kurulmuş, 1949'da Çin'deki iç savaşı kazanan Komünist Parti, Doğu Türkistan'ın yönetimini ele geçirmiştir. 1955 yılında Doğu Türkistan'ın resmî adı “Şin-ciang Uygur Özerk Bölgesi” olarak ilan edilmiştir.

Batı Türkistan'da Bolşevik hâkimiyeti kurulana kadar olan süreç içerisinde Doğu Türkistan; kültür, fikir, din yönüyle Batı Türkistan ile iç içedir. Ekim 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra siyasî sınırlar belirginleşmeye başlamış, Rusların Batı Türkistan'daki Türklere uyguladığı çeşitli politikalar, Çin'e ilham kaynağı olmuştur. Sovyetler Birliği kurulunca Batı Türkistan, ortak Türk-Müslüman kimliğinin köreltilmesi, Türk boylarının yerel ağızlarının öne çıkarılarak eyaletlerin kurulması ve yerel milletlerin oluşturulması yönündeki ayrıştırıcı politikalara maruz kalmıştır. Doğu Türkistan'da bu politika ilk defa 1934 yılında uygulanmış, Doğu Türkistan halkı 14 etnik gruba ayrılmıştır. Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar gibi Türk boyları birer ayrı millet olarak tanımlan-

² Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 148.

mıştır.³ Günümüzde Çin'de 56 etnik millet var denilirken Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Sarı Uygur, Salar gibi Türk boylarının da birer ayrı millet olduğu varsayılmıştır.

1949 sonrası Doğu Türkistan'ın millî değerlerden uzaklaştırılmaya çalışıldığı politika, gün geçtikçe daha da geliştirilmiş bir biçimde uygulanmıştır. Çin'in hâkimiyeti altındaki toprakların altıda birini teşkil eden Doğu Türkistan, sekiz devlet ile sınır komşusu olarak Çin'in batıya açılan kapısı niteliğindedir.

Doğu Türkistan adı ister basın-yayın ister günlük hayatta olsun, Doğu Türkistan'da tamamen yasaklanmıştır. Bu isim Çin sınırları içerisinde, Çin'in bakış açısıyla yorumlanarak aşırılık, bölücülük ve terörizmle özdeşleştirilmiş durumdadır.

Doğu Türkistan 1949-1978 yılları arasında ablukaya alınmış, halk, resmî pasaport ile yurtdışına çıkamamıştır. 2016 yılında bu uygulama tekrar hayata geçmiştir. Günümüzde özel görevli münferit kişiler hariç, toplum halen bu uygulamaya tabi tutulmaktadır.

b) Doğu Türkistan'ın Çin İçin Önemi

1. Zengin doğal kaynaklar, Çin'in gücüne güç katmaktadır. Doğu Türkistan zengin yer altı ve yer üstü doğal kaynaklara sahiptir. Bu kaynaklar Çin'i ekonomik yönden güçlü kılan önemli etkenlerdendir.

Doğu Türkistan petrol, kömür ve doğalgaz gibi stratejik yer altı kaynaklarına sahiptir. Çin'in petrol rezervlerinin %35'inin Doğu Türkistan'da olduğu tahmin edilmektedir. Çin'de yapılan bir yer altı kaynakları araştırması neticesinde, Doğu Türkistan'da 10,3 trilyon m³ doğalgaz yatağı olduğu, 2,19 trilyon ton kömür yatağı ise Çin'in kömür kaynaklarının %40'ına denk geldiği anlaşılmıştır. Ayrıca toplam 118 çeşit değerli maden yatağının olduğu tahmin edilmektedir.⁴

³ Burhan Şehidi, *Şincangning 50 Yili*, Milletler Neşriyatı, Pekin 1986, s. 528-529.

⁴ *Yuvarlak Masa Toplantısı: Doğu Türkistan'ın Dünü, Bugünü ve Yarını*, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Temmuz 2009, s. 4.

Doğu Türkistan'ın petrol rezervleri İran ve Irak'ın rezervlerinin 10 katıdır. 910 bin km²'lik alanda petrol tespit edilmiştir. Her yıl 10 milyon ton petrol Çin'e taşınmaktadır. Buna rağmen petrol Çin'den iki kat daha pahalıdır. Tarım Havzası (petrol rezervi 74 milyar varil), Karamay Bölgesi (yılda 1.286.000 ton petrol çıkarılmakta), Kumul-Turfan Bölgesi (petrol rezervi 75 milyon ton) Taklamakan Çölü (petrol rezervi 50 milyar ton) önemli petrol sahalarıdır. Doğu Türkistan 17,4 trilyon metre küp doğal gaz rezervlerine sahip bulunmakta ve 30 bölgeden doğal gaz çıkarılmaktadır. Özellikle Cungarya ve Tarım havzaları doğal gaz bakımından oldukça zengindir. Ayrıca volfram (silah sanayisinde kullanılan önemli bir maden), altın, gümüş, platin ve uranyum gibi stratejik ham madde kaynaklarına sahiptir.⁵

Bu bilgilerin daha güncel haline Çin'in internet sitelerinden ulaşmak mümkündür. Bir örnek göstermek gerekirse Çin'in *Yol ve Kuşak Projesi*'ne özel internet sitesindeki bilgilere bakılabilir. Sitede şöyle ifade edilmektedir. “Şin-ciang, Çin'in 173 maden kaynağının %88'ini oluşturan 153 çeşit maden kaynağına sahiptir, bu da onu nispeten eksiksiz bir maden kaynakları yelpazesine sahip az sayıdaki eyaletten biri haline getirmektedir. 103 maden rezervi tespit edilmiş olup, bu da ülkenin tespit edilen madenlerinin %63'ünü oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bunların arasında Şin-ciang, ülke toplamının %25'ini oluşturan 450 milyar tonluk kanıtlanmış kömür rezervine sahiptir. Tahmini rezervleri, ülkenin toplam tahmini kömür kaynaklarının yaklaşık %40'ını oluşturarak Çin'de ilk sırada yer almaktadır. Şin-ciang, gerçek bir ‘Çin kömür sığınağı’ haline gelmiştir.”⁶

⁵ Süheyl Çobanoğlu, *Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan*, s. 45-50 https://tasam.org/Files/Icerik/File/su%CC%88heyl_cobanog%CC%86lu_pdf_3e9bda52-e19c-4011-9971-0304e689f438.pdf, Erişim tarihi: 12.9.2024.

⁶ <https://www.yidaiyilu.gov.cn/p/0HE8724E.html>, Erişim tarihi: 11.01.2025.

2. Hububat, pamuk, ipek, halı, el zanaatları ve özellikle hayvancılık Doğu Türkistan ekonomisinin temelini teşkil eder.⁷ Tüm bunların üretimi, Çin ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

3. Hakları gasp edilen işgücü, Çin'in üretim maliyetini düşüren önemli faktördür. Doğu Türkistan'ın nüfusunu Çin 11 milyon olarak verse de bağımsız kaynaklara göre Doğu Türkistan'da 25-30 milyon civarında Uygur yaşamaktadır.⁸ Çin yönetimi, Doğu Türkistanlıları köle işçi olarak çalıştırmaktadır. Köle işçilik, devlet demiryolları ve karayollarının alt yapı çalışmalarından özel şirketlere, belediyenin çeşitli hizmetlerinden üretim fabrikalarına kadar geniş bir alanda yaygınlaştırılmıştır.

4. Doğu Türkistan'ın jeopolitik konumu gereği, Türkistan enerji hatlarının geçiş yolu üzerinde bulunması, Çin'e her anlamda ekonomik yarar sağlamaktadır.⁹ Aynı zamanda Çin ihracatının büyük bir bölümünün deniz yolu ile yapılmasından dolayı Doğu Türkistan'da inşa edilen demir yolları ve kara yolları ile Avrupa'ya ulaşması, Çin'in hem deniz ulaşım ücretlerinden hem de ihracat giderlerinden kurtulmasını sağlayacaktır. Bu da Çin'e ekonomik anlamda büyük fayda sağlayacaktır. Ayrıca Doğu Türkistan'daki boru hatları, tren ve kara yolları ile Çin'in, merkezî Asya ile bağlantı kurması kolay hale getirilmektedir.

5. Doğu Türkistan bölgesi Çin'in uzay ve nükleer programları için stratejik bir alana dönüştürülmüştür.¹⁰

6. Doğu Türkistan'ın elverişli coğrafyası, elektrik üretim merkezi konumundadır. Çin Devlet Konseyi Devlet Varlıklarının Denetimi ve Yönetimi Komisyonunun resmî internet sitesindeki

⁷ Süheyl Çobanoğlu, *a.g.m.*, s. 45-50, https://tasam.org/Files/Icerik/File/su%CC%-88hey_l_cobanog%CC%86lu_pdf_3e9bda52-e19c-4011-9971-0304e689f438.pdf

⁸ Varis Çakan, "Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, Özel Sayı. 1, s. 3.

⁹ Başak Kaya, *Doğu Türkistan Sorununun Siyasal ve Hukuksal Boyutları ve Uluslararası Yansımaları*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2016, s. 131.

¹⁰ Raphael Israeli, "China's Uyghur Problem", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 4, No.1, 2010, s. 89-101.

haberine göre Mart 2025 tarihinde Devlet Enerji Grubu'na bağlı Şin-ciang Power'ın yıllık kümülatif elektrik üretimi 3 milyar kWh sınırını aşarak 3,028 milyar kWh'e ulaşmıştır. Elektrik üretimi, bir önceki yıla göre %22,5 artarak aynı dönem için tarihi bir rekora imza atmıştır.¹¹ Şin-ciang'ın elektriği 2010 yılından bu yana, dışarıya iletilmektedir. Şin-ciang'ın toplam elektrik iletimi 900,28 milyar kWh'e ulaşarak 900 milyar kWh sınırını aşmıştır. İletim hattı, Anhui, Henan, Jiangsu ve Zhejiang dahil olmak üzere 22 eyalet, özerk bölge ve belediyeyi kapsayarak, genel ulusal elektrik arzına etkin bir şekilde hizmet etmekte ve Şin-ciang'ın kaynak avantajlarının ekonomik avantajlara dönüştürülmesini teşvik etmektedir.¹²

6. Doğu Türkistan'ın, Türkistan'daki devletlerle tarihî, kültürel, etnik ve dini bağlarının bulunması, stratejik önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda Çin günümüzde Doğu Türkistan'ı, Orta ve Güney Asya'nın merkez noktası haline dönüştürerek Türkistan ve Avrupa pazarına ulaşmayı hedeflemektedir.

7. Doğu Türkistan ulusal ve uluslararası turizm için uygun koşullara sahiptir. Günümüzde bu sektörün canlandırıldığı gözlenmiştir. Yurtdışından gelenlerin görevliler eşliğinde gezdirilmesi ve halk ile temasının engellenmesi ayrı konudur.

Çin'in, Doğu Türkistan'a yönelik politikaları genelde kamuoyunda etnik temelli politikalar olarak algılanmaktadır. Nitekim bu konuya tek bir yönden bakmak son derece yanıltıcı olacaktır. Çin'in, ekonomik çıkarları, enerji kaynakları ve Doğu Türkistan'a yönelik ekonomi politikalarını görmezden gelmek, bilgi eksikliğine neden olacaktır.¹³ Çin'in etnik temelli uygulamaları, aslında nihai hedefine ulaşmak için yaptığı hamlelerdir.

¹¹ <http://www.sasac.gov.cn/n2588025/n2588124/c33055354/content.html>, Erişim tarihi: 20.4.2025.

¹² <http://www.sasac.gov.cn/n2588025/n2588139/c33381954/content.html>, Erişim tarihi: 03.05.2025.

¹³ Hasan Acar-Serhat Bulut, "Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Toplumla Yansımaları", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9 (1), s. 22.

Doğu Türkistan'ın jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik önemini Çinli Tuğgeneral Liu Ya-zhou'nun 2010 yılında kaleme aldığı *Batı Bölge Teorisi* isimli çalışmasında çok net bir şekilde görmek mümkündür. Liu, Doğu Türkistan'ı; konumu, enerji kaynakları ve pazar açısından değerlendirerek bu bölgenin, Tanrının Çinlilere verdiği en büyük ve en güzel hediye olduğunu belirtmiştir.¹⁴

Doğu Türkistan; Çin için stratejik öneme sahip, vaz geçilemeyecek, elden çıkartılamayacak kadar değerli bir bölgedir. Çin, Doğu Türkistan'a Çin'in güvenliği ve bekası noktasından bakmakta, Doğu Türkistan'ı ebedi sahiplenebilmek ve istediği şekilde kullanabilmek, sömürebilmek için ulusal ve uluslararası düzeyde çok yönlü politikalar izlemektedir. Uygurlar başta olmak üzere Türk boylarına uyguladığı etnik temelli politikalar, bunlardan biridir ve son yıllardaki uygulamalarla, tüm sansüre rağmen, daha görünür hale gelmiştir.

c) Doğu Türkistan'da Hak İhlalleri

20. yüzyıl esas alındığında, Doğu Türkistan Türkleri 1933 ve 1944 yıllarında iki defa devlet kurmuş ve bağımsızlığını ilan etmiş olsa da devlet, uzun ömürlü olamamıştır.¹⁵ Bu devletlerden ikincisi, etkisi daha büyük olanıdır. 1944 yılında başlayan ve bazı bölgeleri Çin istilasından kurtarmayı başaran millî ayaklanma, Çin-Rus iş birliğinde Çin'in lehine sonuçlandırılmıştır.¹⁶ Millî ordu; koalisyon kurulan 1946 yılından Ekim 1949'da Çin Komünist Partisine bağlı halk kurtuluş ordusu Doğu Türkistan'a gire-

¹⁴ Acar-Bulut, *a.g.m.*, s. 11.

¹⁵ Abdulhâluk Çay, "Doğu Türkistan Türk Cumhuriyeti", *Tarihte Türk Devletleri-II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 98, Ankara 1987, s. 783; Forbes Andrew D.W. *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 arası Siyasi Tarihi)*, Çev., Enver Can. İstanbul, 1991. s. 198, 320

¹⁶ Tao Si-yue, "Şinciangni Teç Azat Kiliş Yoliğa Başlaş", (Şin-ciang'ı Güvenli Bir Şekilde Azat Olma Yoluna Yönlendirmek) (Çinceden Uygurcaya Çev. Ablimit), *Şinciang Tarih Materyalliri- Devlet Kurumlarına Özgü Materyal*, C. 3, Şinciang Halk Neşriyatı, Ürümqi 1981, s. 234-249.

ne kadar yerinden kıpırdatılmamış, 1949'da Çin'in ordusu Doğu Türkistan'a yerleştirilirken onlara eşlik ettirilerek olası isyanların önüne geçilmiştir.¹⁷ İlk etapta Çin ordusuna serpiştirilmiş, ardından üst düzey komutanların meslek değiştirmesi sağlanarak sivilleştirilmiş, böylece tasfiye sonucunda tamamen yok edilmiştir. Toplum tamamen silahsızlandırılmıştır. Yaşanan hak ihlalleri nedeniyle 1949 yılından 2006 yılına kadar Doğu Türkistan'da farklı boyutta yaklaşık otuz defa ayaklanma veya olay olmuştur.¹⁸ 5 Nisan 1990 tarihinde Barın Köyü'nde gerçekleşen Zeydin Yüsüp başkanlığındaki ayaklanma, orantısız güç kullanarak acımasızca bastırılan ayaklanmalardan biridir. Doğu Türkistan'ın Barın kenti sakinleri Çin'in uyguladığı doğum yasağı ve Han göçü politikalarının durdurulmasını istemişlerdir. Halkın bu istekleri reddedilince halk, hükümet konağına yürüyüş düzenlemiştir. Bunun üzerine Pekin yönetimi halka sert karşılık vererek Barın ilçesine 22750 asker sevk etmiş, olayları bastırmıştır. Çin resmî verilerine göre olaylar sırasında 170 kişi öldürülmüş 350 kişi ise tutuklanmıştır. Ancak bir bebeğin üzerinden 70 merminin çıkması resmî verilerin doğruluğuna şüphe düşürmektedir.¹⁹ 25 Şubat 1999 tarihli İli katliamı ve 5 Temmuz 2009 tarihli Ürümqi katliamında da aynı durum söz konusudur.

Jeopolitik üstünlük bağlamında Doğu Türkistan'ın stratejik konumu göz önünde bulundurulduğunda, Çin'e dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı Çin, Doğu Türkistan'da bir savunma mekanizması ile tampon bölge yaratma amacındadır. Bu yüzden de Çin'in nüfus ve göç politikasının arka planındaki en temel etkenlerden biri 1950'lerde Doğu Türkistan'da oluşan

¹⁷ Seypidin Ezizi, *Ömür Dastani-Tenritağda Güldürmama*, C. 2, Milletler Neşriyatı, Pekin 1990, s. 389.

¹⁸ Ma Da-jeng; Shu Jian-ying: *Şerki Türkistan Döliti" Hamhiyaliniñ Berbat Buluşı*, ("Doğu Türkistan Devleti" Rüyasının Berbat Oluşu), Çev. Ehmet Mömin Tarimi, Şinciang Halk Neşriyatı, Urumçi, 2007, s. 92-98, 118-127, 154-158, 172-178.

¹⁹ Acar-Bulut, *a.g.m.*, s.15.

Sovyet Rusya tehdidi olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1950 yılında başlayan dil, iktisat ve kültür sahalarında SSCB'yi örnek alma eğilimi 1954'te doruk noktasına ulaşmıştır. Bu çerçevede Marks, Engels, Lenin ve Stalin'in eserleri, siyasî propaganda metinleri, Almatı ve Taşkent'te basılan edebî eserler, ders kitapları, üniversitedeki öğrenci yurtlarından şahısların evlerine kadar yayılmıştır. Ekim 1954'te Devlet Konseyi, Çin Yazı Islahatı Komitesi oluşturmuştur. Komite bünyesinde Çincenin Fonetik Alfabe Taslağı Heyeti yer almıştır. Heyet, Çince yazıların basitleştirilmesine yönelik bir, Çincenin fonetik alfabesine yönelik altı taslak hazırlamış olup, bu altı taslaktan biri Kiril harfli alfabe taslağıdır.²⁰ 1959 yılında Çin ile SSCB'nin dostluğu bozulmaya yüz tutmuştur. Kiril alfabesinin kabulü kesin reddedilmiş, Uygurcaya yerleşmiş olan Rusça askerî terimler bile Çincesiyle değiştirilmiştir.²¹

Rusya'ya bağlı Türk topraklarının bağımsızlığına kavuşması, yönetimin sıkışmasında önemli rol oynamıştır. 1991'de *Hunların Kısa Tarihi*, *Eski Uygur Edebiyatı*, *Uygurlar* isimli üç kitap "bölücü görüşleri içerdiği" ve "Uygurların tarihini yalandan ürettiği" gerekçesiyle karalanmış, kütüphane ve şahısların evlerinden toplatılmıştır. Yazarı Turgun Almas önce gözaltına daha sonra ev hapsine alınmıştır.²² Oysa bu kitaplardaki Uygur Türklerinin tarihinin, Zeki Velidi Togan'ın *Türk Tarihi* kitapları, Rus tarihçilerin tarih kitapları, en çok da Çince tarihî eserlerden kaynak gösterilerek yazıldığı gözlemlenmiştir. Mayıs 2002'de Kaşgar Uygur Neşriyatı'nın yayımladığı Uygur kültürüne ait kitaplar toplatılarak yayına hazır bazı kitaplara

²⁰ Tursun Muhammet, "20-Esirin Otturiliri Elimizde Elip Berilgan Yezik İslahatının Baş-Ahiri Togrisida". Şıncang Tarih-Medeniyiti, 2011, S. 45, s. 24.

²¹ Zahir Savdanov, *5-Korpusnin Besip Ötken Yolliri*, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi 1989, s. 275-276.

²² İklil Kurban, "Turgun Almas ve 'Uygurlar'", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Kasım 1994, S. 1, s. 169.

el konulmuştur.²³ Kaşgar Edebiyatı dergisinin 2004 yılı beşinci sayısında yayımlanan Yabani Güvercin isimli hikâye, insanları hürriyete teşvik ettiği nedeniyle karalanmış, hikâyenin yayımlandığı dergi toplatılmış, yazarı on yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁴ Son yıllarda “İllegal eserlere karşı yüz günlük sert bastırma” uygulaması çerçevesinde 215.943 adet Uygurca kitaba el konularak yakılmıştır.²⁵ Basılı ve yazılı kaynaklara el konularak onları yakmak, Doğu Türkistan’da farklı zaman diliminde farklı örneklerine rastlanılan bir durumdur.

Çin 1978 sonrası bir yandan Açılım ve Kalkınma politikası izleyerek yurtdışından yatırım çekmeye çalışırken bir yandan da Doğu Türkistan’da demografik yapıyı bozmaya yönelik uygulamalara hız vermiştir. Doğu Türkistan’da, “Aile Planlaması ve Tasarruf” adı altında Uygurlar üzerinde nüfus kontrolleri uygulanmaya başlanmıştır. İlk etapta üç çocuk izni verilmiştir. İlerleyen yıllarda devletin izin verdiği çocuk sayısı ikiye düşürülmüştür.²⁶ Bu bağlamda özellikle azınlık nüfus üzerinde etkili olan bu politikaya göre kadınların hamile kalması devlet iznine tabi tutulmuştur. Görevliler atanarak zaman zaman ilçe ve köylerde, mahallelerde izinsiz çocuğu olanların tespiti yapılmış, yakalananlar ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Dokuz aylık hamile kadınların yakalanınca zorla doğum yaptırıldığı ve çocuğu hakkında bilgi edinmesinin reddedildiği örnekler vardır. Buna karşılık sekiz çocuklu Çinli ailelerin doğum planlamasına tabi tutulmayışı, etnik temelli uygulamalarla Uygurların nüfusunun azaltılması hedeflendiğini göstermektedir.

²³ K. Teylur, *Wild West China The Taming of Xinjiang*, Uygurca Neşri: *Tincimas Uygur Diyari* (Durulmaz Uygur Diyari) Uygurca’ya çev: Abdurehman, Dünya Uygur Kurultayı Neşriyatı, Miyonhen, 2006, C. 2, s. 28-29.

²⁴ Nurmhammet Yasin Örkşi, “Yabani Güvercin”, *Gök Bayrak*, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Kayseri 2005, S. 65, s. 8.

²⁵ Meshel Uyghur Guruppisi, “Çin Milyonlarca Uygurca Kitabı Yakıyor”, *Freedoms-herald*, http://www.freedoms-herald.org/ET/petition/petition8_tr.html, 18.04.2020.

²⁶ Gülnihal Altın Öztürk, “Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2013, s. 67-79.

1949'dan itibaren Doğu Türkistan'a Han göçü başlatılmış, Han nüfusu artırılmaya çalışılmıştır. 1990 sonrası "Batı Bölgelerin Kalkındırılması" projesi kapsamında Pekin yönetimi tarafından Han nüfusa Doğu Türkistan'a göç etmeleri karşılığında vergi muafiyeti, iş garantisi ve yüksek maaş gibi teşvik edici politikalar uygulanmıştır. Sayısal ve oransal veriler üzerinden bölgeye uygulanan göç politikasına bakıldığında, 1949 yılı itibarıyla Doğu Türkistan nüfusunun %80'ini Uygurlar oluştururken bunun yanında Kazak, Özbek ve Kırgız azınlık nüfusu ile bu oran %90'ları bulurken²⁷ günümüzde bu oranın düştüğü görülmektedir. 1949'da Doğu Türkistan'da %4 Çinli bulunurken günümüzde bu oranın %40'lara kadar yükseldiğini ifade etmek mümkündür.²⁸ Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin İnsan Hakları Raporunda bu durum çok net bir şekilde ifade edilmiş ve bölgedeki işçilerin %99'unu ve bölgede faaliyet gösteren üretim sektörünün %95'ini Hanların oluşturduğu öne sürülmüştür.²⁹

Doğu Türkistan Cumhuriyetinin kurulduğu kuzey bölgelerde, 1954 yılında Milliyetçi Parti Ordusu, Millî Ordu ve Çin Komünist Partisinin Halk Kurtuluş Ordusu temelinde yapılandırılan Üretim ve İnşaat Kolordusu kurulmuştur. Bu kurum; sınır bölgelerin garnizon ve koruma görevini parti, hükümet, ordu ve işletme sistemiyle yerine getiren, devlet güdümündeki özel bir idari yapıdır. 1968-1970 yıllarında 12 tane daha kurulmuş, Çin'in farklı bölgelerinde faaliyet göstermiştir. 1975 yılında ordu niteliği kademeli olarak kaldırılmış, sadece tarımsal üretim yapan çiftlik

²⁷ Mahluf, Macide, "Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası", Ed. Özkan Uygurca, Hür Doğu Türkistan Sempozyumu, İstanbul: İHH Araştırma Yayınları Birimi, 2010, s. 135-144.

²⁸ Yusuf Sayın ve Merve Koçak, "Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar", *Journal of Ottoman Civilization Studies-Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 2017, 10-14.

²⁹ *Congressional-Executive Commission On China: One Hundred Sixteenth Congress, First Session, Annual Report*, 18 November 2019.

durumuna getirilmiştir. Doğu Türkistan'da ise 1981 yılında ordu niteliğine tekrar döndürülmüş, Uygurların yerleşim birimlerini kuşatacak şekilde genişletilmiştir. Çin'in resmî açıklamasına göre bu kurum "Parti Merkez Komitesi'nin Şin-can'ı yönetme stratejisini tam olarak uygulamış, istikrarı sağlama ve sınır bölgelerini koruma misyonunu kararlılıkla sürdürmüştür. Gerçek anlamda bir istikrar sağlayıcısıdır. Şin-can'ın toplumsal istikrarına ve uzun vadeli barış ve istikrarına yeni katkılarda bulunmuştur.³⁰ Ayrıca nüfusu 1954 yılında 175000³¹ iken 2009 yılında 2573100'e ulaşmış aralarındaki Han nüfusu toplam nüfusunun %88.1 oranına denk gelmiştir. 2022 yılının sonu itibarıyla ise toplam nüfusu 3605100 olmuştur³². Bu idari yapılanmanın nüfus sayımı, Doğu Türkistan'a Han göçünün boyutlarını göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Ayrıca kurumsal olarak memurluk, çiftçilik, teknikerlik, endüstri işletmeciliği, inşaat yatırımcılığı, hizmet sektörü, taşınmaz varlıkların yatırımı, devlet iç ticaret, sosyal finans sağlayıcılığı, halkın geçimi ve sosyal güvenlik, bilgi teknolojileri ve eğitim, kültür seyahat ve sağlık, doğal kaynak keşfetme çevre ve acil durum yönetimi gibi alanlarda aktif faaliyet göstermesi³³, yerli halkın bu alanlara katılımını veya faaliyette bulunmasını kısıtlamıştır.

Doğu Türkistan bölgesi her yıl düzenli olarak büyüme ve gelişme kaydetmiştir. Ancak bölgenin ekonomik olarak gelişmesi, bölge halkı açısından sosyoekonomik anlamda baskı altında kalmalarına neden olmuştur. Bölgenin gelişmesi ile birlikte Çin yönetimi, Çin'in Doğu kesimlerinden Doğu Türkistan'a göçlere teşvik etmiş

³⁰ https://www.gov.cn/fuwu2016/bumendifangdating/difangdating/xinjiangshengchanjianshebingtuan/jianjie/202302/content_6739923.htm, Erişim tarihi: 05.09.2024.

³¹ <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E6%96%B0%E7%96%86%E7%94%9F%E4%BA%A7%E5%BB%BA%E8%AE%BE%E5%85%B5%E5%9B%A2>, Erişim tarihi: 05.09.2024.

³² <https://www.btdsys.gov.cn/zyxw/tzgg/5647.html>, Erişim tarihi: 05.09.2024.

³³ <https://www.btdsys.gov.cn/zyxw/tzgg/5647.html>, Erişim tarihi: 05.09.2024.

ve bu göçler sonucunda bölgenin demografik yapısının tahribatına ve gelir eşitsizliğine yol açmıştır. Bölgeye göç eden Han Çinlileri bölgedeki yatırım olanaklarının büyük çoğunluğundan faydalananmaktadır. Son yıllarda bölgeye yapılan yatırımlar genel itibarıyla büyükşehirlere çok fayda sağlarken aynı zamanda çoğunlukla Han nüfusu için bir olanak haline gelmektedir.³⁴

Doğu Türkistan'daki hak ihlallerinin bir başka göstergesi, yerlilere uygulanan zorunlu göç politikasıdır. 2000 yılından sonra iki koldan yürütülmüştür. Birincisi, başarılı orta okul mezunlarının Çin'de yatılı lisede okuması uygulanmıştır. Çin'de kamp hayatı yaşayan bu çocukların çoğu üniversiteyi de Çin'de okuyacaktır. Bu 13-14 yaşındaki çocukları kadim Müslüman -Türk kültür muhitinden uzaklaştırarak millî değerleri zayıflatma girişimidir. İkincisi, Doğu Türkistan'ın köylerindeki gençleri "iş gücü fazlalığı" bahanesiyle Çin'in uzak bölgelerine göndermeye başlamıştır. Çin'in iç kesimlerindeki fabrikalara gönderilenlerin çoğunluğu Doğu Türkistan'ın güneyindeki Kaşgar, Kızılsu, Hotan ve Aksu illerindeki çiftçi ailelerin çocuklarıdır. Gönderilen gençlerin sayısı 2005 yılında 670 bin, 2006 yılında 120 bin, 2007 yılında 1 milyon 450 bin olarak kaydedilmiştir.³⁵

Son yıllarda Uygur kadınların Çinli erkeklerle olan evliliği gündeme gelmiştir. Önceleri Doğu Türkistan'a teşviklerle getirilen Çinli erkekler için "iş, Uygur kadın, daire, faizsiz kredi" yi kapsayan imkânlar sunulmuştur. Gelen Çinlilerin; Uygur halk dansını ve Uygur dilini öğrenmesi, seyahat düzenlemesi, Çin'deki firmalar için işçi toplayıp götürmesi, firma kurarak faaliyet göstermesi, kimliklerine Uygur olarak yazdırması için büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Daha sonra bu alanda yeni bir sektör oluşmuş, Doğu

³⁴ Kenan Dağcı-Mustafa Keskin, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Sayı: 2, 2013, s. 11-29.

³⁵ 5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu: Katliamdan Soykırıma Giden Yol, ETHR, Temmuz 2022. s. 3.

Türkistan'ın farklı şehir ve ilçelerinde Uygur kadın ile Çinli erkekleri evlendirme şirketleri kurulmuş, Çin'den gelen erkek ile Uygur kadının evlenmesi bir hafta kadar kısa süre içerisinde, resmî evraklar dahil, tamamlanarak Uygur kadının Çin'e gelin gitmesi sağlanmıştır. Giden kadınların yaşadığı çeşitli sorunlar zaman zaman Çin'in internet platformlarına yansımıştır. Bu uygulama, Doğu Türkistan'dan Çin'e yapılacak göçün bir çeşididir. Ayrıca Uygur olmayan nesillerin çoğalmasa anlamına gelmektedir.

Bugün Komünist Parti yönetimindeki Çin Halk Cumhuriyeti, soykırım politikalarını daha da ağır bir şekilde uygulayarak Doğu Türkistan'daki Türk-Müslüman kimliğini her geçen yıl daha da ağırlaşan baskı ve tecrit politikalarıyla yeryüzünden silmek istemektedir.³⁶ 1982 yılında düzenlenen, son olarak 2018 yılında revize edilen anayasanın 4. maddesinde bütün milletlerin eşit olduğu, azınlıkların yasal hak ve menfaatlerinin korunacağı yazılmıştır.³⁷ 1984 yılında düzenlenen ve 2001 yılında revize edilen Özerk Bölge Yasasının 10. maddesinde "Etnik özerk bölgelerin devlet kurumları, kendi bölgelerindeki tüm etnik grupların kendi konuşma ve yazı dillerini kullanma ve geliştirme, kendi gelenek ve alışkanlıklarını sürdürme veya değiştirme özgürlüğünü garanti eder" cümlesi yer almaktadır.³⁸ 2010 yılında on yıldır uygulamada olan sözde "çift dilli eğitim" in ana okullarda uygulanması için devlet, büyük yatırımlar yapmıştır. Sözde "çift dilli eğitim", Uygur Türkçesinin haftada iki saat verilmesi şeklinde devam ederken, 2017 yılından itibaren tamamıyla kaldırılmış, kreşten itibaren tek dilli (Çince) olarak uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde Uygurcaya hâkim olmayan bir nesil yetişmektedir. Yine bu yasanın 23. maddesinde "Etnik özerk bölgelerdeki işletme ve kurumlar, ulusal düzenlemelere uygun olarak personel alımı yaparken,

³⁶ Çakan, a.g.m., 2023, s. 4.

³⁷ https://www.gov.cn/guoqing/2018-03/22/content_5276318.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

³⁸ https://www.gov.cn/test/2005-07/29/content_18338.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

etnik azınlık personeline öncelik verirler ve çiftçilik ve besicilik alanlarında etnik azınlık nüfusundan personel alımı yapabilirler” ifadesi bulunmaktadır.³⁹ Gerçek ise tam tersidir. Doğu Türkistan halkı bütün imkânların dışına itilmiş, Han yetkilileri iş başvurularında Uygurlara etnik kimliğinden dolayı işe alınmayacağını açıkça ifade etmektedir. Bazı çalışmalarda halkın Çince bilmeyen kesiminin iş bulma konusunda zorluk çektiği dile getirilmiş olsa da⁴⁰ tüm dersleri Çince almış olan üniversite mezunlarının bile Uygur oldukları için tercih edilmediği, toplumda deneyimlenen ve yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Yasalarda yazılanlar ile uygulamanın örtüşmediği açık ve nettir. Yasalarda yazılan özerklik haklarını talep etmek ise, ayrılıkçılık suçu olarak telakki edilmiştir. Akademisyen İlham Tohti’nin çalışmaları, konuşmaları⁴¹ ve tutuklanması⁴² bunun bir örneğidir.

Doğu Türkistan’daki hak ihlalleri, Çin yönetimi tarafından 2017 sonrası daha cesur adımlarla, kitlesel boyutlarda, soykırım niteliğinde göze çarpmaktadır. Bilinen, toplumda etkili olan aydınların, sanatçıların ve iş insanlarının önemli bir kısmı tutuklanmıştır. Bunun bir örneği de Prof. Dr. Rahile Davut’tur.⁴³ Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü’nün elde ettiği son uydu görüntülerine göre, 2017’den bu yana bölge genelinde en düşük güvenliken yeniden eğitim kamplarından güçlendirilmiş cezaevlerine kadar toplam 380 gözaltı merkezinin kurulduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ 2020 yılında Çin’in tutuklular arşivi ifşa edilmiştir. Araalarında kadın, erkek ve çocukların bulunduğu binlerce insanın

³⁹ https://www.gov.cn/test/2005-07/29/content_18338.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

⁴⁰ Acar-Bulut, *a.g.m.*, s. 36.

⁴¹ İlham Tohti, *Yolum ve Gayem*, Mutlu Print, İstanbul 2023, s. 29, 210.

⁴² <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ilham-tohtiye-boluculukten-omur-boyu-hapis/117624>

⁴³ <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/cin-esaretindeki-uygur-turku-antropolog-rahile-davut-489192>, Erişim tarihi: 25.05.2024.

⁴⁴ <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/24/china-has-built-380-internment-camps-in-xinjiang-study-finds>, Erişim tarihi: 25.05.2022.

vesikalık fotoğrafı haber sitelerine düşmüştür.⁴⁵ Çeşitli bahanelerle kampa alınanlar arasında oradan kurtulma şansı olan üç beş tanık, yaşadıklarını, yurtdışında oldukları için paylaşabilmektedir.

d) Tanıklar Ne Diyor?

2013 yılından itibaren inşa edilen “Yeniden Eğitim Kamp”ları toplu tutuklamaların yapıldığını ortaya koymuştur. Kampta bulunanların gözetim altında tutulduğu, sürekli polis gözetimine maruz kaldıkları, telefonlarının inceleme ve denetleme altında bulunduğu, kamplarda bulunan bireylerin DNA örneklerinin alındığı ve yurtdışına çıkma yasaklarının uygulandığı belirtilmiştir. Ayrıca, kamplarda bulunan bireylerin dinî özgürlüklerine karşı engelleyici politikalar uygulandığı vurgulanmıştır.⁴⁶ Çin önce kampların varlığını reddetmiş, sonra “Yeniden Eğitim Kamp”ları dinî ayrılıkçı ve aşırılıkçı düşüncelere sahip olan bireylerin eğitim kampları yardımı ile topluma kazandırılması için uğraş verildiğini açıklamıştır. Yeniden Eğitim Kamplarında toplam üç milyon Uygur, Kırgız ve Kazak olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kampların hemen yanı başında üretim fabrikalarının varlığı bilinmektedir.

Avrupa Parlamentosunda, Çin’in “Yeniden Eğitim Kampı” adını verdiği toplama kamplarını kapatması için Avrupa Birliği kararı, 505 oy ile kabul edilmiştir⁴⁷. Ancak kampların kapatılmadığı, daha farklı şekilde genişletildiği bilinmektedir.

⁴⁵ https://www.bbc.com/uzbek/world-61566318?at_campaign=64&at_custom4=7893F8B4-DB77-11EC-8A37-42AF923C408C&at_custom3=BBC+Uzbek&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_custom2=facebook_page&at_medium=custom7&fbclid=IwY2xjawL8YVBleHRuA2FlbQIxMQABHoCymss-kP36ebl-gEf9jzs2Nfm6p0WxkbH0u0eBPcahffK7CgKCDwBGB6ODQ_aem_tjZ53yhMiVz16sag4mLPDQ, Erişim tarihi: 25.05.2022.

⁴⁶ UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding Observations on the Combined Fourteenth to Seventeenth Periodic Reports of China (including Hong Kong, China and Macao, China), CERD, 2018, s. 4-6.

⁴⁷ Mustafa Bağ, *Avrupa Parlamentosundan Çine Toplama Kamplarını Hemen Kapat Çağırısı*, 21.04.2019, <https://tr.euronews.com/2019/04/21/avrupa-parlamentosu-dan-cin-e-uygur-toplama-kamplarini-derhal-kapat-cagrisi>, *Euronews*, Erişim tarihi: 18.06.2020.

Kamplardan kurtularak yaşadıklarını bütün sindirme politikalarına rağmen paylaştılar vardır. Gülbahar Jelilova⁴⁸, Ömer Bekali⁴⁹, Tursanay Ziyavuddin,⁵⁰ Sayragül Sauytbay, Gulbahar Haitivajı gibi tanıkların anlattıkları; ötekileştirmenin, etnik şiddetin, adaletsizliğin, hak ihlalinin, soykırımın somut örnekleridir. Onların bazılarının hatıraları Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Sonuç ve Öneri

Doğu Türkistan kültürel ve ekonomik anlamda doğu ve batı arasında bir köprüdür. Aynı zamanda Çin'in kara yolu üzerinden batıya açılan kapısıdır. Ayrıca Çin'i yeraltı ve yer üstü doğal kaynakları ve işgücü ile ekonomik yönden besleyen ve büyüten bir

⁴⁸ <https://haberuskudar.com/cin-toplama-kampinda-15-ay>, Erişim tarihi: 03.04.2024.

⁴⁹ <https://www.indyturk.com/node/48661/d%C3%BCnya/%C3%A7in%E2%80%99-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan%E2%80%99da-kurdu%C4%9Fu-kamplar%C4%B1-anlatt%C4%B1-15-ay-g%C3%BCne%C5%9Fi-g%C3%B6rmedim-her-an%C4%B1>, Erişim tarihi: 12.01.2020.

⁵⁰ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55922214>, Erişim tarihi: 05.02.2021.

kaynaktır. Bu nedenle Doğu Türkistan'ın varlığı, Çin için hayati önem taşımaktadır.

Doğu Türkistan; insan hakları bağlamında değerlendirildiğinde eğitim, dil, kültür, çalışma ve din özgürlüğü konusunda baskı altında tutulmaktadır. Halkın özerklik statüsünün getirdiği hakları Çin Halk Cumhuriyeti'nden talep etmesi ayrılıkçı ve bağımsızlık faaliyetleri olarak nitelendirilmektedir. Adaletsizliğe ve dışlanmışlığa karşı hak talep eden barışçıl gösteriler, terörist faaliyetler olarak nitelendirilmektedir. Böylece Çin, bütün hak ihlallerini, Doğu Türkistan'da uyguladığı baskı ve şiddet politikalarını, kendi ülkesinin iç meselesi olarak gösterip, uluslararası sahada meşruluk kazanmıştır. Ancak 2013 yılından sonra ortaya çıkan toplama kampları ve ifşa edilen tutukluların arşivleri, daha sonra kamptan kurtulanların tanık olduğu akıl almaz işkenceler, Çin'in uygulamalarının sorgulanmasına sebep olmuştur.

Bugün kamuoyunda Çin'in Doğu Türkistan'daki uygulamaları İslâm ve Türk karşıtlığı olarak algılanmakla birlikte uygulamanın temeli Doğu Türkistan'ın jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik konumundan kaynaklanmaktadır. Çin; Doğu Türkistan'daki Türklerin yıllardır asimile olmasını zorlaştıran millî bilincini ve muhafazakâr dinî yaklaşımını, Çin'in Batı Türkistan'a, batıya yayılmasının önünde duran, her an sorun oluşturma potansiyeline sahip engel olarak algılamıştır. Dolayısıyla millî bilinci ve dinî değerleri yok etmek, nüfusu seyreltmek ve azaltmak, böylece Doğu Türkistan'da oluşacak olası direnişi tamamen ortadan kaldırmak istemektedir. Bunun için Çin'deki bütün milletlerin özellikle Uygurların "Hua insanı" olması yönünde çok yönlü ve insanî olmayan uygulamaları hayata geçirmiştir. Hua insanı olmak demek, ideolojik, kültürel ve davranışsal olarak Çinli olmak demektir. Çin, tek tip toplum yaratma çabası içerisinde.

Çeşitli insan hakları örgütlerinin raporları, bazı devletlerin tepkileri, Çin'in Doğu Türkistan'daki uygulamalarını durduramamıştır. Çin, Doğu Türkistan'dan edindiği ekonomik gücü de

kullanarak Doğu Türkistan'daki hak ihlallerini, ikili ilişkiler çerçevesinde örtbas etmeye çalışmaktadır. Devletler, Çin'le olan ilişkilerinde Çin'in ülkelerdeki ekonomik yetkisini ileride siyasî güç olarak kullanma potansiyelini göz ardı etmemelidir.

Yurtdışındaki Doğu Türkistan Türkleri Doğu Türkistan'daki hak ihlallerini dış dünyaya duyurmak ve bir sonuç elde etmek için çabalamaktadır. Ancak Çin onların Doğu Türkistan'daki ailelerini rehin tutarak sınır ötesi tehdit ve baskılarla yıldırmaya çalışmaktadır.⁵¹

Pekin yönetimi Doğu Türkistan'daki demografik yapıyı değiştirmek üzere Han Çinlilerini iskân politikasına devam etmektedir. Bu uygulama olası bir seçimde Hanların sayıca üstünlüğü ile Doğu Türkistan'ı elinde tutmayı amaçladığını göstermektedir.

Uygur kadın-Çinli erkek şeklindeki evliliklerin teşvik edilmesi de millî geleneklere bağlılığı kırmaya yönelik bir girişimdir. Türk-Müslüman kimliğinden arındırılarak Çin kültürü içinde eritilince, nüfusun da yeterince azaldığı bir ortamda, hak iddia etme gibi bir sorunun kalmayacağı, Doğu Türkistan'ın sonsuza kadar Çin'in istifadesine kalacağı düşüncesi ile hareket edilmektedir. Ancak bu uygulamalar, Çin'in kendi anayasası ile çelişmektedir. Bununla birlikte, farklı kültürlerin birer zenginlik olarak görüldüğü çağımızda, millî kültüre saygısızlık ve insan haklarına yapılan saldırılar, ileride daha farklı sorunlara yol açacaktır.

Kaynaklar

5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu: Katliamdan Soykırıma Giden Yol, ETHR Temmuz 2022. s. 3

ACAR, H.- S. BULUT, "Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Topluma Yansımaları", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9 (1), s. 1-42.
ALTIN, ÖZTÜRK G., "Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2013, s. 67-79.

⁵¹ <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72vv0gk089o>, Erişim tarihi: 05.09.2024.

- BAĞ, M., *Avrupa Parlamentosundan Çin'e Toplama Kamplarını Hemen Kapat Çağrısı*, 21.04.2019, <https://tr.euronews.com/2019/04/21/avrupa-parlamen-tosu-dan-cin-e-uygur-toplama-kamp-larini-derhal-kapat-cag-risi>, Euronews, Erişim tarihi: 18.06.2020.
- BAYMİRZA H., *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- CONGRESSIONAL-Executive Commission On China: One Hundred Sixteenth Congress, First Session, Annual Report, 18 November 2019.
- ÇAKAN V., "Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, Özel Sayı 1, s. 1-6.
- ÇAY A., "Doğu Türkistan Türk Cumhuriyeti", *Tarihte Türk Devletleri-II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 98, Ankara 1987.
- ÇOBANOĞLU S., "Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan", *TASAM*, s. 45-50 https://ta-sam.org/Files/Icerik/File/su%CC%88hey1_cobanog%CC%86lu_pdf_3e9b-da52-e19c-4011-9971-0304e689f438.pdf
- DAĞCI K. – M. KESKİN, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, S. 2, 2013, s. 11-29.
- EZİZİ S., *Ömür Dastani-Tenritağda Güldürme*, C. 2, Milletler Neşriyatı, Pekin 1990.
- FORBES ANDREW D.W. *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 arası Siyasi Tarihi)*. Çev. Enver Can. İstanbul, 1991.
- KAYA B. *Doğu Türkistan Sorununun Siyasal ve Hukuksal Boyutları ve Uluslararası Yansımaları*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2016.
- KURBAN İ., "Turgun Almas ve 'Uygurlar'", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Kon-ya, Kasım 1994, S. 1, s. 169-173.
- MA D. J. – J.Y., SHU, *Şerki Türkistan Döliti" Hamhiyaliniñ Berbat Buluşı*, ("Doğu Türkistan Devleti" Rüyasının Berbat Oluşu), Çev. Ehmet Mömin Tarimi, Şinciang Halk Neşriyatı, Urumçi, 2007.
- MACİDE M., "Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası", Ed. Özkan Uygurca, *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu*, İHH Araştırma Yayınları Birimi, İstanbul 2010, s. 135-144.
- MESH'EL UYGHUR GURUPPİSİ, "Çin Milyonlarca Uygurca Kitabı Yakıyor", *Freedomsherald*, http://www.freedomsherald.org/ET/petition/petition8_tr.html, (Erişim Tarih 18.04.2020).
- MUHEMMET, T., "20-Esirnin Otturiliri Elimizde Elip Berilgan Yezik İslahati-nin Baş-Ahiri Togrisida". *Şincang Tarih-Medeniyiti*, 2011, 45, 24-29.

RAPHEL ISRAELİ R. "China's Uyghur Problem", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 4, No.1, 2010, s. 89-101.

ŞEHİDİ B., *Şincangning 50 Yili*, Milletler Neşriyatı, Pekin 1986, s. 528-529

TAO S.Y., "Şinciangni Teç Azat Kiliş Yoliğa Başlaş", (Şin-ciang'ı Güvenli Bir Şekilde Azat Olma Yoluna Yönlendirmek), Çinceden Uygurcaya Çev. Ablimit, *Şinciang Tarih Materyalliri- Devlet Kurumlarına Özgü Materyal*, C. 3, Şinciang Halk Neşriyatı, Ürümçi 1981.

TEYLUR, K., *Wild West China The Taming of Xinjiang*, Uygurca Neşri: *Tincimas Uygur Diyari* (Durulmaz Uygur Diyari) Uygurca'ya Çev: Abdurehman, Dünya Uygur Kurultayı Neşriyatı, Miyonhen, 2006, C. 2.

TOHTI İ., *Yolum ve Gayem*, İstanbul, Mutlu Print, 2023

Un Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding Observations on the Combined Fourteenth to Seventeenth Periodic Reports of China (including Hong Kong, China and Macao, China), CERD, 2018, s. 4-6.

YASİN ÖRKİŞİ N., "Yabani Güvercin", *Gök Bayrak*, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Kayseri 2005, S. 65, s. 8-14.

YUSUF SAYIN Y. – M. KOÇAK, "Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar", *Journal of Ottoman Civilization Studies-Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 2017, s. 10-14.

Yuvarlak Masa Toplantısı: Doğu Türkistan'ın Dünyü, Bugünü ve Yarını, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Temmuz 2009, s. 4.

ZAHİR S., *5-Korpusnin Besip Ötken Yolliri*, Şincang Halk Neşriyatı, Ürümçi 1989.

İnternet Kaynakları

https://www.gov.cn/guoqing/2018-03/22/content_5276318.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

https://www.gov.cn/test/2005-07/29/content_18338.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

https://www.gov.cn/test/2005-07/29/content_18338.htm, Erişim tarihi: 05.08.2024.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ilham-tohtiye-boluculukten-omur-boyu-hapis/117624>, Erişim tarihi: 24.09.2014.

<https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/cin-esaretindeki-uygur-turku-antropolog-rahile-davut-489192>, Erişim tarihi: 25.05.2024.

<https://www.theguardian.com/world/2020/sep/24/china-has-built-380-internment-camps-in-xinjiang-study-finds>, Erişim tarihi: 25.05.2022.

https://www.bbc.com/uzbek/world-61566318?at_campaign=64&at_custom4=7893F8B4-DB7711EC8A3742AF923C408C&at_custom3=BBC+Uz

- bek&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_custom2=facebook_page&at_medium=custom7&fbclid=IwY2xjawL8YVBleHRuA2FlbQIxMQABHo-CymskP36eblgEf9jzs2Nfm6p0WxkbH0u0eBPpcahffK7CgKCDwBGB6O-DQ_aem_tjZ53yhMiVz16sag4mLPDQ, Erişim tarihi: 25.05.2022.
- <https://haberuskudar.com/cin-toplama-kampinda-15-ay>, Erişim tarihi: 03.04.2024.
- <https://www.indyturk.com/node/48661/d%C3%BCnya/%C3%A-7in%E2%80%99-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkiye%E2%80%99da-kurdu%C4%9Fu-kamplar%C4%B1-anlatt%C4%B1-15-ay-g%C3%BCne-C5%9Fi-g%C3%B6rmedim-her-an%C4%B1>, Erişim tarihi: 12.01.2020.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55922214>, Erişim tarihi: 05.02.2021.
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72vv0gk089o>, Erişim tarihi: 05.09.2024.
- https://tasam.org/Files/Icerik/File/su%CC%88hey1_cobanog%CC%-86lu_pdf_3e9bda52-e19c-4011-9971-0304e689f438.pdf, Erişim tarihi: 12.09.2024.
- <https://www.yidaiyilu.gov.cn/p/0HE8724E.html>, Erişim tarihi: 11.01.2025.
- <http://www.sasac.gov.cn/n2588025/n2588124/c33055354/content.html>, Erişim tarihi: 20.04.2025.
- <http://www.sasac.gov.cn/n2588025/n2588139/c33381954/content.html>, Erişim: 3.05.2025.
- https://www.gov.cn/fuwu2016/bumendifangdating/difangdating/xinjiangshengchanjianshebingtuan/jianjie/202302/content_6739923.htm, Erişim tarihi: 05.09.2024.
- <https://www.btdsys.gov.cn/zyxw/tzgg/5647.html>, Erişim tarihi: 05.09.2024, 11.30)
- <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E6%96%B0%E7%96%86%E7%94%9F%E4%-BA%A7%E5%BB%BA%E8%AE%BE%E5%85%B5%E5%9B%A2>, Erişim tarihi: 05.09.2024.

Kalkınmada Kadının Rolünü Türk Devletleri Teşkilatı Açısından Okumak

Nur Çetin¹
Demet Baran²

Özet: Bu çalışma, kadının kalkınmadaki rolünü Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşama aktif katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Türk dünyasında ortak tarih, kültür ve değerler üzerinden şekillenen TDT, üye devletler arasında iş birliğini güçlendirirken, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi konusunda da önemli bir platform oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Türk devletlerinde kadının tarihsel ve kültürel konumuna değinilerek, TDT'nin kadın hakları ve kalkınma politikaları çerçevesindeki vizyonu incelenmiştir. Ayrıca teşkilatın stratejik belgeleri, ortak bildirileri ve projeleri üzerinden kadınların kalkınma süreçlerine nasıl dâhil edildiği analiz edilmiştir. Sonuç olarak, TDT'nin çok boyutlu kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için kadınların eğitim, istihdam, temsil ve liderlik alanlarında güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu çalışma, TDT'nin kadın politikalarının geliştirilmesine katkı sunmayı ve üye ülkeler arasında toplumsal cinsiyet temelli iş birliğini teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Kadın, kalkınma, Türk Devletleri Teşkilatı, toplumsal cinsiyet eşitliği.

Examining the Role of Women in Development from the Perspective of the Organization of Turkic States

Abstract: This study aims to evaluate the role of women in development within the context of the Organization of Turkic States (OTS).

¹ Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nur.cetin@ahievran.edu.tr.

² Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, baran.demet40@gmail.com.

The active participation of women in social, economic, and political life is recognized as a fundamental pillar of sustainable development. The OTS, shaped by a shared history, culture, and values among Turkic states, provides an important platform for cooperation while promoting gender equality and the empowerment of women. In this regard, the paper discusses the historical and cultural position of women in Turkic societies and examines the OTS's vision and policy frameworks concerning women's rights and development. Strategic documents, joint declarations, and implemented projects of the organization are analyzed to assess how women are integrated into development processes. The study concludes that in order for the OTS to achieve its multidimensional development goals, it is essential to strengthen women's roles in education, employment, representation, and leadership. This study aims to contribute to the advancement of gender-sensitive policies within the OTS and to encourage inter-state cooperation on gender equality.

Keywords: Women, development, Organization of Turkic States, gender equality.

Giriş

Tarihin derinliklerinden günümüze uzanan süreçte dünya sahnesinde iz bırakan güçlü devletler kurmuş olan Türk milleti, günümüzde de Avrasya coğrafyasında, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Türkmenistan Cumhuriyeti gibi bağımsız devletlerle temsil edilmektedir.³ Türk milletinin tarihsel süreçte kurduğu güçlü devlet yapıları, onun dünya siyasetindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Günümüzde de bu etki, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk cumhuriyetleri aracılığıyla sürdürülmektedir. Bu devletler arasındaki tarihi, kültürel ve dilsel bağlar,

³ Nur Çetin, *Dünya Bugünde Yarında Kadın*, Ankara 2023, s. 3.

ortak bir platformda buluşma ihtiyacını doğurmuş; bu ihtiyaç ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

Kalkınma kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerin merkezi tartışma alanlarından biri hâline gelmiş, zamanla yalnızca ekonomik büyümeyi ifade eden dar çerçevesinden sıyrılarak çok boyutlu bir anlayışa evrilmiştir. Bu dönüşümde, dünyada artan eşitsizlikler, küresel krizler, çevresel sorunlar ve insan hakları ihlalleri gibi faktörler etkili olmuş; kalkınma olgusu, insanı merkeze alan, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve toplumsal eşitlik gibi unsurları içeren yeni bir bakış açısıyla yeniden tanımlanmıştır. Günümüzde kalkınma, yalnızca ekonomik büyümenin ölçülmesiyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Toplamların refah seviyesini yükseltmek, sosyal adaleti tesis etmek, demokratikleşme süreçlerini güçlendirmek ve insan haklarını güvence altına almak, kalkınmanın ayrılmaz parçaları hâline gelmiştir.

Bu yeni kalkınma paradigmasında, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi, kalkınmanın temel belirleyicileri arasında yer almaya başlamıştır. Zira kadının ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşama etkin biçimde katılımı, yalnızca bireysel haklar açısından değil, aynı zamanda toplumun genel gelişmişlik düzeyi bakımından da stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Kadınların eğitime, istihdama, sağlık hizmetlerine ve karar alma mekanizmalarına eşit erişimi; toplumsal yapının güçlenmesi, yoksulluğun azaltılarak ve toplumsal refahın arttırılması yönünden büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda, kadınların kalkınmadaki rolü sadece teorik bir mesele değil; aynı zamanda pratik, yapısal ve siyasal bir zorunluluk olarak ön plana çıkmaktadır.

Kalkınma süreçlerinin kadınlar açısından ne denli adil, kapsayıcı ve dönüştürücü olduğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin mevcut durumu ile doğrudan ilişkilidir. Kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarını belirleyen ekonomik, kültürel ve yapı-

sal dinamikler, aynı zamanda kalkınma politikalarının başarıya ulaşmasında da belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim kadının ekonomik yaşama katılımındaki engeller, eğitime erişimdeki eşitsizlikler, erken yaşta evlilikler, düşük ücretli işlerde yoğunlaşma gibi faktörler, kadınların kalkınma süreçlerinden dışlanmasına ve toplumun genel kalkınma düzeyinin gerilemesine neden olmaktadır. Oysa kadının güçlendirilmesi, sadece bireysel düzeyde bir gelişimi değil, aynı zamanda toplumun bütüncül ilerlemesini de mümkün kılmaktadır. Bu noktada, kadınların sadece ekonomik aktörler olarak değil, aynı zamanda siyasal karar alma süreçlerinin etkin öznesi olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar ve kabul edilen belgelerde kadının kalkınmadaki rolünü vurgulayan önemli metinler sunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının korunmasını yalnızca birer insan hakkı meselesi olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez koşulları olarak ele almaktadır. Bu belgelerde kadınların karar alma süreçlerinde katılımın teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması, şiddetin önlenmesi, eğitime ve sağlığa erişimin sağlanması gibi hedefler öne çıkarılmakta ve taraf devletlerden bu doğrultuda somut adımlar atmaları beklenmektedir.

Bu çalışmada, kalkınmanın çok boyutlu yapısı içinde kadının yeri, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının kalkınma süreci üzerindeki etkileri ve bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nın konuya yaklaşımı ele alınmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı, tarihsel, kültürel ve dilsel ortaklıklarla birbirine bağlı devletlerin kalkınma hedefleri doğrultusunda ortak bir vizyon belirlemelerini sağlayan bölgesel bir yapı olarak, kalkınma ve kadın ekseninde önemli bir iş birliği potansiyeline sahiptir. Teşkilatın taraf olduğu

uluslararası sözleşmeler, kabul ettiği stratejik belgeler ve özellikle “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” gibi yönlendirici dokümanlar, kadının güçlendirilmesini kalkınma stratejilerinin merkezine yerleştiren bir anlayışla şekillenmektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı, çok boyutlu kalkınma anlayışını kadın ekseninde tartışmak, ulusal ve uluslararası düzeyde kabul edilen normlar ile Türk Devletleri Teşkilatı’nın bu normlara uyum kapasitesini değerlendirmek ve kadının kalkınmadaki rolünü hem teorik hem de kurumsal düzeyde ortaya koymaktır. Ayrıca kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamdaki konumlarını güçlendirmeye yönelik politikaların, kalkınma süreçlerinin sürdürülebilirliği üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Bu bağlamda, kadınların işgücü piyasasına katılımı, karar alma mekanizmalarındaki temsili, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair hukukî düzenlemeler, kalkınma ile kadın ilişkisini çok yönlü biçimde ortaya koyan ana temalar arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, teorik temellerin yanı sıra uluslararası belgeler ve bölgesel işbirliği mekanizmaları üzerinden kadının kalkınmadaki rolünü değerlendirmekte, kalkınmanın sadece ekonomik yönüyle değil sosyal adalet, eşitlik ve katılımcılık ilkeleriyle de yakından ilişkili olduğu gerçeğinden hareket etmektedir. Bu doğrultuda çalışma beş ana başlık etrafında yapılandırılmıştır. İlk bölümde, Türk Devletleri Teşkilatı’nın kuruluşuna zemin hazırlayan tarihsel ve siyasal gelişmeler ele alınarak teşkilatın tarihçesi, amaç ve hedefleri ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, “Türk Kültüründe Kadının Yeri ve Önemi” başlığı altında toplumsal cinsiyet kavramı ile birlikte kadının Türk toplumdaki rolü ve önemi incelenmiştir. Üçüncü bölümde “Çok Boyutlu Kalkınma Kavramı” kapsamında klasik kalkınma anlayışından çağdaş kalkınma paradigmalarına geçiş süreci ele alınmış, kalkınmanın kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. Dördüncü bölümde ise kadınların kalkınma süreçlerine katkıları ve bu katkıların toplumsal etkileri değerlendirilmiştir. Son olarak, beşinci bölümde, Türk Devletleri Teşkilatı’nın taraf

olduğu ve kadının konumunun güçlendirilmesine katkıda bulunan uluslararası sözleşmeler ile belgelerde yer alan kadın odaklı vurgulara yer verilmiştir. Sonuç olarak, kadının sosyal hayata tam olarak entegre edilmesi, bireysel ve toplumsal alanda kalkınmanın anahtarı olarak kabul edilmelidir. Bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nın kalkınma vizyonu, kadının güçlendirilmesine dair yaklaşımıyla birlikte, gelecekte atılacak adımlar açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

1) Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Önemi

1990'lı yıllar, uluslararası ilişkilerde iş birliğinin önemine dair daha fazla vurgu yapılan ve uluslararası sistemin önemli bir dönüm noktası olan bir döneme tekabül etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın kanlı izleri henüz taze iken, savaş sonrası oluşturulan iki kutuplu düzen, Varşova Paktı'nın dağılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çöküşüyle sona ermiştir. Bu değişim, uluslararası sistemde yeni bir yapısal dönüşümü beraberinde getirmiş ve Türk Dünyası için de yeni gerçeklikler, değişkenler ve fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Uluslararası sahne yeniden şekillenirken, Türk Dünyası jeopolitiği Sovyetler Birliği'nin hegemonyasından kurtulmuş ve bölgedeki Türk devletlerinin bağımsızlık ilanlarıyla uluslararası sistemin bir parçası haline gelmiştir.⁴ Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası ilişkilerdeki dönüşümler, özellikle Türkistan coğrafyasını doğrudan etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu bölgede yer alan Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını ilan ederek özerk siyasî aktörler haline gelmişlerdir. Uzun yıllar Sovyetler egemenliği altında bulunan bu cumhuriyetler, bağımsızlıklarıyla birlikte ulusal devlet inşa süreçlerine girmiş ve uluslararası sistemde yer edinmeye başlamışlardır. Türkiye ise bu yeni dönemde, söz konusu Türk Cumhuriyet-

⁴ M. S. Erol- K. E. Çelik, "Türk Dünyasında İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2), 2017, s. 16.

leri ile köklü tarihsel ve kültürel bağlarına dayalı olarak kardeş ve dostane ilişkiler geliştirmeye yönelik politikalar benimsemiştir.⁵

SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını kazanarak uluslararası sistemin birer parçası haline gelmiştir. Bu devletler, sadece kendi ulusal kimliklerini yeniden inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda etnik ve kültürel bağlarla kardeş oldukları ülkelerle ilişkilerini derinleştirme arayışına girmişlerdir. Bu süreçte, Türkiye önemli bir aktör olarak öne çıkmış; tarihsel ve kültürel ortaklıkların etkisiyle söz konusu devletlerin siyasî, ekonomik ve diplomatik anlamda desteklenmesinde başat rol oynamıştır.⁶ Türkiye, bağımsızlıklarını ilan eden bu Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş; kısa süre içerisinde bu ülkelerde diplomatik misyonlar kurarak resmî ilişkileri başlatmıştır. Ortak dil, din ve kültür temelinde gelişen bu ilişkiler, Türkiye'nin söz konusu cumhuriyetlere uluslararası arenada rehberlik etmesini mümkün kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, ilgili ülkelerin Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi küresel kuruluşlarla ilişkilerinin tesisinde önemli katkılar sunmuştur.⁷

1.1. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihçesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen iki kutuplu uluslararası sistem, uzun yıllar boyunca küresel siyasal yapıyı belirlemiş ve devletlerarası ilişkilerin niteliğini etkilemiştir. Bu dönemde Orta Asya ve Kafkasyadaki Türk toplulukları, SSCB'nin egemenliği altında yer aldıkları için hem birbirleriyle hem de Türkiye ile doğrudan temas kurma imkânından yoksun kalmışlardır. Söz konusu ilişkiler, hukuki ve siyasî düzeyde yalnızca Moskova aracılığıyla

⁵ M. Akçapa, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını", *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11(34), 2023, s. 475.

⁶ Mehmet Yüce, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler*, İstanbul 2022, s.10.

⁷ Yüce, *a.g.e.*, s. 35.

yürütülebilmektedir. Ancak 1990'ların başında, Sovyetler Birliği'nin hem içsel sorunlar hem de uluslararası baskılar nedeniyle dağılması, bu yapıyı kökten değiştirmiş ve Türk Dünyası için yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.⁸

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Türkistan'da dört ve Kafkasya'da bir olmak üzere toplam beş Türk ülkesi bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu yeni siyasi tablo, Türkiye açısından da tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu dönemde, ortak tarihî ve kültürel bağlara sahip bu devletlerin uluslararası sisteme entegrasyonu ve karşılıklı iş birliği alanlarının genişletilmesi amacıyla Türkiye öncülüğünde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1990'lı yıllar boyunca Türkiye ve Türk ülkeleri arasında çok taraflı ilişkilerin temelleri atılmış; bu kapsamda on adet zirve düzenlenmiştir. Zirveler diplomasisinin başlangıç noktası, 1992 yılında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde Ankara'da düzenlenen ve "Ankara Bildirisi" ile sonuçlanan toplantı olmuştur. Bu zirvede Azerbaycan'dan Ebulfaz Elçibey, Kazakistan'dan Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan'dan Askar Akayev, Özbekistan'dan İslam Kerimov ve Türkmenistan'dan Saparmurad Niyazov gibi liderler bir araya gelmiş; iş birliğinin geleceği hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Takiben 1994-İstanbul, 1995-Bişkek, 1996-Taşkent, 1998-Astana, 2000-Bakü, 2001-İstanbul, 2006-Antalya, 2009-Nahçıvan ve 2010-İstanbul zirveleri gerçekleştirilmiştir.⁹

Zirveler dizisi bu doğrultuda ilerlerken, süreç 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da imzalanan "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Anlaşma" ile kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Nahçıvan Anlaşması'nda taraf olarak yer

⁸ Erol-Çelik, *a.g.m.*, s. 20.

⁹ Akçapa, *a.g.m.*, s. 477.

alan Türk dili konuşan ülkeler; halkları arasındaki tarihsel bağları, ortak dil, kültür ve gelenekler temelinde derinleştirilmiş bir iş birliği arzusu doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu kapsamda, çok kutuplu uluslararası siyasal sistem ile ekonomik ve bilişsel küreselleşme bağlamında, bölgesel barışın güçlendirilmesi ile güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkı sunmayı hedeflemişlerdir. Söz konusu ülkeler; iyi komşuluk ilişkileri, karşılıklı etkileşim ve halklar ile devletler arasındaki iş birliği açısından mevcut olan geniş potansiyelin ortaya çıkarılması amacıyla müşterek bir yapı oluşturma gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Bu doğrultuda; karşılıklı güven, ortak çıkar, eşitlik, istişare, kültürel farklılıklara saygı ve Türk ülkeler zirvelerinde vurgulanan ortak kalkınma iradesi temelinde hareket edilmesi yönünde mutabakata varılmıştır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan amaç ve ilkelere bağlılık vurgulanarak; uluslararası barış ve güvenliğin tesisi, dostane ilişkilerin geliştirilmesi ve devletler arası iş birliğinin sağlanması bağlamında, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınmış sınırların ihlal edilemezliği gibi evrensel hukuk normlarına olan bağlılık yeniden teyit edilmiştir.¹⁰

2010 yılından itibaren kurumsal faaliyetlerini sürdüren yapı, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen ve "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasını taşıyan zirveyle önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bu zirvede kabul edilen Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi'nde, taraf devletler Nahçıvan Anlaşması'nda yer alan ilke ve hedeflere olan bağlılıklarını bir kez daha teyit etmişlerdir. Bildiride, "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" nin isminin "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmesine karar verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Birinci Cumhurbaşkanı ve Türk Devletleri Teşkilatı Onursal Başkanı Nursultan Nazarba-

¹⁰ https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf, Erişim tarihi: 27.05.2024.

tev'in öncülüğünde geliştirilen "Türk Dünyası 2040 Vizyonu", teşkilatın ortak çıkarlarının bulunduğu çeşitli alanlarda geleceğe yönelik iş birliğine yön verecek stratejik bir belge olarak kabul edilmiştir. Bu vizyonun hayata geçirilmesini teminen, 2022–2026 dönemini kapsayan "Türk Devletleri Teşkilatı Stratejik Yol Haritası"nın hazırlanması yönünde karar alınmıştır.¹¹

Bu gelişmeler neticesinde, daha önce "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" olarak adlandırılan yapı, 2021 yılı itibarıyla "Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)" adı altında faaliyetlerini sürdürmekte ve Türk dünyasının siyasî, ekonomik ve kültürel birlikteliğini kurumsal düzeye taşımayı hedeflemektedir. "Türk Dünyası 2040 Vizyonu" ise bu hedefin uzun vadeli stratejik belgesi olarak önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

1.2. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Hedef ve Amaçları

Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsal çerçevesi, 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Anlaşması'yla belirlenmiştir. Anlaşmanın 2. maddesinde teşkilatın temel amaçları ve işlevsel görev alanları açıkça ifade edilmiştir. Bu maddede yer alan hükümler, Türk dili konuşan devletler arasında çok yönlü ve kapsamlı bir iş birliği tesis edilmesini amaçlamakta; siyasî, ekonomik, kültürel, hukukî ve güvenlik alanlarında ortak yaklaşımları öncelemektedir. Bu çerçevede Nahçıvan Anlaşması'nın 2. maddesi, Türk dili konuşan ülkeler arasındaki iş birliğinin temel ilke ve hedeflerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Anılan madde uyarınca, taraflar karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesini temel bir hedef olarak benimsemiştir. Bunun yanı sıra, sadece bölgesel düzeyde değil, küresel ölçekte de barışın tesisi ile güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunulması öngörülmektedir. Dış politika alanında ise, özellikle uluslararası

¹¹ https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf, Erişim tarihi: 27.05 2024.

örgütler ve çok taraflı platformlar bağlamında ortak menfaatlerin söz konusu olduğu konularda müşterek tutum geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık yanlısı eğilimler, insan kaçakçılığı ile yasadışı uyuşturucu ticareti ve psikotrop maddelere karşı mücadelede iş birliğinin ve eşgüdümün sağlanması, anlaşmanın önemli unsurlarından biridir. Siyasî, ticarî ve ekonomik ilişkilerden hukuk uygulamalarına, çevre, kültür, bilim ve teknolojiye, askerî-teknik alanlardan eğitim, enerji, ulaştırma, finans ve krediye kadar çok sayıda alanda bölgesel ve ikili düzeyde etkin iş birliğinin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ticaretin ve yatırım ortamının iyileştirilmesi; gümrük işlemleri ile mal, hizmet ve sermaye dolaşımını kolaylaştıracak düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve mali sistemle bankacılık işlemlerinin sadeleştirilmesi de öngörülmektedir. Ayrıca taraf devletlerin halklarının yaşam koşullarını geliştirmek amacıyla eşit ortaklığa dayalı müşterek girişimlerle bölgesel ölçekte dengeli ekonomik kalkınma ile sosyal ve kültürel gelişimin sağlanması hedeflenmektedir. Uluslararası hukukun genel kabul gören ilke ve normları doğrultusunda hukukun üstünlüğü, yönetim, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması da ele alınan başlıca hususlar arasındadır. Bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, kültür, spor ve turizm alanlarında karşılıklı etkileşimin artırılması; Türk halklarının zengin kültürel ve tarihî mirasının değerlendirilmesi, tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında medya ve iletişim araçları arasındaki iş birliğinin teşvik edilmesi önemsenmektedir. Son olarak, hukukî alanda iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla hukukî bilgi paylaşımı da anlaşmada yer alan diğer temel iş birliği alanları arasında bulunmaktadır.¹²

Bu hedef ve amaçlar, uluslararası ilişkilerde ve bölgesel işbirliği açısından oldukça kapsamlı ve önemli konuları içmektedir. İlk

¹² https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf, Erişim tarihi: 27.05.2024.

olarak, karşılıklı güvenin ve dostluğun güçlendirilmesi ile başla-
 yarak, bu tür ilişkilerin sağlam bir zemin üzerinde yükselmesi
 sağlanır. Barışın ve güvenliğin sağlanması, bölgedeki istikrarın
 temelini oluşturur ve bölgesel-küresel düzeyde olumlu etkiler
 yaratır. Ortak çıkarların bulunduğu dış politika meselelerinde
 ortak bir tutum belirlemek, bölgedeki aktörlerin güçlerini bir-
 leştirmelerine olanak tanır. Uluslararası düzeyde terörizm, ayrı-
 lıkçılık gibi tehditlerle mücadele etmek için eşgüdüm sağlanması
 da hayati öneme sahiptir. Ekonomik işbirliği ise bölgesel refahın
 artmasına ve daha iyi yaşam koşullarının sağlanmasına katkıda
 bulunarak, ticaretin ve yatırımların kolaylaştırılması, ekonomik
 büyümeyi teşvik ederken, finansal sistemlerin ve bankacılık iş-
 lemlerinin basitleştirilmesi, işbirliği ve entegrasyonun arttırıl-
 masında önemli etkiye sahiptir. Kültürel etkileşim ve bilgi payla-
 şımı da toplumlar arasındaki bağların güçlenmesine ve karşılıklı
 anlayışın artmasına katkıda sağlayarak, ortak bir kimlik oluştu-
 rulmasına ve kültürel mirasın korunmasına olumlu yönde ola-
 nak sağlar. İlâveten hukukun üstünlüğü, demokratik değerlerin,
 temel insan hakları ve özgürlüklerin korunması ve iyi yönetişim-
 in sağlanması açısından hayati öneme sahiptir. Hukukî işbir-
 liği ve bilgi paylaşımı da bu alanlarda daha etkin bir mücadele
 için önemlidir. Bu maddelerin uygulanması, bölgedeki istikrarı
 ve refahı artmasına vesile olarak aynı zamanda küresel barış ve
 güvenliğe de katkıda bulunur.

2. Türk Kültüründe Kadının Yeri ve Önemi

Türk kültür ve medeniyet tarihinde kadın, diğer birçok top-
 lumun aksine, tarihsel süreç boyunca yüksek bir itibara sahip
 olmuş; ailede, toplumda ve devlet yapısında etkin bir rol üstlen-
 miştir. Kadının hakları, yazılı olmayan hukuk kuralları olan töre
 ile güvence altına alınmış; toplumsal yaşamda erkekle eşit sorum-
 luluklar ve haklar paylaşmıştır. Türk töresinde kadın ne erkeğin

arkasında ne de önünde, onunla yan yana ve eşit bir konumda yer almaktadır.

Kadına verilen bu değer, Türk toplumunun sosyal yapısındaki bütünlüğün ve başarının temel taşlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada Türk toplumunun başarısında önemli bir faktör, kadına verilen değer ve kadının toplumdaki yerinin sağladığı bütünlüktür. Türk milletinin varlığını sürdürmesi, güçlenmesi, millî ve manevî değerlerin aktarılması, vatan için canını feda etmeye hazır evlatların yetişmesinde, kadınların önemi ve rolü büyüktür.¹³

Eski Türk toplumlarında kadının öneminin vurgulanması için kadının tarih boyunca yaşadığı durumu anlamak önemlidir. İnsanlık tarihinde, kültürel ve sosyal değerlerin bir sonucu olarak kadınlar, cinsiyetler arasındaki iş bölümü nedeniyle farklı statüler kazanmıştır. Bu iş bölümü, kadının statüsünü belirlemede belirleyici bir rol oynamıştır. Erkekler, genellikle fiziksel özelliklerinden dolayı dış dünyayla ilgili mücadele gerektiren işlerde daha etkin olmuşken, kadınlar genellikle ev ve aileye odaklanmış, dış dünyadan uzak kalmıştır. Bu durum, kadının statüsünün erkeğin gerisinde kalmasına yol açmıştır. Kadına verilen değer ve kadının toplumdaki yeri, bir toplumun medeniyet seviyesini belirleyen önemli bir faktördür.¹⁴ Türk kültür ve devlet geleneğinde, zaman içinde değişikliklere uğramış olmasına rağmen, Türk kadını her daim devlet ve toplum içinde özel bir yere sahip olmuştur. Kadın, Türk toplumunda anne olmanın yüceliğiyle özdeşleştirilir. Çünkü kadın var olduğu sürece aile var olmuş, aile var olduğu sürece ise devlet var olmuştur. Aslında kadına değer vermek, aileye değer vermekle eşdeğerdir; aileye değer vermek ise topluma değer vermektir. Devletin devamı için, toplumun kültürel ve geleneksel

¹³ Çetin, *a.g.e.*, s.4.

¹⁴ Deniz Kolgu- Mehmet Özkartal, “İslâm Öncesi Türk Kültüründe Kadının Yeri ve Resmedilmesi”, *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyum E- Bildiri Kitabı*, 2022, s. 324.

dokusuna saygı göstermek, devletler için vazgeçilmez bir gerekliliktir.¹⁵

Toplumda kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin farklılık göstermesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirerek kadın ve erkek emeğinin kalkınma süreçlerinde farklı biçimlerde değerlendirilmesine yol açmaktadır.¹⁶ Kadın-erkek arasındaki biyolojik farklar, zamanla toplumun bu iki cinsiyete atfettiği rollerde, sorumluluklarda ve her iki cinsiyetten beklentilerde çeşitliliğe dönüşmüş ve cinsiyetler arası eşitsizliğin kabul edilebilir bir gerekçesi haline gelmiştir. Erkeği kadına üstün gören bakış açısı, erkek egemenliğini pekiştirmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsedilebilmesi için, kadınların haklara sahip olma, bu hakları kullanma ve erkeklerle aynı seviyede kaynaklara ve hizmetlere erişim sağlama konusunda eşit durumda olmaları gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, kültürden kültüre değişiklik göstermektedir ancak birçok alanda erkeklerin hâkim olduğu, kadınların genellikle ikinci sınıf vatandaşlar olarak görüldüğü de gözlemlenmektedir.¹⁷

Kadınlık ve erkeklik, kültürel örüntülerle öğrenilir. Öğrenilen kadınlık ve erkeklik davranışları ve yaşam tarzları, kadını ve erkeği birbirinden farklılaştırmakla kalmamakta, toplumsal kaynaklara ve deneyimlere erişimlerini büyük oranda etkilemektedir. Kaynakların üretimi ve dağıtımında toplumsal cinsiyet önemli bir etkidir.¹⁸ Çoğu kez, kadınlarla erkekler arasındaki denge eksikliği, biyolojik farklılıkların varlığına dayandırılır ve bu farklılıklardan yola çıkarak kadın ve erkek rollerine çeşitli görevler

¹⁵ H. Acar, "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan & İnsan*, Y. 6, S.21, 2019, s. 407.

¹⁶ M. Tunç, "Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Keasit Analiz", *Sosyoekonomi*, C. 26 (38), 2018, s. 227.

¹⁷ N. Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, 2016, s. 286.

¹⁸ Akın Yumuş, *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları*, Ankara 2011, s. 3.

yüklenir. Bu görüşlere göre, erkeğin ailesinin geçimini ve güvenliğini sağlama yükümlülüğü bulunurken, kadınların eşleri, çocukları ve diğer aile bireylerinin bakımı ve ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu vardır. Kadınlar genellikle ev ve aile ortamında yer alırken, erkekler daha çok kamusal alanda faal olurlar. Bu toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü sonucunda, kadınların bireysel olarak sivil, ekonomik, sosyal ve siyasî haklarını kullanmaları genellikle erkeklerin gerisinde kalır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan kadınlar, siyasî, yasal, sosyal ve ekonomik haklara erişimde eşitsizliklerle karşılaşır.¹⁹

Toplumsal rolleri ve statülerine göre, kadın ve erkek arasındaki değerler farklılık gösterir, bu da onları farklı bilgi kaynaklarına, yaşam tecrübelerine, çeşitli faaliyetlere, ihtiyaçlara, umutlara ve hayallere yöneltir. Bu sebeple, kadınların ve erkeklerin yaşamlarında değişim yaratmayı amaçlayan her türlü girişim (strateji, politika, proje vb.), bu farklılığı göz önüne alarak hesaba katmak durumundadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, plan, program ve politika hedefleriyle uyumlu olmalıdır. Bu nedenle, genellikle kadın sorunları olarak algılanan konular, plan ve programlara yansıtıldığında, aslında demokratikleşme ve toplumsal bütünleşme sorunları olduğu görülecektir. Bu nedenle, bu planlarda kadın ve erkeğin mevcut ve yaygın olarak kabul edilen önyargılardan arınmış olması ve bu önyargıları aşmaya yönelik projelerin de öngörülmesi gerekmektedir.²⁰

Cinsiyet ayrımcılığı, kaynaklara ve imkânlarla eşitsiz erişim, şiddet, temel hizmetlerin eksikliği, kadınların siyasî ve iş yaşamındaki yetersiz temsili ve bireyler arasındaki güç dengesizliği gibi unsurlar, sadece kadınların değil, toplumun tamamının ilerlemesini engeller. Bu da toplum ve insan gelişimini durduracaktır. Ayrıca cinsiyet eşitsizliği, insan haklarının ihlali anlamına ge-

¹⁹ *Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (2018). T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). s. 125.

²⁰ Yumuş, a.g.e., s. 3.

lır.²¹ Toplumsal cinsiyet ilişkilerinde görülen dengesiz güç yapıları, erkeklerin hâkim olduğu bir sistemde kadınların, genellikle erkeklerin belirlediği parametrelere göre tanımlandığı bir ortam yaratır. Ancak, cinsiyet temelinde ayrımcılığın farkına varabilmek için, kadınların biyolojik açıdan erkeklerden farklı olmayan özelliklerinin öne çıkarılması gerekmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınların kalkınma süreçlerinde erkeklerle aynı düzeyde fırsatlardan yararlanamaması gibi alanlarda özellikle kadınları olumsuz etkiler.²²

Kadınların güçlendirilmesi, kalkınma çabalarının etkinliği ve sürdürülebilirliği açısından temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal adalete dayalı bir kalkınmanın sağlanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Kadının güçlendirilmesi; ekonomik verimliliğin yükseltilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, sağlık ve beslenme göstergelerinin iyileştirilmesi ile eğitim olanaklarının kuşaklar arası aktarımı açısından kritik etkilere sahiptir. Cinsiyet eşitliği, kalkınmayı yalnızca ekonomik parametrelerle değil; insanî, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla değerlendiren bir yaklaşımın merkezinde yer almakta ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın son yirmi yıldır öncelik verdiği İnsanî Gelişim ve Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda toplumsal dönüşüm için stratejik bir öneme sahip bulunmaktadır.²³

3. Çok Boyutlu Kalkınma Kavramı

Kalkınma olgusuna yönelik ilginin artmasında, bu kavramın kapsamının zaman içinde genişlemesi etkili olmuştur. Günümüz-

²¹ Rifat Altan, *Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Faaliyetleri ve Türkiye'ye Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 135.

²² Yumuş, *a.g.e.*, s. 27.

²³ Altan, *a.g.e.*, s.135.

de kalkınma yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı olmayan, insanı, toplumu, siyaseti, kültürü, çevreyi ve mekânı da içine alan farklı yönleriyle bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel ekonomik büyüme merkezli kalkınma anlayışından, insan merkezli bir kalkınma perspektifine doğru yaşanan bu dönüşümde; sürdürülebilir kalkınma, insani gelişme ve yoksulluk gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşımla birlikte kalkınma, küreselleşen dünyada ortak çıkarların sürdürülebilirliğini gözeten, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ortak sorumluluklar üstlendiği bir anlayışa dönüşmüştür. Bu doğrultuda küresel hedeflerin birbirleriyle giderek daha fazla etkileşim içinde olduğu; sosyal ve ekonomik sorunların çözülmeden sürdürülebilir barışın sağlanamayacağı yönündeki kabul giderek yaygınlaşmıştır.²⁴

1990'lı yıllardan itibaren bilgi toplumuna geçişin etkisiyle kalkınma politikalarının odağı da değişmiş; sadece ekonomik göstergelerle sınırlı kalkınma anlayışının yerini, insan sermayesi, çevre koruma, toplumsal eşitlik ve kapsayıcılık gibi ilkeleri içeren yeni stratejiler almıştır. Bu dönüşüm, özellikle kadınların sosyo-ekonomik konumlarının yeniden değerlendirilmesini beraberinde getirmiş; toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve sosyal dışlanma gibi olgular daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Araştırma ve kuramsal çalışmalarda ulaşılan veriler, kadınların işgücüne katılım düzeyinin düşüklüğünün ve toplumsal yaşamın pek çok alanında ikincil konumda kalmalarının, ataerkil yapılarla da desteklenen “kadın emeğini değersizleştiren” yaklaşımlar nedeniyle kalkınma sürecinde kadınların dışlandığını ortaya koymaktadır.²⁵

Cinsiyet eşitsizliklerinin, günümüzde hem toplumsal hem de iktisadî kalkınmaya engel olduğu meselesi çeşitli çalışmalarda ortaya konmuş; bu eşitsizliklerin giderilmeden kapsamlı bir kalkınmanın mümkün olamayacağı genel kabul haline gelmiş-

²⁴ Altan, *a.g.e.*, s. 12.

²⁵ Tunç, *a.g.m.*, s. 226.

tir.²⁶ Özellikle 1990 sonrası dönemde kalkınma literatüründe sosyal, kültürel ve siyasal boyutların göz ardı edilmesinin olumsuz etkilerine dikkat çekilmiş; makroekonomik istikrar, yönetim, kurumsal yapılanma ve toplumsal katılım konuları rağbet görmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa'daki siyasî dönüşümler, ulusal bağımsızlık mücadelelerinin yoğunlaşması, çevre sorunları, AIDS gibi küresel sağlık krizleri ve toplumsal uyuşturucu kullanımı gibi gelişmeler, kalkınma paradigmasındaki değişimi hızlandırmıştır. Söz konusu dönüşüm süreci, yalnızca büyümeye odaklanan kalkınma modellerinin dünya genelindeki yoksulluk, çatışmalar ve çevresel felaketler karşısında yetersiz kaldığını ve hatta bu sorunlara katkı sunduğunu iddia eden görüşlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, klasik büyüme odaklı kalkınma anlayışı terk edilerek insan merkezli kalkınma modeli benimsenmiştir.²⁷

İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı, kalkınmayı sadece gelir artışı ile değil, insan yaşamının niteliğini ve yaşam koşullarının bütünsel iyileştirilmesini temel alan bir süreç olarak tanımlar. Bu anlayışa göre kalkınma; uzun vadeli çıkarları gözeten, kültürel farklılıklara duyarlı, ekolojik dengeyi gözetten ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini esas alan disiplinler arası bir süreçtir. Kalkınmanın sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için, ülkelerin ortak sorumluluk üstlenmeleri gereğine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda beşerî ve doğal kaynakların etkin yönetimi, sosyal adaletin sağlanması, eşitliğin yaygınlaştırılması, demokratikleşme, sivil toplumun güçlendirilmesi ve yerel halkın karar alma süreçlerine katılımı gibi ilkeler, yeni kalkınma paradigmasının temel taşlarını oluşturmaktadır. Sonuç olarak, klasik kalkınma anlayışında gelişmişliğin temel göstergesi kabul edilen kişi başına düşen millî gelir düzeyi, artık tek başına yeterli gö-

²⁶ *Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (2018). T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 125.

²⁷ Altan, a.g.e., s. 19.

rülmemektedir. Günümüzde gelişmiş bir toplumdan söz edilebilmesi için; ekonomik büyümenin yanı sıra gelirin adil dağılımı, bölgesel kalkınmada denge, sağlık ve eğitime erişimin yaygınlığı, dijital ve sosyal altyapıların güçlendirilmesi, çevre bilincinin artırılması ve kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşama aktif katılımı gibi çok boyutlu ilerlemelerin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, kalkınmanın önemli bir bileşeni olmakla birlikte, gelişmişlik düzeyini tek başına belirleyen bir unsur değildir. Kalkınma, yalnızca niceliksel değil, niteliksel dönüşümleri de içermekte; bireylerin yaşam kalitesini yükselten, sosyal ve kültürel yapıları dönüştüren, sürdürülebilir ve katılımcı bir değişim süreci olarak ele alınmalıdır.²⁸

4. Kadının Kalkınmadaki Rolü

Kadının kalkınmadaki yeri ve önemi, evrensel bir boyut kazanarak 1960'lardan itibaren daha fazla görünür hale gelmiştir.²⁹ Her ne kadar kalkınma olgusu II. Dünya Savaşı sonrası kendi özgün terminolojisini geliştirmişse de bu süreçlerde kadınların katkıları uzun süre yeterince dikkate alınmamış, görünmez kılınmıştır. Fakat nüfusun çoğunluğunu oluşturan kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamdaki rollerinin göz ardı edilmesi hem kalkınma hem de demokratikleşme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Zira toplumsal cinsiyet eşitliği, tek başına sürdürülebilir kalkınma için değil, demokratik toplum yapısının tesis edilmesi açısından da temel bir ilkedir. Bu nedenle, kalkınma politikalarının oluşturulmasında ve toplumsal refahın artırılmasına yönelik planlamalarda, kadının rolü yeniden ele alınmalı ve güçlendirilmelidir.³⁰

²⁸ Altan, *a.g.e.*, s. 20-21.

²⁹ Tunç, *a.g.m.*, s. 235.

³⁰ R. İşler- C. Şentürk, "Tarihsel Açından Uluslararası Kurum/Kuruluşlarda "Ekonomik Kalkınma" ve "Kadın" İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 22, 2017, s.377.

Kadınların kalkınma süreçlerine dâhil edilmesi, sadece kadınlara yönelik bir hak arayışı olmanın ötesinde, toplumun tüm kesimlerini doğrudan etkileyen bir gerekliliktir. Kalkınmanın bütüncül bir yapıya kavuşması için kadın ve erkek bireylerin eşit biçimde gelişimden yararlanması, katkı sunması ve karar alma mekanizmalarında yer alması elzemdir. Kadının gelişimi, yalnızca korunması gereken bir kesimin savunulması değil; sahip olunan beceri, deneyim ve potansiyelin toplumsal faydaya dönüştürülmesi anlamına gelir. Bu bağlamda, kadınları nüfusun yarısını oluşturan fakat ayrı bir kategoriye indirgenen bireyler olarak görmek yerine, toplumun eşit ve aktif öznesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.³¹

Günümüzde kadınların toplumsal statüsünü güçlendirmeye yönelik çabalar, küresel düzeyde öncelikli bir hedef haline gelmiştir. Kadın haklarının hukuki zeminde güvence altına alınması ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderilmesine yönelik politikalar, eşit yurttaşlık ilkesinin hayata geçirilmesi bakımından kritik önemdedir. Geleneksel yapılar, yaşam biçimleri ve aile ilişkilerinden kaynaklanan yapısal eşitsizliklerin giderilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.³²

Düşük gelirli ülkelerde sosyo-psikolojik faktörler, kız çocuklarının okuryazarlık oranlarında düşüklüğe neden olmakta ve onların eğitim sisteminin dışına itilmelerine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla kadınların ilerleyen yaşlarda marjinal işlerde çalışmak zorunda kalmalarına ve sosyal dışlanma riskine maruz kalmalarına yol açmaktadır. Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri gibi kültürel uygulamalar da kadınların kalkınma süreçlerinden dışlanmasına etki etmektedir. Oysa dünya genelinde kadın nüfusu erkeklerden daha fazlayken, özellikle düşük gelirli toplumlarda kadınların düşük eğitim düzeyi, işgücü verimliliğinin ve gelir düzeyinin de düşük olmasına sebebiyet vermektedir.

³¹ F. Tutar - H. Yetişen, "Türkiye'de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.2, S. 2, 2009, s. 119.

³² Yumuş, *a.g.e.*, s. 26-27.

Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını zayıflatırken, ataerkil yapıları ve sömürüye açık sistemleri güçlendirmektedir.³³ Kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir bir kalkınmanın tesisinde kadınların işgücü piyasasında daha görünür ve etkin hale gelmeleri, üretim süreçlerinde aktif rol üstlenmeleri gerekmektedir. Kadınların ekonomik yaşama katılımı, sadece bireysel güçlenmelerine değil, toplumsal refahın artmasına ve aile içi rollerin eşitlik temelinde yeniden şekillenmesine de katkı sunmaktadır.³⁴

Kadınların siyasal ve kamusal karar alma süreçlerine katılımı, toplumsal çeşitliliğin yönetim mekanizmalarına yansımaları sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kadınların her düzeyde yönetime dâhil olması, sadece temsil adaletini değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara yönelik çözüm yollarının zenginleşmesini de beraberinde getirmektedir.³⁵ 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların siyasal haklarına yönelik uluslararası düzenlemeler bu alandaki ilerlemeyi desteklemiştir. 1952 yılında kabul edilen Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme ile CEDAW gibi belgeler, kadınların kamusal yaşama erkeklerle eşit biçimde katılımını güvence altına almıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler öncülüğünde düzenlenen Dünya Kadın Konferansları, bu alandaki uluslararası normların oluşturulmasında belirleyici rol oynamıştır. Pekin Eylem Platformu'nda yer alan "Yetki ve Karar Alma Sürecinde Kadınlar" başlığı, kadınların kamusal yaşamdaki rollerinin güçlendirilmesini amaçlayan politikaların temel dayanaklarından biri haline gelmiştir.³⁶

Ekonomik yapıda yaşanan dönüşümler, toplumsal ihtiyaçların çeşitlenmesini beraberinde getirmiş ve bu durum kadın istih-

³³ Tunç, *a.g.m.*, s. 227.

³⁴ <https://www.aile.gov.tr/media/6315/kadının-gueçlenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-planı-2018-2023.pdf>, Erişim tarihi: 28.05.2024.

³⁵ *Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018)*. T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). s. 83.

³⁶ <https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf>. Erişim tarihi: 24.04.2024.

damının önemini daha da artırmıştır. 1944 yılında kabul edilen Philadelphia Bildirisi'nde, bireylerin cinsiyet, din ya da etnik kökenlerine bakılmaksızın maddi refah ve manevi gelişim haklarının güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Kadın emeğinin ekonomik sistemin tüm aşamalarında yer alması, yaşam standartlarının yükseltilmesini ve toplumsal refahın artırılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, kadının ekonomideki gerçek rolünü belirlemek ve bu rolü destekleyici politikalar geliştirmek, kalkınma hedeflerine ulaşmada belirleyici bir faktör haline gelmiştir.³⁷ Kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdam imkânlarının genişletilmesi, sürdürülebilir kalkınma açısından stratejik bir zorunluluktur. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak, sosyal adaleti tesis etmek ve kalkınmanın tüm boyutlarıyla gerçekleştirilmesi; kadınların ve erkeklerin toplumsal yaşamın her alanına eşit katılımı ile mümkün olabilir. Bu bağlamda, kadınların kalkınma süreçlerine daha etkin katılımının sağlanabilmesi için eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki yapısal göstergelerin iyileştirilmesi ve uygulamada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması temel bir gerekliliktir.³⁸

5. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmelerde ve Kabul Ettiği Belgelerde Kadın Vurgusu

5.1. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen dokuz temel insan hakları sözleşmesinden biri olan Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), yalnızca kadınların insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini doğ-

³⁷ A. N. Korkmaz-S. Budak, "Ekonomik (İktisadi) Kalkınma ve Kadın: Türkiye Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6 (1), 2022, s. 203-204.

³⁸ <https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf>, Erişim tarihi: 24.04.2024.

rudan odağına alan uluslararası metin olması bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Kadın haklarına ilişkin küresel düzeyde bağlayıcı hükümler içeren bu sözleşme, taraf devletler nezdinde kadınların haklarının güvence altına alınmasına ve iyileştirilmesine yönelik etkili bir normatif çerçeve sunmaktadır. Gerçek eşitlik ilkesini esas alan CEDAW, taraf devletlere, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın önlenmesi, kadınların toplumsal konumunun güçlendirilmesi, cinsiyet temelli kalıp yargıların ve toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi yönünde açık taahhütler yüklemektedir. CEDAW, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiş, 1981 yılında ise yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye taraf olan devletler, kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadeleyle ilişkin somut adımlar atma ve bu yöndeki gelişmeleri düzenli olarak CEDAW Komitesi'ne raporlama yükümlülüğünü üstlenmektedirler. Bu bağlamda, sözleşmenin kabulünden sonraki ilk yıl ve sonrasında her dört yılda bir olmak üzere, taraf devletlerin uygulamaya dair ulusal raporlarını sunmaları gerekmektedir. CEDAW, kadınların hukuki, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamda karşılaştıkları ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasını hedefleyen bütüncül bir yaklaşımı temsil etmektedir.³⁹

CEDAW'ın kabul edilmesi, kadın hakları mücadelesinde uluslararası ölçekte önemli bir dönüm noktasıdır. Özellikle insan hakları sistematigi içerisinde kadınlara özgü ayrı bir sözleşmenin hazırlanması, bu alandaki ciddi bir boşluğu doldurmuş ve kadın meselesini küresel gündemin kalıcı bir parçası haline getirmiştir. Uluslararası hukuka dayanan bu sözleşme, taraf devletlerin iç hukuklarında cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadeleye yönelik düzenlemeleri hayata geçirmesini teşvik etmektedir.⁴⁰

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler, CEDAW'ı onaylamak suretiyle kadın haklarına dair küresel düzeyde yürütülen çabalara

³⁹ <https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararasi-sozlesmeler-ve-mekanizmalar/cedaw/>, Erişim tarihi: 27.05.2024.

⁴⁰ Moroğlu, *a.g.m.*, s. 288.

katılım sağlamaktadır. Bu onay süreci, TDT üyelerinin kadınların sosyal, siyasal, hukuki ve kültürel alanlardaki haklarını tanıma ve destekleme yönündeki niyetlerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sözleşmenin yalnızca onaylanması yeterli değildir. Sözleşmenin öngördüğü hükümlerin hayata geçirilebilmesi, taraf devletlerin iç hukuklarında cinsiyet eşitliği ilkesine dayalı yasal ve kurumsal reformları gerçekleştirmesiyle mümkündür. Bu nedenle, TDT üyesi devletlerin CEDAW’ın temel ilkelerini ulusal politika belgelerine entegre etmesi ve uygulamada bu normları hayata geçirmesi gerekmektedir. Böylelikle, kadınların insan hakları yönünden uluslararası standartlara uygun bir güvenceye kavuşturulması mümkün olacaktır.

5.2. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu

Kadın hakları alanında küresel ölçekte farkındalığın artırılması amacıyla, Birleşmiş Milletler tarafından 1975 yılı “Kadın On Yılı” olarak ilan edilmiştir. Bu dönemde düzenlenen üç Dünya Kadın Konferansı (1975 Meksiko-City, 1980 Kopenhag, 1985 Nairobi), kadınların karşılaştığı sorunların kapsamlı biçimde ele alınmasına katkı sunmuş; ancak bu konferanslar sonunda ortak bir strateji belgesine duyulan ihtiyaç giderek belirginleşmiştir. Bu ihtiyaca cevap olarak, 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda “Pekin Deklarasyonu” ile “Pekin Eylem Platformu” isimli iki temel belge kabul edilmiştir. Pekin Deklarasyonu, kadınların güçlendirilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını hükümetlere bir yükümlülük olarak tanımlarken, cinsiyet perspektifinin tüm politika ve programlara entegre edilmesini önermektedir. Bu bağlamda, sadece hukuki değil, aynı zamanda yapısal ve kültürel dönüşüm hedeflenmektedir. Pekin Eylem Platformu ise, kadınların kamusal ve özel alana eşit ve tam katılımını sağlamaya yönelik engellerin kaldırılmasına odaklanmaktadır. Bu platform, kadınların karşı

karşıya kaldığı sorunları 12 kritik başlık altında toplamıştır: yoksulluk, eğitim, sağlık, şiddet, silahlı çatışmalarda kadın, ekonomi, karar alma süreçleri, kadının ilerlemesini destekleyen kurumsal mekanizmalar, insan hakları, medya, çevre, kız çocukları.⁴¹

Pekin belgeleri, sadece beyan düzeyinde kalmayıp uygulamaya yönelik ayrıntılı stratejiler ve göstergeler sunması bakımından da önemlidir. Pekin Eylem Platformu, kadınların yaşamın tüm alanlarında karşılaştıkları yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen kapsamlı bir yol haritası sunmakta ve üye devletleri, bu hedeflere ulaşma konusunda somut taahhütlerde bulunmaya teşvik etmektedir. Bu yönüyle Pekin belgeleri, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin kadın hakları alanındaki kurumsal gelişim süreçleri açısından da temel bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

5.3. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) üyesi devletler tarafından kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri Bildirisi, yoksulluğun azaltılması, evrensel eğitime erişim, çocuk ve anne ölümlerinin düşürülmesi, HIV/AIDS ile mücadele, çevresel sürdürülebilirlik, kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi alanlarda sekiz temel hedef belirlemiştir. Bu hedeflerin 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi amacıyla devletlere çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Ancak 2015 yılında bu hedeflerin yerine, daha kapsayıcı ve bütüncül bir çerçeve sunan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) getirilmiştir. 25–27 Eylül 2015 tarihlerinde düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde, 2030 yılına kadar ulaşılması hedeflenen 17 temel amaç ve bunlara bağlı 169 alt hedef, BM'ye üye 193 ülkenin imzasıyla kabul edilmiştir.⁴²

⁴¹ <https://www.aile.gov.tr/media/6315/kadının-gueçlenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-planı-2018-2023.pdf>, Erişim tarihi: 28.05.2024.

⁴² <https://www.aile.gov.tr/media/6315/kadının-gueçlenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-planı-2018-2023.pdf>, Erişim tarihi: 28.05.2024.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan **5. Hedef, “toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınlar ile kız çocuklarının güçlendirilmesi”** amacını taşımakta olup, yalnızca spesifik bir hedef olarak değil, aynı zamanda 17 hedefin tamamında kesişen bir temel unsur olarak yer almaktadır. Bu hedef çerçevesinde belirlenen alt hedefler ise; kadınlara ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın, toplumun tüm alanlarında ve her coğrafi bağlamda tamamen ortadan kaldırılması, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik, her alanda her türlü şiddet eyleminin -insan ticareti ve cinsel istismar vakaları dâhil olmak üzere- bütünüyle sonlandırılması, çocuk yaşta evlilikler, erken ve zorla yapılan evlilikler ile kadın sünneti gibi kadınların fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü tehdit eden geleneksel zararlı uygulamaların da kesin olarak sona erdirilmesi, hane içindeki görünmeyen emeğinin tanınması ve bu emeğe toplumsal değer atfedilmesi, liderlik ve yönetsel pozisyonlara eşit erişiminin sağlanması, cinsel sağlık ve üreme sağlığı haklarına evrensel düzeyde erişiminin güvence altına alınması, ekonomik kaynaklara, mülkiyet haklarına, finansal hizmetlere ve doğal kaynaklara eşit erişiminin temin edilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim başta olmak üzere yardımcı teknolojilerden yararlanmalarının artırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi için etkili politikaların ve mevzuatın uygulanması ve takibidir.⁴³

Bu hedefler, kadınların yalnızca toplumsal yaşamın değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma süreçlerinin de asli aktörleri olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Böylece, sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesi hedeflenmektedir.

⁴³ <https://www.aile.gov.tr/media/6315/kadinin-gueclenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-planı-2018-2023.pdf>, Erişim tarihi: 28.05.2024.

5.4. Türk Dünyası 2040 Vizyonu

Türk Devletleri Teşkilatı, tarihsel, kültürel ve dilsel bağlarla şekillenen ortak kimliği temel alarak, üye devletler arasındaki iş birliğini güçlendirmeyi ve bu iş birliği üzerinden bölgesel ve küresel barış, istikrar ve refaha katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, 2040 yılına kadar uzanan bir yol haritası belirlemek üzere kabul edilen **Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi**, teşkilatın geleceğe yönelik yönelimlerini ve temel stratejik önceliklerini ortaya koymaktadır. Belge, sadece siyasî ve ekonomik alanlarda değil; aynı zamanda eğitim, kültür, çevre, enerji, sağlık, bilgi ve iletişim teknolojileri, kadın, gençlik, diaspora ve medya gibi çok boyutlu alanlarda ortak projeler yürütülmesini öngörmektedir.

Geniş boyutlu işbirliği alanları önem arz etmekle birlikte çalışmanın ana amacı dışına çıkmamak adına Türk Dünyası 2040 Vizyon belgesinde kalkınma ve kadın vurgusuna temas etmekte fayda vardır. Bu bağlamda; üye devletler, yönetişimin güçlendirilmesi ve toplumsal yaşamın siyasî, ekonomik ve sosyal düzeyde iyileştirilmesi amacıyla, Türk Devletleri Teşkilatı'nın iş birliği platformunun etkin bir biçimde kullanılmasına yönelik kararlılıklarını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda; sosyo-ekonomik güvencesizliğin önlenmesi, insan onurunun korunması ve Türk Devletleri coğrafyasında daha müreffeh bir toplumsal yapı inşa edilmesi amacıyla ekonomik, sosyal ve kurumsal reformların desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, üye ülkelerde halkların refahını ve kalkınma düzeyini artırmaya yönelik olarak, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, kapsayıcı ve işlevsel kurumların tesisi, şeffaflık, verimlilik, hesap verebilirlik ve yolsuzlukla mücadele gibi iyi yönetim ilkelerinin tüm boyutlarıyla güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, toplumsal güvenliğin temini, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların ve gençlerin toplumsal yaşamda güçlendirilmesi gibi hususlar da

öncelikli alanlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, Türk Devletleri Teşkilatı'nın Birleşmiş Milletler, onun ilgili organları ve ihtisas kuruluşları başta olmak üzere, bölgesel ve küresel düzeyde sorumluluk paylaşımına dayalı çok taraflı yapılarla iş birliğini geliştirmesi ve küresel iş birliği gündemine uyum sağlaması yönünde irade beyanında bulunulmuş; ayrıca Birleşmiş Milletler sisteminde reform ihtiyacının desteklenmesi konusunda birlikte hareket edilmesi gerekliliği dile getirilmiştir.⁴⁴

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, teşkilatın işbirliği platformunu güçlendirerek toplumların siyasî, ekonomik ve sosyal standartlarını yükseltmeyi amaçlamakta, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi temel ilkelere bağlılığı açıkça ifade etmekte; bu değerlerin kurumsal iş birliği mekanizmaları içinde yer almasını hedeflemektedir. Söz konusu belge, kadınların kalkınmadaki rolünü teşvik eden politikaların hayata geçirilmesi açısından önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Kalkınma kavramı, tarihsel süreçte yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı bir anlamdan sıyrılarak, çok boyutlu ve insan odaklı bir perspektifle yeniden tanımlanmıştır. Ekonomik göstergelerin yanı sıra toplumsal eşitlik, çevresel sürdürülebilirlik, siyasal katılım, kültürel bütünlük ve toplumsal refah gibi dinamikleri kapsayan bu yeni yaklaşım, kalkınmanın daha kapsayıcı ve sürdürülebilir temeller üzerine inşa edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca büyümeyi değil, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasını ve toplumsal yapının dönüşümünü de hedeflemektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınma süreçlerine doğrudan etkisinin olduğu gerçeği, kadının kalkınmadaki rolünü merkeze alan yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir.

⁴⁴ <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, Erişim tarihi: 10.04.2024.

Kadınların kalkınma süreçlerinde ikincil konumda kalması, bireysel düzeyde hak kaybına yol açmakta ve toplumun refah seviyesini de aşağı çekmektedir. Eğitim, istihdam, siyaset ve sosyal yaşam gibi alanlarda kadınların yaşadığı dışlanma, kalkınmanın eşitlik temelli gerçekleşmesini engellemekte; bu da sosyal adaletin tesisi noktasında ciddi bir engel teşkil etmektedir. Özellikle düşük gelirli ve ataerkil toplum yapılarının hâkim olduğu ülkelerde kadının marjinalleşmesi, ekonomik verimliliğin düşmesine, toplumsal yapının kırılmaşmasına ve sosyal sermayenin zayıflamasına neden olmaktadır. Oysa kalkınmanın temel dinamiklerinden biri, kadınların yalnızca işgücü piyasasına dâhil edilmesi değil, aynı zamanda üretim, karar alma ve yönetim süreçlerinde etkin ve eşit bir biçimde yer alabilmesidir. Bu noktada kadınların güçlendirilmesi, kalkınma politikalarının tamamlayıcı ve yönlendirici unsurudur.

Kadınların güçlendirilmesi yönündeki uluslararası çabalar da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi belgeler, kadın haklarını yalnızca insan hakları bağlamında değil, aynı zamanda kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından da ele almaktadır. Bu belgeler, taraf devletlerin kadınlara yönelik ayrımcılığı önlemesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlaması ve kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşama tam katılımını güvence altına almasını zorunlu kılmaktadır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin 5. Hedefi olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi, bu çerçevenin en somut örneklerinden biri olup, kalkınmanın temel parametrelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı bağlamında da kadınların kalkınmadaki rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu teşkilata üye devletlerin CEDAW gibi uluslararası sözleşmelere taraf olmaları, kadınların haklarının güvence altına alınması konusundaki

uluslararası iradeye destek verdiklerini göstermektedir. Ancak yalnızca sözleşmelere taraf olmak yeterli olmayıp, bu belgelerde yer alan ilke ve hükümler doğrultusunda iç hukukta gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanabilir politikaların geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Pekin Deklarasyonu ile vurgulanan on iki kritik alanda ilerleme sağlanması, Türk dünyasında da kadınların statüsünün güçlendirilmesi açısından bir yol haritası işlevi görebilir.

Özellikle Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi yönündeki kararlılığı açıkça ortaya koymaktadır. Belge, iyi yönetim ilkeleri doğrultusunda, kadınların toplumsal hayata eşit katılımını teşvik etmeyi ve kalkınma süreçlerine dâhil olmasını stratejik bir öncelik olarak belirlemiştir. Kadının statüsünün iyileştirilmesi, yalnızca bireysel haklar ve özgürlükler çerçevesinde değil, aynı zamanda Türk devletlerinin siyasal, sosyal ve ekonomik kalkınma vizyonlarının gerçekleştirilmesinde merkezi bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme değil, aynı zamanda sosyal adalet, insan hakları ve toplumsal kapsayıcılığı içeren bütüncül bir süreç olduğu gerçeği, kadının bu süreçteki yerini ve rolünü vazgeçilmez kılmaktadır. Kadınların eğitim, sağlık, istihdam, siyaset ve yönetim gibi alanlarda eşit şekilde temsil edilmeleri, yalnızca bireysel refahları açısından değil, aynı zamanda toplumun genel kalkınma düzeyinin artırılması bakımından da stratejik bir zorunluluktur. Bu bağlamda, uluslararası belgeler ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın benimsediği stratejik vizyon, kadınların kalkınmanın öznesi haline getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu yönden Türk dünyası ülkelerinde kadınların güçlendirilmesi, geleceğin daha adil, müreffeh ve sürdürülebilir toplumlarının inşası açısından hayati öneme sahiptir.

Kaynaklar

- ACAR, H., “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, *İnsan & İnsan*, Y. 6, S. 21, 2019, s. 395-411.
- AKÇAPA, M., “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11(34), 2023, s. 473- 491.
- ALTAN, R., *Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Faaliyetleri ve Türkiye’ye Yansımaları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- ÇETİN, N., *Dünde Bugünde Yarında Kadın*, Ankara 2023.
- EROL, M. S.- K.E. Çelik, “Türk Dünyasında İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 2017, s. 15-32.
- İŞLER, R.- C. ŞENTÜRK, “Tarihsel Açından Uluslararası Kurum/Kuruluşlarda “Ekonomik Kalkınma” ve “Kadın” İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 22, 2017, s. 375- 388.
- Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018)*. T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).
- KOLGU, D.- M. ÖZKARTAL, Deniz Kolgu- Mehmet Özkartal, “İslâm Öncesi Türk Kültüründe Kadının Yeri ve Resmedilmesi”, *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyum E- Bildiri Kitabı*, 2022, s.323-332.
- KORKMAZ, A. N.- S. BUDAK, “Ekonomik (İktisadi) Kalkınma ve Kadın: Türkiye Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6 (1), 2022, s. 197- 223.
- MOROĞLU, N., “Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, 2016, s. 285- 317.
- TUNÇ, M., “Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz”, *Sosyoekonomi*, C. 26 (38), 2018, s. 221-251.
- TUTAR, F.- H. YETİŞEN, “Türkiye’de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 2, S. 2, 2009, s. 116- 131.
- YUMUŞ, A., *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları*, Ankara 2011.
- YÜCE, M., *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler*, İstanbul 2022.

İnternet Kaynakları

<https://www.aile.gov.tr/media/6315/kadının-gueçlenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-planı-2018-2023.pdf>, Erişim tarihi, 28.05.2024.

https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasma-si_Turkce_20140417_193951.pdf, Erişim tarihi, 27.05.2024.

https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf, Erişim tarihi, 27.05.2024.

<https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf>, Erişim tarihi, 24.04.2024.

<https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, Erişim tarihi, 10.04.2024.

<https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararası-sozlesmeler-ve-mekanizmalar/cedaw/>, Erişim tarihi, 27.05.2024.

Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye Göçmen Kadın Emeğinin Feminist Analizi

Çağla Gül Yesevi¹

Özet: Küresel eşitsizliklerin, ataerkil toplumsal yapılarla birleşerek kadınların göç deneyimlerini belirleyici bir biçimde şekillendirdiği çağdaş dünyada, göçün cinsiyetlendirilmiş doğası önem kazanmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye yönelen kadın emeği göçü, yalnızca ekonomik bir hareketlilik değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin, kimlik politikalarının ve toplumsal cinsiyet rejimlerinin yeniden üretildiği bir süreci temsil etmektedir. Göçün kadınlaşması kavramı, salt sayısal bir artışı değil; kadınların göç yollarındaki öznelliklerini, direniş stratejilerini ve çok katmanlı sömürü biçimlerini görünür kılmayı amaçlar. Bu bağlamda, Türkiye'deki göçmen kadın emeği, sadece ev içi bakım hizmetlerine hapsedilmekle kalmamakta; aynı zamanda duygusal, hukuki ve sosyal açıdan da derin bir güvencesizliğe mahkûm edilmektedir. İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen İKÜ BAP01-2406 kodlu "Türk Dünyasında Göç ve Kadın" adlı proje, Türk Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye gelen göçmen kadınların deneyimlerine dayalı saha araştırmasının verilerini feminist kuram kapsamında değerlendirmektedir. Göçmen kadınların yaşadıkları deneyimler, yalnızca bireysel hikâyeler olarak değil; aynı zamanda neoliberal devlet politikalarının, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve ulus-devlet merkezli göç rejimlerinin bir sonucu olarak ele alınmalıdır. **Anahtar Sözcükler:** Göçün kadınlaşması, Kadın emeği göçü, Türk Cumhuriyetleri, Feminist kuram.

¹ Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı., c. yesevi@iku.edu.tr, RESEARCH ID AAF-9075-2019; ORCID: 0000-0003-3509-7060.

Bu çalışma, Prof. Dr. Çağla Gül Yesevi yürütücülüğünü üstlendiği İKÜ BAP01-2406 kodlu İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen Türk Dünyasında Göç ve Kadın adlı projenin verilerine dayanmaktadır.

A Feminist Analysis of Migrant Women's Labor from Turkic Republics to Turkey

Abstract: In the contemporary world, where global inequalities combine with patriarchal social structures to decisively shape women's migration experiences, the gendered nature of migration has gained importance. The migration of women's labor from the Turkic Republics to Türkiye represents not only an economic mobility but also a process in which power relations, identity politics, and gender regimes are reproduced. The concept of the feminization of migration does not merely indicate a numerical increase; rather, it aims to make visible women's subjectivities along migration routes, their strategies of resistance, and the multi-layered forms of exploitation they encounter. In this context, migrant women's labor in Türkiye is not only confined to domestic care services, but is also condemned to profound insecurity in emotional, legal, and social terms. Yet, it is crucial to recognize the resilience and determination of these women in the face of such challenges.

The project titled "*Migration and Women in the Turkic World*" (IKÜ BAP01-2406), supported by the Scientific Research Projects Unit of Istanbul Kültür University, evaluates within the framework of feminist theory the field research data based on the experiences of migrant women from the Turkic Republics to Türkiye. The experiences of migrant women should be regarded not merely as individual stories, but also as outcomes of neoliberal state policies, gender inequalities, and nation-state-centered migration regimes.

Keywords: Gendered nature of migration, Women's labor migration, Turkic Republics, Feminist theory.

Giriş

Ulus-aşırı göç, küresel eşitsizliklerin hem sebebi hem sonucu olarak şekillenen bir toplumsal süreçtir. Kadınların göç deneyimlerinde pasif figür, sessiz tanık ve gölge unsur olarak nitelendirilmeleri anlayışının değişmesi, göçün kadınlaşması konusunun disiplinde daha görünür hale gelmesi önemlidir. Göç çalışmaları kapsamında, göçün kadınlaşması, kadın göçünün sayısal ve yo-

günlük açısından artması ile ilişkili değildir. Bu anlamın ve analizin boyutlarının değişimini gündeme getirmiştir. Kadın emeğinin göçü, iktidar ilişkilerinden ayrı değerlendirilmemelidir. Bu durum, kadın göçmenlerin sayısal artışını değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejimlerinin, göçmen emeği üzerindeki iktidar ilişkilerini nasıl biçimlendirdiğini de analiz etmeyi gerektirir.

Bu çalışma, yürütücülüğünü üstlendiğimiz İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen İKÜ BAP01-2406 kodlu “Türk Dünyasında Göç ve Kadın” adlı projenin verilerine dayanmaktadır. Çalışmanın ana amacı, Türkiye’ye gelen kadınların yaşadıkları ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları, tespit etmek ve değerlendirmektir. Proje kapsamında toplam 73 kadınla mülakat gerçekleştirilmiştir. Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye’ye gelen 70 kadınla açık-uçlu, yarı-yapılandırılmış sorularla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Mülakat yapılanların çoğunluğu Türk Cumhuriyetleri’nden çalışmak için gelen kadınlardır. Göç ve göçmen konusunda çalışan üç uzman/akademisyen ve beş tane çalışan Yüksek Lisans öğrencisi ile de görüşülmüştür. Çalışmak için gelen kadınların bir kısmı Göç ve Göçmen Dernekleri’nde de görev almaktadırlar. İstanbul Kültür Üniversitesi destekli BAP01-2406 kodlu “Türk Dünyasında Göç ve Kadın” adlı proje çerçevesinde 73 kadınla yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilen nitel saha verilerinin analizine dayanan bu çalışma, kadın göçmenlerin deneyimlerini anlamayı amaçlamaktadır.

Feminist Kuram, kadının kısıtlanması, sınırlandırılması ve tahakküm altına alınmasını toplumsal cinsiyet açısından inceler. Doğuştan elde edilen cinsiyetin, toplumsal olarak şekillendirilmesi ve iktidarın tahakkümünün öznesi olması, içselleştirilmiş ve sosyalleşme yoluyla öğretilmiştir. Erkek ve kadına belirlenen roller, sosyal ilişki ile öğretilmeye ve içselleştirilmeye devam etmektedir.

Cinsiyete dayalı iş bölümü ve emeğin tahakkümünün tekrar tekrar üretimi kapsamında, Türk Cumhuriyetleri’nden Türkiye’ye

kadın emeğimin göçünde görüldüğü gibi, “bakıma dayalı hizmetler”, kadın emeğinin ana sahaları olmuştur. Bu kapsamda ev, atölye ve diğer hizmet sektörlerinde çalışan “korumasız”, “fakir”, “öteki” olarak ırk ve cinsiyet temelli ayrımcılığı uğrayan göçmen kadın, feminist kuramla anlamlandırılacak bir gündemin ana ögesi haline gelmiştir. Araştırma kapsamında ortaya çıktığı gibi, sınır aşan bu göç, “erkek egemen toplumun” baskıcı ortamından “özgürlüğe” bir çıkış kapısı olma özelliğini de taşımaktadır. Bu çalışma, Sovyet sonrası dönemde Türk Cumhuriyetleri’nden Türkiye’ye gerçekleşen kadın emek göçünü, feminist kuramın sunduğu kavramsal çerçeveye analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye, tarihsel ve kültürel yakınlık nedeniyle görece “dost, kardeş” bir “kabul eden ülke” gibi görünse de göçmen kadınlar açısından hem emek sömürüsü hem de sosyal dışlanma açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın dayandığı nitel saha verileri, göçmen kadınların hem gündelik hayatta hem de emek piyasasında maruz kaldıkları çok katmanlı eşitsizlikleri görünür kılmayı hedeflemektedir.

Göçmen kadınların deneyimleri, yalnızca ekonomik zorluklar ya da hukukî statü sorunlarıyla sınırlı değildir. Cinsiyetlendirilmiş mekânlarda, etnik kökene dayalı ayrımcılıkla birleşen yapısal dışlanma, onların hem bireysel güvenliklerini hem de toplumsal aidiyet duygularını derinden etkilemektedir. “Hem bizden hem öteki” olarak tanımlanan bu kadınlar, ulusal kimliğin sınırlarında, gündelik hayatta kendilerine sürekli bir yer arayışı içerisindedir.

Emekleriyle ailelerini geçindiren, çocuklarına bakan, iyi ve itaatkâr eş olan, memleketteki oğullarının ve kızlarının işlerini kuran, düşüncelerini ve geleceklerini inşa eden bu göçmen kadınlar, sosyal yapının ve göçün aktif ve başat unsurlarıdır. Bu göç, kadınlar arası dayanışma ağlarının kurulması ve güçlendirilmesi sonucunu da doğurmuştur.

a) Türkiye’de Göçmen Kadın Emeği

Türkiye’de ve Türk Dünyasında kadına verilen ana görevin “ev yönetimi, çocuk ve yaşlı bakımı” gibi yoğun emek gücüne dayalı, belirsiz ve kimi zaman sınırsız taleplerle donatılmış olması önemlidir. Türk kadını, bu düzeni sürdürmek için, sınırsız ve sonsuz bir döngünün içinde konumlanmaya çalışmaktadır. Modern hayatta “evde ve dışarıda çalışan”, “bakımlı, güzel ve her yere yetişebilen” konumunu sürdürebilmesi “hem kariyer hem de çocuk” yapabilmesi için “yedek bir güce, emek transferine” ihtiyaç duymaktadırlar. Bu hizmetin bedelini ödeyebilmek için ise daha çok çalışmalıdır. Türk Cumhuriyetleri’nden gelen göçmen kadın ise bu hizmeti verebilmek için “kendi ailesini, kendi çocuğunu” memleketinde bırakacak ve modern köleliğin unsuru olacaktır. Göçmen kadın, evde baktığı çocuğa “anne” ve yaşlıya “evlat” olacaktır, çünkü “ailenin parçasıdır” ve “aynı soydan aynı kandan” gelmektedirler. Dilleri benzer, kültürleri benzerdir; ancak aynı anda, “öteki”, “evden ama dışarıdan”, “hizmetli Özbek”, “yabancı” olmaktan da kurtulamayacaktır. Bu noktada iki tür sömürü bulunmaktadır: güvencesiz, kayıtsız olarak emek sömürüsü, kardeş-dost bağı beklenen kadın göçmenin duygusal sömürüsü. Türk Cumhuriyetleri’nden gelen kadınlar, “Türk soylu” olarak algılandıkları bile vatandaşlık kazanımı, sosyal haklara erişim ve kamusal temsilde ciddi ayrımcılıklarla karşılaşmaktadırlar. Bu durum, sadece etno-kültürel kimliğe değil, aynı zamanda sınıf, cinsiyet ve göçmenlik statüsüne bağlı olarak derinleşmektedir.

Göçün kadınlaşması olgusu, göç eden kadınların özneleşme süreçlerini de içermektedir. Feminist kuram açısından, göçmen kadınlar yalnızca mağdur ya da kurban figürü değildir; aynı zamanda mücadele eden, yeniden kuran ve dönüştüren öznelere olarak değerlendirilmelidir. Göç, kadınlar için aynı zamanda ataerkil yapılara karşı bir kopuş, ekonomik özerklik için bir mücadele, toplumsal yeniden konumlanma için bir strateji olarak da işlev

görebilir. Ancak bu özneleşme, her zaman özgürlükle değil, sıklıkla yalnızlık, güvencesizlik ve çoklu sömürüyle iç içedir.

Göçmen kadın emeğinin yansımalarını değerlendirmede, yalnızca “ekonomik katkı” üzerinde durmak, meselenin karmaşıklığını ve çok katmanlı yapısını değerlendirmek için yeterli değildir. Türk Cumhuriyetleri’nden gelen kadınların “bakım emeği seferberliği”, Türkiye örneğinde, neoliberal politikaların dayattığı bir sonuçtur. Devlet, çocuk-yaşlı-hasta bakım yükünü aileye ve özellikle de kadına devretmiştir. Evde bu görevi, kültürel olarak yüklenmek zorunda kalacak “kadın” ise bu konuda,” ucuz, çoğu zaman kayıtsız, kayıtsız olduğu için sahipsiz” yani yasal korumadan uzak ve esnek işgücü olarak “soydaş Özbek-Türkmen-Kırgız” göçmen kadına tevdi etme yolunu seçmektedir.

Araştırma kapsamında gözlemlendiği gibi Türk Cumhuriyetleri’nden gelen kadın göçmenler, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, hasta refakati ya da kuaförlük gibi işlere yönelmekte ve yönlendirilmektedir. Bir anlamda bu işleri “kadın doğasına uygun” olarak tanımlanmakta; böylece göçmen kadınların emekleri cinsiyetlendirilmiş ve değersizleştirilmiş bir zeminde yer almaktadır.

Mülakat verileri, bu çerçevenin sahada nasıl işlediğini doğrudan göstermektedir. 2009’dan beri Türkiye’de yaşayan ve şu anda Sivaslı bir erkekle evli olan Kırgız kadın, ilk gelişinde “ilk kim işe alırsa” düşüncesiyle iş aradığını belirtmektedir. Lise mezunu olan bu katılımcı, “başlangıçta burada vatandaş olmadığın için hemen işe alınmıyorsun. Dolayısıyla ya kaçak çalışmak zorundasın ya da aracı bulacaksın” diyerek sistematik dışlanmayı ifade etmektedir.

Bu bağlamda “kayıtsızlık” ya da “yarı yasal statü” hali, göçmen kadınların emek sömürüsünü kolaylaştıran yapısal bir koşuldur. Örneğin Özbekistan’dan gelen ve kuaförlük yapan katılımcının ifadesiyle, “İzin yoksa da çalıştırıyorlar, ama sigorta yapmıyorlar, hep günlük veriyorlar. Bazen vermiyorlar” diyerek karşılaştıkları emek gaspını vurgulamaktadır. Kadın göçmenlerin çoğu, yaşlı bakımı ve ev hizmetleri gibi kayıt dışı ve güvencesiz işlerde ça-

lışmak zorunda kalmaktadır. Çoğu göçmen kadın hâlâ patronlarının “insafına” ve “referans sistemine” bağımlı olarak iş bulabilmekte, bu da onları sömürüye açık bir konuma getirmektedir.

Mülakatlarda sıkça karşılaşılan bir diğer unsur, kadınların Türkiye’ye çocuklarının eğitimi, geçim kaynaklarının yetersizliği veya boşanma/ölüm sonrası ayakta kalma amacıyla göç etmeleridir. Örneğin, 2018 yılında Türkiye’ye gelen ve dul kalan bir kadın, bakıma muhtaç yaşlılara hizmet vererek geçimini sağlamaktadır. Bu, göçün yalnızca ekonomik değil aynı zamanda hayatta kalma stratejisi olarak da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Göçmen kadınlar için Türkiye’deki emek piyasası yalnızca ekonomik kazanç anlamına gelmez; aynı zamanda duygusal ve fiziksel yüklerin, ev içi sömürünün ve kültürel hiyerarşilerin yeniden üretildiği bir alandır. Evli ve iki çocuk annesi olan Özbekistanlı katılımcı, bir yandan evde temizlik işleri yaparken bir yandan da çocuklarına tek başına bakan bir anne olarak, “Çalışmaya gittiğimde hep aklım evde kalıyor. Kapıyı çocuklarıma üzerine kilitliyorum, ama aklım hep onlarda” diyerek hem bakım emeğinin hem anneliğin yükünü görünür kılmaktadır. Feminist kuramda bakım emeği yalnızca fiziksel iş değil, aynı zamanda duygusal, zihinsel ve ilişkiseldir. Göçmen kadınlar, çoğu zaman hem evde hem işte taşınan çifte bir sorumluluğa dönüşür. Nitekim mülakatlarda evde çocuk bakımının, işten “daha yorucu” olduğunu belirten ifadeler, bu ikili yükün yoğunluğunu yansıtır.

b) Göçmen Kadın Deneyimlerinin Feminist Analizi

Feminist kuramın temel varsayımlarından biri, göçmen kadınların sadece ekonomik aktörler değil, aynı zamanda ataerkil yapılarla mücadele eden özneler olduğudur. Bu çerçevede, kadınların göç sürecindeki deneyimleri yalnızca üretken emek bağlamında değil, aynı zamanda yeniden üretim, bakım emeği ve toplumsal cinsiyet rejimi açısından da değerlendirilmelidir.

Azerbaycan'dan gelen birçok kadın, Türkiye'ye yönelik göç kararlarını "bir millet, iki devlet" retoriğiyle gerekçelendirse de, mülakatlar bu söylemin altında derin bir sosyo-ekonomik zorunluluğun ve toplumsal baskının yattığını göstermektedir. Azerbaycan'dan gelen bir kadın, mülakatta, Türkiye'ye göç nedenini, "Azerbaycan'da geçinemediğimiz için geldik, buraya mecburen geldik" sözleriyle açıklamaktadır. Bu ifade, kadınların göç kararlarında kültürel benzerlik kadar zorunluluğun da etkili olduğunu, retoriklerin çoğu zaman mecburiyetin üzerini örttüğünü ortaya koymaktadır.

Bir başka göçmen kadın ise mülakatında, çocuk yaşta emek sömürüsünün nasıl normalize edildiğini ve bu emeğin hiçbir zaman görünür olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Gece saat birde işten çıkardık, masanın altına yatar uyurduk. Sabah da işe devam ederdik." Bu anlatım, göçmen kadın emeğinin yalnızca ucuz değil, aynı zamanda zamansız, güvencesiz ve bedene bağlı bir emek biçimi olduğunu göstermektedir. Feminist ekonomi politik perspektif, kadın emeğinin üretimde ve ev içi hizmet alanlarında da sömürüldüğünü göstermektedir.

Bir başka katılımcı, sağlık hizmetlerine erişim konusundaki eşitsizlikleri şöyle dile getirmektedir: "Suriyelilere hastane var, Azerbaycanlıya yok. Biz kardeşiz, ama biz göçmen hastanesine gidemiyoruz. Göçmeniz ama göçmen gibi kabul edilmiyoruz." Bu ifade, göçmen kadın bedeninin hem politik hem de sembolik bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir. Sağlık hakkının eşit biçimde tanınmaması, göçmen kadınların bedenleri üzerindeki devlet kontrolünü ve dışlayıcı politikaları görünür kılmaktadır.

Birçok mülakatta kadınların sosyal güvenceden yoksun biçimde çalıştıkları belirtilmektedir. Kadın göçmen emeği, görünmez emek" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'ye gelişini oğlunun TRT'de oyunculuk kariyerine bağlayan bir katılımcı, esasen torunlarına bakım sağladığını ifade etmektedir: "Oğlum oyuncu

oldu, biz de geldik. Torunlarıma ben bakıyorum”. Bakım emeği, yeni nesillerin yetişmesi ve toplumun gelişmesi açısından gereklidir ancak katılımcıların da üzerinde durdukları gibi ekonomik olarak değersizleştirilmektedir.

Özbekistan’dan gelen başka bir katılımcı ise “kaçak çalışanlar”ın sağlık desteği alamadıkları doğumda ve doğum sonrasında sorun yaşadıkları üzerinde durmaktadır. Bu ifade, göçmen kadınların hem bedensel hem de hukukî açıdan korunaksız bırakıldığını gösterir. Kadınlar temel insanî haklarından mahrum edilmektedirler. Yabancı oldukları toplumda, menşei ülke tarafından da yalnızlaştırılmakta, çoklu “mağduriyet ve mahrumiyet” ile yaşamalarını sürdürmek zorunda bırakılmaktadırlar.

c) Göçmen Kadın Emeğinin Çifte Yüğü

Göçmen kadınlar, çalıştıkları evlerde yaşlı, hasta veya çocuklara bakmakla yükümlü olurken aynı zamanda kendi ailelerine karşı da sorumluluk hissederler. Göçmen kadınlar Türkiye’deki işgücü piyasasında büyük ölçüde ev içi hizmetler, yaşlı ve çocuk bakımı, temizlik, tekstil ve güzellik gibi sektörlerde istihdam edilmektedir. Bu işler, toplumsal cinsiyet rolleriyle “kadınsı” olarak kodlanmış, düşük ücretli, güvencesiz ve çoğu zaman kayıt dışı işlerdir. Nitel mülakatlardan elde edilen veriler bu çifte yükün hem fiziksel hem de duygusal boyutlarını ortaya koymaktadır. Örneğin bir katılımcı gündüz saatlerinde temizlik işine gittiğini, gece ise evde çocuklarına ve ev işlerine yetismeye çalıştığını, tatil günlerinde de başka evlerde temizlik yaptığını belirtmiştir.

Başka bir katılımcı ise bu durumu çarpıcı şekilde yansıtır: “Çalışmaya gidiyorum ama kafam hep çocuklarda. Yalnız bırakıyorum, ama başka çarem yok. Hem dışarıda iş hem evde çocuk hem yemek...” Bu ifade, göçmen kadınların yalnızca emek gücü değil, aynı zamanda duygulanımsal emek yükünü de taşıdığını

ortaya koymaktadır. Feminist kuramcılar, kadınların emek gücünün bu çok katmanlı niteliğini neoliberal ekonomi politikalarının sistematik olarak sömürdüğünü belirtirler.

Buna ek olarak, birçok katılımcı kayıt dışı çalıştığını ve herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadığını belirtmiştir. Yüksek lisans mezunu bir kadın aldığı eğitim ve yeteneklerine rağmen yalnızca tekstil işinde çalışabildiğini, fakat çocuklarına bakacak kimse olmadığı için birden fazla sorumluluğu aynı anda üstlendiğini söylemektedir. Bu durum göçmen kadınların beceri düzeylerinin dikkate alınmaksızın, cinsiyet temelli iş bölümü çerçevesinde yönlendirildiğini göstermektedir. Göçmen kadınlar, yetenekleri doğrultusunda değil, cinsiyet temelli beklentiler doğrultusunda işe alınmakta, vasıflı kadın emeği sistematik biçimde vasıfsızlaştırılmakta, göçmen kadınlar eğitim ve yeteneklerinin çok altında çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Mülakatlarda birçok kadın, bakım emeğinin “doğal kadın görevi” olarak görüldüğünü, işverenlerinin onlardan hem ev işi hem de duygusal destek beklediğini belirtmiştir. Bir katılımcı şöyle demektedir: “Evi temizledikten sonra ‘bir çay koy da birlikte içelim’ diyorlar. Yalnızlıklarını ben dolduruyorum.” Bu ifade, göçmen kadınların duygusal emek taşıyıcıları olarak nasıl kullanıldığını ve bu emeğin görünmezliğini ortaya koymaktadır.

Kadın göçmenler sadece ekonomik değil, aynı zamanda duygusal bedeller de ödemektedir. Birçok kadın, çocuklarını memleketlerinde bırakmak zorunda kaldığını ifade ederken, en büyük mutluluklarının onları tekrar yanlarında görmek olduğunu belirtmiştir. Bir mülakat katılımcısı, “Kızım yanımda olsa, her şeyim güzel olur” diyerek, göçün görünmeyen yükünü gözler önüne sermektedir. Göçmen kadınlar, yalnızca fiziksel emekleriyle değil; aynı zamanda özlem, suçluluk, umutsuzluk gibi duygularla da baş etmektedir.

d) Zorunlu Evlilikler

Göçmen kadınların Türkiye'deki deneyimleri yalnızca işgücü piyasası ile sınırlı değildir. Yasal belirsizlik, kimliksizleşme ve sosyal dışlanma onları çoğu zaman güvenlik arayışıyla evlilik ilişkilerine yönlendirmektedir. Ancak bu evlilikler çoğu zaman sevgi ve eşitlik temelli değil, hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.

Mülakatlarda yer alan birçok kadın, dini nikâh yoluyla Türk erkeklerle evlendirildiğini, bu evliliklerin çoğunlukla işveren ya da onun akrabasıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. “Önce evde temizlik yapıyordum, sonra oğulları evlenmemi istedi. Ben de kaldım burada. Şimdi üç çocuk var.” Kadının Türkiye’de kalabilmesi için evlilik “bir araç”a dönüşmekte, ancak bu araç onu yeniden patriyarkal tahakküm altına almaktadır.

Türkiye’ye göç eden kadınlar sıklıkla Türk erkeklerle evlilik yoluyla “yerleşikleşmekte” ancak bu evliliklerin çoğu kez eşitsiz güç ilişkileri üzerine kurulu olduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin dini nikâhla evli olan katılımcı, “eşim beni tehdit ediyor, ‘seni ihbar ederim’ diyor” sözleriyle, ev içindeki ataerkil denetimi doğrudan açığa vurmaktadır.

Başka bir katılımcı ise “Eşim beni ‘seni ihbar ederim’ diye tehdit ediyor. Kaç kere karakolluk olduk ama sonra o özür diliyor, ben de affediyorum” diye normalleştirmektedir. Bazı kadınlar ise evlilik yoluyla oturum alma beklentisiyle yıllarca şiddete ve sömürüye maruz kalmışlar, ama sistem içinde bu deneyimlerini ifade edecek güvenli kanallar bulamamışlardır. Şiddet yalnızca fiziksel değil, ekonomik ve duygusal şiddet biçiminde de tezahür etmektedir. Eşleri tarafından çalıştırılmalarına rağmen kazançlarını kullanamayan veya çalışma izni alamayan kadınlar bu sistemin içinde sıkışıp kalmaktadır.

Bazı katılımcılar, Türkiye’de aile kurmalarına rağmen kendi ülkelerindeki çocuklarını göremediklerini veya onlara bakmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Bu hem fiziksel bir bölün-

müşlük hem de duygusal bir parçalanma yaratmaktadır. Bu nedenle bu evlilikler, çoğu zaman “yerleşme” yerine “tutulma” biçiminde işlemektedir.

Zorunlu evlilikler göçmen kadınlar açısından sadece statü stratejisi değil, aynı zamanda çok boyutlu bir sömürü düzenine dönüşmektedir. Kadınlar yalnızca işgücünde değil, özel hayatlarında da eşit olmayan güç ilişkileri içinde var olabilmek için bedel ödemektedir. Bu yapının görünür kılınması ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden analiz edilmesi feminist politikanın acil görevleri arasındadır.

e) Göçmen Kadınının Duygusal Bağları

Göçmen kadınların çoğu, başlarına gelen fiziksel veya duygusal şiddeti açıkça dillendirmekten imtina etmektedir. Bunun arkasında yatan temel etkenlerden biri, “ihbar edilme” ya da “geri gönderilme” korkusudur. Bunu katılımcı şöyle ifade etmektedir: “Beni sürekli tehdit etti. ‘Seni karakola veririm, ülkeye gönderirim’ diyordu. Ben de sustum.”

Katılımcıların sessizliği, ataerkil tahakküm yapısının yeniden ve tekrar üretilmesine neden olmaktadır. Başka bir katılımcı: “Karı-koca kavga olur, olur ama kimseye söylemem. Çünkü onunla evliyim, çocuklarım var.” Bu süregelen sessizlik, kırılgan, zayıf statünün ve şiddetin devamı sonucunu doğurmaktadır. Kadınların bir kısmı, eşlerinin ya da işverenlerinin sunduğu “koruma” söylemlerine mecbur bırakılmaktadır: “Ev sahibi bana ‘seninle evlenirim’ dedi. Evlendik. Ama hâlâ beni hizmetçi gibi görüyor. Çalıştırıyor ama para vermiyor.”

Bu bağlamda evlilik, bir “koruma aracı” gibi görünürken gerçekte kadının emeğinin daha uzun vadeli biçimde sömürülmesini mümkün kılan bir yasal ve kültürel işleve sahiptir. “Ben burada onun eşiyim ama bir kağıdım yok. Evlenmişiz ama resmî değil. O bana karışıyor, ben çalışsam da çalışmasam da.”

Bazı kadınlar, yaşadıkları zor koşulları yalnızlıkla daha da yoğun biçimde deneyimlemektedir. “Kimseye derdimi anlatamam. Komşulara söylesem, belki beni kötü bilirler. İşverenim zaten bilmiyor. Tek başımayım”. Türkiye’de göçmen kadınların yalnızlaşması, kendi aralarında dahi örgütlenememeleriyle daha da derinleşmektedir. Görüşmelerde kadınların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin rekabet, dedikodu ya da uzak durma şeklinde geliştiği sıkça vurgulanmaktadır. Susma, haber vermeme, sorunları paylaşmama, “değişim, iyileşme olmayacağına” mutlak inançla perçinlenmiştir. Bir katılımcının kurduğu şu cümleler bu durumun altını çizmektedir: “Ben onunla kavga etsem ne olacak? Sokağa mı çıkayım? Evim yok, işim yok. Mecbur sabrediyorum.” Göçmen kadınların “sessizliği”, çok boyutlu, düşünülmüş, iyice hepsaplanmış bir strateji, idare ve hayatta kalma çabasıdır.

Göçmen kadınların deneyimleri sadece iş yaşamında değil, aynı zamanda sosyal yaşamda da ciddi kırılmalar içermektedir. Bazı katılımcılar, Türkiye’de ilk zamanlarında kültürel olarak benzerlik hissettiklerini ancak daha sonra beklenmedik ayrımcılıklarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bazı kadınlar, Türkiye’de bulunan akrabaları ve hemşerileriyle iletişim kurarak dayanışma ağı oluşturduklarını dile getirmiştir. Ancak bu ağlar her zaman yeterli bir sosyal destek sağlamamakta, bazı durumlarda yeniden üretim ilişkileri içinde bir baskı mekanizmasına da dönüşebilmektedir. Örneğin, bir kadın Türkiye’de 40-50 kadar yeğeninin olduğunu belirtmiş, bu kalabalık ailenin bir kısmının pasaport sorunları nedeniyle “kaçak” durumda yaşadığını anlatmıştır. Kadın, “Hepsi korku içinde yaşıyorlar” diyerek, göçmenlerin yasal statü sorunlarını da duygusal bir yük olarak taşıdığını ifade etmiştir. Bu yalnızlık hali, bayramlarda ve özel günlerde daha belirgin hâle gelmektedir. Kadınlar ne devletten ne de işverenlerinden manevî destek alamadıklarını belirtmişlerdir.

Mülakatların dikkat çekici yanlarından biri de birçok göçmen kadının Türk vatandaşlığına geçmek istememesidir. Kimi kadın-

lar yaşı, kimi de ailesine duyduğu özlem nedeniyle geri dönmeyi planlamaktadır. Bir katılımcı, “Ben 57 yaşındayım, kızımı buraya yerleştirip ülkeme dönmek istiyorum” diyerek bu geçicilik halini net bir biçimde ortaya koymuştur. Bu durum, feminist göç literatüründe sıkça vurgulanan “dönüş hayali” temasının tipik bir örneğidir. Kadınlar çoğu zaman göçü kalıcı değil, çocuklarının geleceğini inşa etmek için geçici bir araç olarak kurgular.

Sonuç

Türk Cumhuriyetleri’nden Türkiye’ye göç eden kadınların deneyimleri, günümüz göç literatüründe ve feminist analizlerde merkezi bir yere oturmaktadır. Bu kadınlar hem ekonomik hem de toplumsal alanlarda görünmeyen emekleriyle var olurken, aynı zamanda hem ataerkil yapılara hem de yabancı düşmanı bürokratik düzenlere karşı direnç geliştirmektedirler. Göçmen kadın emeğinin çifte yükü, onların hem kendi ailelerine hem de çalıştıkları evlere bakım sağlama zorunluluğu üzerinden şekillenirken, bu yük neoliberal sistemin sunduğu “bakım krizi”nin en doğrudan çözüm yollarından biri olarak kullanılmaktadır. Göçmen kadınlar, çocuklarına duydukları özlemle kendi duygusal dayanıklılıklarını yeniden inşa ederken, bir yandan da “ucuz, esnek, itaatkâr” işgücü olarak sistem içinde konumlandırılmaktadır.

Zorunlu evlilikler ise, göçmen kadınların statü kazanımı ya da güvenlik arayışı uğruna girdiği ancak çoğu zaman yeni tahakküm ilişkilerinin yeniden üretildiği alanlardır. Bu evlilikler, görünürde bir “çözüm” sunarken, gerçekte kadının emeğinin, bedeninin ve kimliğinin erkek egemen toplumsal yapılar tarafından yeniden kontrol altına alınmasına neden olmaktadır. Resmiyetten uzak, eşitsiz güç ilişkilerine dayalı bu birliktelikler, kadınları hem hukuken hem de duygusal olarak yalnızlaştırmakta ve susturmaktadır.

Tüm bu bulgular, göçmen kadınların sadece mağdur ya da pasif özne olmadıklarını; aksine, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları zorluklara karşı çeşitli stratejiler geliştirdiklerini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine direnç gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak bu direnişin örgütlü, dayanışmacı ve dönüşücü olabilmesi için göçmen kadınların seslerinin duyulması, deneyimlerinin görünür kılınması ve sosyal politika düzeyinde bu eşitsizlikleri giderici mekanizmaların oluşturulması elzemdir. Göçmen kadın emeğinin görünürlüğü, sadece akademik değil, aynı zamanda etik ve politik bir sorumluluktur. Bu nedenle, göçmen kadınların yaşam hikâyeleri, yalnızca bireysel anlatılar değil, aynı zamanda küresel eşitsizliklerin ve patriyarkal yapının nasıl işlediğini gösteren güçlü tanıklıklardır.

Kaynaklar

- AKALIN, A. "The Post-Fordist Sexual Contract: Working and Living in Contingency", *The lie which is not one: Biopolitics in the migrant domestic workers' market in Turkey*, Ed. Lisa Adkins- Maryanne Dever, Palgrave Macmillan, 2015.
- BULUT, M. "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında Sosyal Güvençe İş Birliklerinin Değerlendirilmesi", *Bilig*, 90, 85-111, 2021.
- TOKSÖZ, G.-ERDOĞDU- S., KAŞKA, S. *Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*, Sweden, IOM, 2012.

Türkiye’de Akademide Kadın Olmak: Kadın Akademisyenlerin Deneyimleri Üzerine Nitel Bir İnceleme

Dilara Akay¹

Özet: Bu çalışma, Türkiye’deki kadın akademisyenlerin akademik yaşamda karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli sorunları ele almaktadır. Nitel yöntemle yürütülen araştırmada, yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, kadın akademisyenlerin çifte yük, zaman yönetimi zorlukları, iş-yaşam dengesi, mentörlük eksikliği, yönetim süreçlerine katılım engeli ve ücret eşitsizliği gibi çok katmanlı yapısal engellerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Araştırma, akademide sürdürülebilir cinsiyet eşitliğinin yalnızca niceliksel temsille değil, adalet temelli bütüncül politikalarla sağlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kadın akademisyenler, toplumsal cinsiyet eşitliği, iş-yaşam dengesi, cinsiyet ayrımcılığı.

Being a Woman in Academia in Turkey: A Qualitative Study on the Experiences of Female Academics

Abstract: This study addresses gender-based challenges experienced by female academics in Turkey. Conducted through a qualitative research design, the study utilized structured interviews and thematically analyzed the data. Findings reveal that women face multi-layered structural barriers, such as double workload, time management difficulties, work-life imbalance, lack of mentorship, exclusion from decision-making processes, and pay inequality. The study emphasizes that sustainable gender equality in academia cannot be achieved through quantitative

¹ Doktorant, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, ORCID-ID: 0000-0002-4229-0937.

representation alone, but requires justice-oriented and holistic institutional policies.

Keywords: Female academics, gender equality, work-life balance, gender discrimination.

a) Akademiye Cinsiyet Eşitsizliği

Günümüz akademik yapılarında toplumsal cinsiyet eşitliği hem kurumsal politikalar hem de bireysel deneyimler düzeyinde yoğun şekilde tartışılan bir konudur. Akademiye cinsiyet eşitsizliği, uluslararası literatürde önemli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde akademik personelin yaklaşık %30-40'ını kadınlar oluştursa da yönetim pozisyonlarında bu oranın çok daha düşük olduğu bilinmektedir.² Benzer şekilde, Türkiye'de kadın akademisyen oranı 2024-2025 öğretim yılında %47'ye ulaşmış olsa da üst yönetim kademelerinde: rektörlükte %7-8, dekanlıkta ise: %24-25 olarak hâlâ belirgin biçimde düşük kalmaktadır.³ Bu sayısal eşitsizlik, kadınların akademiye yalnızca niceliksel olarak değil, aynı zamanda niteliksel olarak da birçok engelle karşılaştığını göstermektedir. Bu bağlamda, akademik literatür kadınların kariyer yolculuklarında karşılaştıkları başlıca engelleri cinsiyet ayrımcılığı, iş-yaşam dengesi problemleri ve kurumsal desteksizlik olarak tanımlamaktadır.⁴

Akademiye cinsiyet eşitliği ise sıklıkla kadınların erkeklerle eşit düzeye gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, kadınların istihdamda, maaşta, liderlik pozisyonlarında ve kariyer ilerlemelerinde erkeklerle eşit düzeye ulaşmalarını ve aynı za-

² Stem Women. "Women in STEM statistics: Progress and challenges." Erişim tarihi: 30 Ağustos 2024 <https://www.stemwomen.com/women-in-stem-statistics-progress-and-challenges>

³ Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu 2024 (Ankara: YÖK Yayınları, 2024), s. 187-189, <https://www.yok.gov.tr/Documents/2024/universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu2024.pdf>, Erişim tarihi: 27.06. 2025).

⁴ B. Kümbetoğlu, *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2021.

manda taciz⁵ gibi sorunların ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Tipik olarak akademik başarı metrikleriyle (örneğin yayın sayısı, fonlama başarısı ve akademik etki gibi) ölçülen bu eşitlik anlayışı önemlidir, ancak tek başına yeterli olmamaktadır.⁶

Bu noktada, akademik eşitlik tanımının daha bütüncül biçimde ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle kadınların erkeklerden farklı olarak üstlendikleri çocuk bakımı ve ailevi sorumluluklar gibi özel yaşam unsurlarının da bu çerçeveye dahil edilmesi gerekmektedir. Zira bu alanlardaki memnuniyet, doğrudan kişisel refahı ve aile hayatını etkilemektedir.⁷ Kadınların akademik eşitliğe ulaşması hedeflenirken, bu sürecin bireysel ve toplumsal maliyetlerinin göz ardı edilmemesi büyük önem taşımaktadır.

Literatürde dikkat çeken bir diğer önemli tartışma, eşitlik ve adalet kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Bailyn, bu kavramların karıştırılmasının akademi dışındaki yaşamın – özellikle aile yaşamının– göz ardı edilmesine yol açtığını belirtmektedir. Yapılan araştırmalar, kadın akademisyenlerin sıkça aile-iş çatışması yaşadığını göstermektedir.⁸ Diğer bazı çalışmalar da bakım verme sorumluluğu olan kadın akademisyenlerin iş ve ev yaşamları arasında çatışma yaşadıklarını ve bu sebeple sorumluluklarını yerine getiremediklerini düşünerek suçluluk duygusu yaşadıklarını ortaya koymaktadır.⁹ Bu duygulara stres, yorgunluk ve kaygı gibi olum-

⁵ S. J. Aiston- Fo, C. K., “The Silence/ing of Academic Women. Gender and Education”, 33 (2), pp. 138–155. <https://doi.org/10.1080/09540253.2020.1716955>.

⁶ G. Aktuna- T. Erdost- Ş.B. Özvarış, “Üniversitede Akademik Kariyer Yapma ile Toplumsal Cinsiyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 32 (1), 2023, s. 1–14.

⁷ M.A. Mason- M. Goulden, “Marriage and Baby Blues: Redefining Gender Equity in the Academy.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 596 (1), 2024, pp. 86–103. <https://doi.org/10.1177/0002716204268744>

⁸ M.L. Gatta,- P.A. Roos, “Balancing without a net in academia: integrating family and work lives.” *Equal Opportunities International*, 23 (3/4/5), 2024, pp. 124–142. <https://doi.org/10.1108/02610150410787765>

⁹ K. Toffoletti – K. Starr, “Women academics and work–life balance: Gendered discourses of work and care.” *Gender, Work & Organization*, 23(5), 2016, pp. 489–504. <https://doi.org/10.1111/gwao.12133>

suz etkiler eşlik etmektedir. Kadın akademisyenlerin ailevî sorumluluklar nedeniyle zaman yönetiminde zorlanmaları ve akademik çalışmalarına yeterince odaklanamamaları, kariyer gelişimlerini sekteye uğratan bu faktörler, kritik olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, cinsiyet eşitliğinin yalnızca sayısal temsille değil, daha derinlemesine yapısal koşullarla da bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır¹⁰. Genel anlamda, cinsiyet nötr yapılar oluşturmaya yönelik çabalar bile, kadınların özellikle özel yaşamlarındaki özgül deneyimlerini yeterince dikkate almamaktadır.

Bu çalışma ile söz konusu engellerin görünür kılınması ve bu engellerin çözümüne yönelik yapıcı öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Çalışmada, kadın akademisyenlerin akademik yaşamda deneyimledikleri sorunlar ve eşitsizlikler detaylı biçimde incelenmiştir. Metodoloji nitel yöntemle gerçekleştirilmiş; yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanan veriler, kadın akademisyenlerin deneyimlerini daha derinlemesine anlamak amacıyla tematik yapıda analiz edilmiştir.

b) Metodoloji

Bu araştırmada, kadın akademisyenlerin deneyimlerini derinlemesine anlamak amacıyla nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, “Türkiye’deki kadın akademisyenlerin cinsiyetleri bağlamında karşılaştığı sorunlar nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

Katılımcılar, amaçlı örnekleme yapılarak 7 kadın akademisyen ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, yazılı mülakat formatında yürütülmüş ve katılımcılara; yaş, meslek, eğitim durumu ve akademik deneyimlerine ilişkin soruların yer aldığı bir demografik bilgi formu ile birlikte, akademik yaşamda karşılaştıkları so-

¹⁰ L. Bailyn, “Academic Careers and Gender Equity: Lessons Learned from MIT1.” *Gender, Work, and Organization*, 10 (2), 2033, pp. 137–153. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00008>.

runları ortaya koymaya yönelik önceden hazırlanmış 10 soruluk tam yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır.

Elde edilen veriler, görüşme transkriptlerinin tekrar tekrar okunması yoluyla içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. İlk aşamada alt başlıklar oluşturulmuş; bu alt temalar doğrultusunda ise ana temalar belirlenmiştir.¹¹ Nitel araştırma yöntemi, bireylerin yaşadıkları durumları ayrıntılı biçimde ifade edebilmesi ve bu durumların çok boyutlu olarak⁴ incelenmesine olanak tanıdığı için özellikle tercih edilmiştir.

c) Bulgular

Araştırmada, kadın akademisyenlere ilk olarak, akademisyen olmadaki temel motivasyonları sorulmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda kadın akademisyenlerin akademiye yönelme nedenlerinin çeşitli temalar altında toplandığı görülmüştür. Katılımcı ifadelerine göre, kadınların akademik kariyer yapma motivasyonları arasında en sık dile getirilen unsurlar; *akademik merak ve ilgi, toplumsal katkı sağlama arzusu, kişisel gelişim ve yetkinlik kazanma isteği, itibar görme ve sosyal kabul edilme beklentisi, aile desteği ve çevresel etkiler*, ayrıca *değişim yaratma ve fark oluşturma arzusu* olarak öne çıkmıştır. Bu veriler, kadınların akademik dünyaya yalnızca bireysel başarı hedefiyle değil, aynı zamanda toplumsal katkı ve dönüşüm arzusu ile yöneldiklerini göstermektedir.

Kadın akademisyenlere, akademisyenlik yolculuklarında karşılaştıkları sorunlar ve deneyimleri ele alan sorular sorulduğunda ise ortaya çeşitli temalar çıkmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmı, akademik ve ailevi sorumlulukların birleşmesinden doğan “çifte yük” durumunun zaman yönetimini zorlaştırdığını belirtmiştir. “Çifte yük ve zaman yönetimi zorlukları” teması bu bağlamda

¹¹ J.A. Smith- P. Flowers – M. Larkin, *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*, SAGE Publications, 2009.

öne çıkmıştır. Akademik faaliyetlerin yanı sıra ev içi görevlerin çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenilmesinin, kadınların akademik üretkenliklerinde düşüşe neden olduğu görülmüştür. Bu durum, kadınların çalıştıkları ortamlarda yeterli destek görmeleriyle birleştiğinde, “eşit olmayan sorumluluk paylaşımı” nedeniyle hedeflerine ulaşmaları güçleşebilmektedir.

İş-yaşam dengesi, kadın akademisyenlerin en çok zorlandığı alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların bazıları, akademik kariyerlerini sürdürebilmek adına çocuk sahibi olmayı ertelediklerini ya da yalnızca bir çocukla sınırlı kaldıklarını ifade etmiştir.⁸ Bu kararlar, çocuk bakım yükünün akademik sorumluluklarla çatışmasını en aza indirme amacıyla alınan birer “yaşam stratejisi” olarak değerlendirilmiştir.¹² Bu bulgular doğrultusunda, “iş-yaşam dengesi: kariyer ve aile ikilemi” teması belirginleşmiştir. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet rollerinin akademik ilerlemeyi engellediği ve kadın akademisyenlerin bu rollerden kaynaklanan “akademik çalışmalara yönelik toplumsal ve kurumsal engeller” ile karşılaştıkları anlaşılmıştır.

Katılımcıların çoğu, akademik yükseltmede erkek meslektaşlarına kıyasla daha uzun bekleme sürelerine maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Kadınların katkılarının sıklıkla “yardımcı eleman” düzeyinde değerlendirilmesi ve erkeklerin ekonomik gerekçelerle önceliklendirilmesi gibi uygulamalar, cinsiyet temelli ayrımcılığın yapısal bir sorun haline geldiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, “cinsiyet ayrımcılığı ve yönetim kadrolarında cinsiyet eşitsizliği” temalarının ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca, akademik kurumlarda karar alma süreçlerinin erkek egemen yapılar tarafından şekillendirildiği, kadınların bu süreçlerden dışlandığı ifade edilmiştir. Bu durum, “kurum içi desteksizlik ve hiyerarşik engeller” temasını da güçlendirmektedir.

¹² K. Lendák-Kabók, “Women’s work–life balance strategies in academia”, *Journal of Family Studies*. Advance online publication, 2020.

Kadın akademisyenlerin, akademik yükselme ve profesyonel gelişim açısından kritik önem taşıyan mentörlük desteği ve akademik ağlara erişimde güçlük yaşadıkları da ortaya çıkmıştır. Erkeklerin egemen olduğu akademik ağlara kolaylıkla dahil olmaması, onları hem bilgi hem de fırsatlardan mahrum bırakabilmekte ve ötekileştirilmiş hissettirebilmektedir. Bu bağlamda, *“ağ oluşturma ve mentörlük konusunda yaşanan zorluklar”* önemli bir tema olarak belirlenmiştir.

Ayrıca, ücret ve fonlara erişim konusundaki cinsiyet temelli eşitsizlikler kadın akademisyenlerin önemli bir diğer sorun alanıdır. Erkek akademisyenlerin, “ev geçindiren” olarak görülmeleri nedeniyle daha yüksek maaşlarla ödüllendirilmesi ve kadınların düşük maaşlarla çalıştırılması dikkat çekici bir eşitsizliktir. Bu durum, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sembolik bir değersizleştirme anlamı da taşımaktadır. Dolayısıyla, *“ücret ve fonlarda cinsiyet temelli eşitsizlik”* teması bulgular arasında öne çıkmaktadır.

Son olarak, kadın akademisyenlerin yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Katılımcılar, özellikle dekanlık, rektörlük gibi üst düzey pozisyonların erkekler tarafından domine edildiğini ve bu durumun yalnızca temsil sorununu değil, aynı zamanda karar alma mekanizmalarında kadınların etkisiz bırakılmasını da beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. STEM ve mühendislik gibi alanlarda ise kadın temsili dünya ortalamasının çok daha altındadır. Bu bulgular, *“akademide kadın temsili”* temasını açıkça desteklemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kadın akademisyenlerin yalnızca akademik değil; sosyal, kültürel ve kurumsal boyutlarda çok katmanlı eşitsizliklerle mücadele ettiği görülmektedir. Ayrıca, bu sorunlarla başa çıkarken geliştirdikleri bireysel stratejilerinin, kurumsal dönüşüm ve sürdürülebilir eşitlik politikalarıyla desteklenmediği sürece kalıcı çözümler sunamayacağı anlaşılmaktadır.

d) Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, kadın akademisyenlerin karşılaştığı sorunların yalnızca bireysel deneyimlerden ibaret olmadığını, aksine kurumsal yapılar ve toplumsal cinsiyet rolleriyle derinlemesine ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların akademia karşılaştığı engeller; çifte yük, zaman yönetimi zorlukları, mentorluk eksikliği, karar alma süreçlerinden dışlanma ve ücret eşitsizlikleri gibi çok katmanlı ve yapısal sorunlar olarak kendini göstermektedir.

Bu bağlamda, kadınların kariyerlerinde karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmak için geliştirdikleri bireysel stratejiler –örneğin çocuk sahibi olmayı erteleme veya akademik çevrelerde daha görünür olma çabası– dikkat çekicidir. Ancak bu bireysel çözümler, kurumsal düzeyde bütüncül politika ve uygulamalarla desteklenmediği sürece kalıcı bir değişim sağlamamaktadır. Bu durum, sadece kişisel düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal sorumluluk perspektifinden de ele alınmalıdır.

Kadın akademisyenlerin kariyer hattında yaşadığı “sızıntılar”, MIT (1999) raporunda da vurgulandığı gibi, akademik sürecin her aşamasında kadınların sistematik olarak dezavantajlı konuma düşürüldüğünü göstermektedir. Birtakım araştırmalar¹³, da bu sızıntıların altında yatan nedenlerin psikolojik, sosyolojik ve kültürel boyutlarda çok yönlü değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Literatür, kadınların akademik kariyer hedeflerini nasıl şekillendirdiklerine, bu hedeflerin gelişim süreçlerinde nasıl etkilendiklerine ve bu süreçlere kurumların nasıl müdahale edebileceğine dair henüz bütüncül bir bakış sunmamaktadır.¹⁴

¹³ M. Goulden-M. A. Mason-K. Frasch, “Keeping women in the science pipeline.” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 638 (1), 2011, pp. 141–162. <https://doi.org/10.1177/0002716211416925>.

¹⁴ M. T. Wang.- J. Degol, “Motivational pathways to STEM career choices: Using expectancy–value perspective to understand individual and gender differences in STEM fields,” *Developmental Review*, 33 (4), 2013, pp. 304–340.

Bu nedenle, yalnızca iş yaşamındaki eşitlik talepleriyle sınırlı olmayan, kadınların özel yaşamlarını da kapsayan adalet temelli bir eşitlik anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Bailyn tarafından savunulan bu yaklaşım, akademideki eşitlik kavramının dar anlamda değerlendirilmesinin yeterli olmadığını ve gerçek eşitliğin ancak yaşamın tüm alanlarını içine alan sistematik çözümlerle sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Başarılı akademisyen olmanın kriterlerinin, yalnızca ayrıcalıklı gruplar için geçerli olan standartlara göre belirlenmesi, kadınlar açısından yapısal bir dezavantaj yaratmaktadır.

Sonuç

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda, kurum içi cinsiyet eşitliği farkındalığını artıracak kapsamlı eğitim programları hazırlanmalı ve tüm personelin katılımı sağlanmalıdır. Kadınların iş-aile yaşamını dengeleyebilmelerine olanak tanıyan esnek ve kapsayıcı çalışma politikaları oluşturulmalıdır. Kadın akademisyenler için yapılandırılmış mentörlük programları ve destekleyici akademik ağlar kurulmalıdır. Terfi ve maaş süreçlerinde şeffaflık esas alınmalı; cinsiyet temelli farklılıkların önüne geçilmelidir. Yönetim kademelerinde kadın temsiliyeti artırılmalı ve karar alma mekanizmalarına kadınların katılımı aktif şekilde teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de kadınların akademiye katılımında niceliksel bir artış gözlemlense de bu artış niteliksel eşitliğe henüz dönüşmemiştir. Kadın akademisyenlerin akademik başarıya ulaşmaları, yalnızca bireysel çabalarına değil; aynı zamanda toplumsal farkındalığın artması, kurumsal politikaların dönüşmesi ve sistematik destek mekanizmalarının etkinliğine bağlıdır. Bu çalışma, akademideki cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca semptomları değil, nedenlerini de analiz ederek, yapısal bir dönüşüm için gerekli adımların altını çizmektedir. Bu bağlamda, kadın akademisyenlerin karşılaştığı engellerin anlaşılması ve çözüm yollarının geliştirilmesi, akademik ortamda adil ve sürdürülebilir bir eşitlik anlayışı için vazgeçilmezdir.

Kaynaklar

- AKTUNA, G.,- T. ERDOST, -, Ş. B. ÖZVARIŞ, “Üniversitede Akademik Kariyer Yapma ile Toplumsal Cinsiyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 32 (1), 2023, s.1- 14. <https://doi.org/10.17942/sted.1065223>
- AİSTON, S. J.,- C.K. Fo, The silence/ing of academic women. *Gender and Education*, 33(2), 2020, 138–155. <https://doi.org/10.1080/09540253.2020.1716955>
- BAILYN, L., Academic Careers and Gender Equity: Lessons Learned from MIT”, *Gender, Work & Organization*, 10, (2), 2003, pp. 137–153. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00008>
- GATTA, M. L., -Roos, P. A., “Balancing without a Net in Academia: Integrating family and Work Lives”, *Equal Opportunities International*, 23, (3–5), 2004, pp. 124–142. <https://doi.org/10.1108/02610150410787765>
- GOULDEN, M., - Mason, M. A.,- K. Frasch, “Keeping women in the Science Pipeline”, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 638, (1), 2011, pp. 141–162. <https://doi.org/10.1177/0002716211416925>
- KÜMBETOĞLU, B., *Niteliksel Araştırmalarda Analiz Bağlam Yayınları*, 2021.
- LENDÁK-KABÓK, K., Women’s work–life Balance Strategies in Academia”, *Journal of Family Studies*, Advance online publication, 2020, <https://doi.org/10.1080/13229400.2020.1802324>
- MASON, M. A.,- Goulden, M., “Do babies matter (Part II)? Closing the baby gap” *Academe*, 90 (6), 2004, pp. 10–15.
- SMİTH, J. A., - P. FLOWERS, -M. LARKİN, *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*, SAGE Publications, 2009.
- SOCIETY OF WOMEN ENGINEERS, *SWE fast facts 2023*, https://swe.org/wp-content/uploads/2022/08/SWE-Fast-Facts-2023_Final.pdf, Erişim Tarihi: 01.10.2024.
- STEM Women, *Women in STEM statistics: Progress and challenges*, 30 Ağust, 2023, Erişim tarihi: 21.09.2024.
- TOFFOLETTİ, K., - K. STARR, “Women Academics and Work–life Balance: Gendered Discourses of Work and Care”, *Gender, Work & Organization*, 23 (5), 2016, pp. 489–504. <https://doi.org/10.1111/gwao.12133>
- WANG, M.-T.,- J. DEGOL, “Motivational pathways to STEM career choices: Using an expectancy–value perspective to understand individual and gender differences in STEM fields”, *Developmental Review*, 33 (4), 2013, pp. 304–340. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2013.08.001>
- YÜKSEKÖĞRETİM KURULU, *Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu 2024*, <https://www.yok.gov.tr/Documents/2024/universite-izleme-ve-degerlendirme-genelraporu-2024.pdf>, Erişim tarihi: 25.06.2025.

Kadınların Mesleki Eğitim Yolu İle İş Gücüne Katılımı

Ayşin Kaya Şişman¹

Özet: Dünyada ve Türkiye’de nüfusun yarısını oluşturmalarına rağmen kadınlar ekonomik hayata eşit bir şekilde katılamamaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %35,8 iken, bu oran erkeklerde %71,2’dir. Kadınların çalışma hayatına katılımını etkileyen başlıca faktörler arasında eğitim düzeyi, toplumsal cinsiyet rolleri, aile yapısı ve sosyal normlar yer almaktadır. Eğitim seviyesi arttıkça kadınların işgücüne katılım oranı da artmaktadır. Bununla birlikte bilhassa mesleki eğitim, kadınların ekonomik hayata katılımı için önemli bir araçtır. Ancak genellikle geleneksel alanlara yönlendirilmekte, STEM gibi yenilikçi sektörlerde yeterince yer alamamaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz çağın gereklerine göre kadınlara yönelik dijital beceri, girişimcilik ve e-ticaret eğitimlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Kalkınma planları, strateji belgeleri ve kamu-STK-üniversite iş birlikleriyle yürütülen projeler, kadınların güçlenmesini hedeflemektedir. İstanbul Gedik Üniversitesi Kadın Girişimciliği Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAGİMER)’in kadınlara yönelik dijital girişimcilik ve e-ticaret eğitimi, kaynak ustalığı vb. projeleri bu yönde uygulanan önemli çalışmalarındandır. KAGİMER, mesleki eğitim, finansal okuryazarlık, e-ticaret, mentorluk gibi alanlarda kadınları destekleyerek girişimcilik yoluyla çalışma hayatına kazandırmaktadır. Kadınların girişimcilik yoluyla ekonomiye katılımı, sadece bireysel değil toplumsal kalkınma açısından da kritik önemdedir. Ancak finansmana erişim, bilgi eksikliği, iş-aile dengesi gibi çeşitli yapısal engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle kadınlara özel destek politikaları, dijital yetkinliklerin artırılması, çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve eğitim-istihdam arasındaki köprülerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kadınların ekonomik güçlenmesi, sür-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Kadın Girişimciliği Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAGİMER), ORCID ID: 0000-0001-8409-8655.

dürülebilir kalkınma ve toplumsal refah için vazgeçilmezdir. Etkili meslekî eğitim ve girişimcilik destekleriyle bu hedefe ulaşmak mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Kadın istihdamı, girişimcilik, mesleki eğitim.

Women's Participation in the Workforce Through Vocational Training

Abstract: Although women make up half of the population both globally and in Turkey, they are not able to participate equally in economic life. In Turkey, the labor force participation rate for women is 35.8%, while it is 71.2% for men. Key factors affecting women's participation in working life include the level of education, gender roles, family structure, and social norms. As the level of education increases, so does the rate of women's participation in the labor force. In this context, vocational education plays an important role in enabling women to take part in economic life. However, women are often steered toward traditional fields and remain underrepresented in innovative sectors such as STEM. Therefore, it is crucial to expand training programs for women in digital skills, entrepreneurship, and e-commerce in line with the needs of today's world. Development plans, strategic documents, and collaborative projects involving the public sector, NGOs, and universities aim to empower women. Among such initiatives, the digital entrepreneurship and e-commerce training projects for women carried out by the Women's Entrepreneurship Application and Research Center (KAGİMER) at Istanbul Gedik University are particularly significant. KAGİMER supports women in areas such as vocational training, financial literacy, e-commerce, and mentoring, helping them to enter working life through entrepreneurship. Women's participation in the economy through entrepreneurship is critically important not only for individual empowerment but also for societal development. However, they face various structural barriers such as limited access to finance, lack of information, and challenges in balancing work and family life. Therefore, it is essential to implement gender-specific support policies, enhance digital competencies, expand childcare services, and strengthen the bridges between education and employment. The economic empowerment of women is indispensable for sustainable development

and social welfare. With effective vocational training and entrepreneurial support, this goal can be achieved.

Keywords: Women's employment, entrepreneurship, vocational training.

Giriş

Dünyada kadınların işgücüne katılım oranı % 47,4 ile erkeklerin (% 72,3) gerisindedir². Aynı şekilde Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranı %35,8 olup erkeklerin işgücüne katılım oranından (%71,2) düşüktür.³ Kadınların ekonomiye katılımlarını analiz eden çalışmaların ortaya koyduğu üzere; eğitim, yaş, medenî durum, aile yapısı, evli kadınlar için eşin eğitim düzeyi, doğurganlık oranı, çocuk sayısı gibi demografik faktörler, ekonomik gelişme, işsizlik, küreselleşme ve bu süreçte ülkelerde uygulanan ekonomik faktörler, toplumdaki kültürel değerlerce belirlenen cinsiyet rolleri ve normlarından kaynaklı sosyal normlar gibi kültürel faktörler bu durumun önemli belirleyicileri konumundadır.

İşgücüne katılma oranı eğitim durumuna göre değerlendirildiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılma oranı %13,8, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılma oranı %26,8, lise mezunu kadınların işgücüne katılma oranı %37,4, meslekî veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılma oranı %45,0 iken, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılma oranı %68,9'dır.

Bu çalışmada farklı nedenlerle eğitim alamamış 15 yaş üzeri kadın nüfusunu meslekî eğitimler ile güçlendirmek, farkındalık ve meslek kazandırmak, çalışma hayatı dışında kalan yüzde yetmiş nüfus için yapılan projelerden söz edilecektir. Yerel yönetim, STK ve kamu kurumları aracılığı ile meslekî eğitimler ya da ser-

² ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler, 2023.

³ TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2023.

tifikalı eğitimlere ilgi son yıllarda önem kazanarak artmaktadır. İçinde yaşadığımız dijital çağın yeni açtığı fırsat pencerelerini aralayan kadınların başarılı çalışmalar yaptığına tanık olunmaktadır. Ancak, kadınların meslekî eğitimler ile güçlendirilmesi ve girişimcilik yoluyla işgücüne katılması yönünde arzulanan hedefe ulaşmak için yapılması gereken daha çok iş vardır.

1) Türkiye’de Kadının Ekonomiye Katılımı

1980 sonrası Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisine geçişiy-le uygulanan politikalar, ekonominin yanı sıra sosyal ve kültürel alanda da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde evlilik ve çocuk doğurma oranlarında düşüş dikkatleri çekerken, eğitim seviyesi ile boşanma ve istihdam oranlarında artış görülmektedir. Kadınlar açısından bakıldığında evliliğin ekonomik güvence olarak görülmemesi, ekonomik ihtiyaçlarının ve eğitim seviyesi faktörlerinin etkisiyle kadınların çalışma yaşamına katılımlarını artırmaktadır. Bunun yanı sıra küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte esnek istihdamın yaygınlaşması, aile içi sorumlulukları dolayısıyla çalışma yaşamına katılmakta zorluk çeken kadınlar için fırsatları ortaya koymaktadır.⁴ Türkiye’nin ulusal plan, program ve strateji belgelerinde ortaya konulan tespit ve öncelikler kadının güçlendirilmesi adına önemlidir. Planlanan çalışmalarda eğitimin altı çizilerek “meslekî” eğitim boyutunu” ele alan kısımlara bu bölümde yer verilecektir. On İkinci Kalkınma Planı ve Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı öncelikli değerlendirilmesi gereken belgelerdir.

a) On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028): Bu planın temel hedefleri kapsamında 2028 yılında kadınların işgücüne katılma oranı %40,1 ve kadın istihdam oranı %36,2 olarak hedeflenmiştir.

⁴ Adviye Aslı Denizli Polat, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Kadın İşgücü ve İstihdamı: Kalkınma Planları Perspektifinden Bir İnceleme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2024, 23 (3) s. 1072-1092.

Bu kapsamda politika ve tedbirler başlığı altında “Kadınların işgücüne katılımlarını artıracak girişimcilik, finansal ve dijital okur-yazarlık, kooperatifçilik gibi alanlardaki programlar kapsamları genişletilerek yaygınlaştırılacaktır.” ifadesine yer verilmiştir. Nüfusun %49,9’unu oluşturan kadınların; istihdama katılma oranının yükselmesi ve bir kariyer yolu olarak girişimciliği tercih etmesi ulusal ve küresel ekonomi açısından önem arz etmektedir.

On İkinci Kalkınma Planının (2024-2028) “Nitelikli İnsan, Güçlü Aile, Sağlıklı Toplum” ekseninde “Kadınların istihdama tam ve etkin katılması, kamu ve özel sektör ile siyasette karar alma mekanizmalarına daha fazla dahil edilmesi, iş ve yaşam dengesi- nin tesis edilmesi yönünde somut adımların atılması önem arz etmektedir” ifadesine yer verilmiştir. “Aile” başlığı altında ise “İş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasına yönelik çalışmalara hız verilecektir” ifadesi yer almıştır. “Kadın” başlığı altında, nüfusun yarısını oluşturan kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılımlarının artırılması hedefi ortaya koyulmuştur.

b) Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023): Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinatörlüğünde kamu kurum ve kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının, meslek kuruluşlarının, özel sektörün ve ilgili diğer kuruluşların kadınları güçlendirmek için yapacakları çalışmaları içeren bir belge olarak hazırlanmış olup, beş temel politika eksenine (eğitim, sağlık, ekonomi, karar alma mekanizmalarına katılım, medya) belirlenmiştir. Temel hedefler arasında kadına yönelik olarak değişen ekonomik ve küresel etkenlere “ekonomi alanında kadınların ekonomik güçlenmeleri için değişen işgücü piyasalarına tam, eşit ve etkin katılımlarını sağlayarak, ikiz dönüşüme (yeşil ve dijital dönüşüm) uyumlu işgücü piyasasında ihtiyaç duyulacak yeni beceri ve yetenekler kazandırılacak” şeklinde ifade edilmiştir.

TÜİK işgücü istatistikleri kapsamında 2021-2024 yılları arasında kadın girişimci oranının %15,6 ile %17,9 aralığında değiş-

tiği saptanmıştır. Yine 2023 yılı son çeyreği itibarıyla Türkiye’de 1 milyon 170 bin kadın girişimci olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede düşünülecek olursa;

- Kadının çalışma hayatına katılımı ve girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için kilit bir öneme sahiptir. **Girişimci kadınlar sadece iş kurmakla kalmayıp yeni işler oluşturmakta, istihdamı artırmakta ve yenilikçilik kapsamında sosyal, çevresel ve ekonomik sorunların çözümüne katkı sunmaktadır.** Ancak kadın girişimcilerin iş kurma ve faaliyetlerini sürdürme sürecinde karşılaştıkları bazı zorluklar da önem taşımaktadır.
- Kadın girişimcilerin gerek işletmelerini kurarken gerek faaliyetlerini sürdürürken karşılaştıkları temel zorluklardan biri finansmana erişim olarak ifade edilmektedir. Bunun toplumsal cinsiyetten kaynaklanan ön yargılar ile güven ve destek konusunda ailede ve toplumda ikincil durumda kalması olarak ifade edilebilir.
- Eğitim ve mentorluk eksikliği, rehberlik mekanizmalarının zayıflığı ön plana çıkan diğer önemli başlıklardır. Bu çalışmada bilhassa eğitim başlığı özelinde kadınlara meslek edindirme eğitimleri üzerinde duracağız.

Kadın girişimcilerin iş kurma ve faaliyetlerini sürdürme sürecinde karşılaştıkları zorluklar arasında; mevzuat ve ticarî faaliyetler hakkında bilgi eksikliği, pazara erişim konusunda yaşanan sorunlar, iş ve aile yaşamını uyumlaştırma konusundaki problemler ve bununla ilişkili olarak girişimcilik konusunda gelişimini sağlayacak faaliyetlere zaman ayıramamak yer almaktadır.

2) Meslekî Eğitim ve Kadınlar

2023 yılında, kadınlar arasında eğitim durumuna göre istihdam oranı en yüksek olan grup %69,8 ile yükseköğretim mezun-

ları olmuştur. Bu grubu, %60,7 oranıyla meslekî veya teknik lise mezunları takip etmektedir. Bu veri meslekî eğitimin kadın istihdamı ve girişimciliği konusunda ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Meslekî eğitim, kadınların nitelikli işlere erişimi açısından önemli bir araçtır. Ancak, kadınlar çoğunlukla “geleneksel işler” ya da “kadın işi” olarak bilinen tekstil, güzellik-bakım, çocuk bakımı vb. görülen alanlara yönlendirilmektedir. Bilim, teknoloji, mühendislik, matematik ve sanayi alanlarında kadın temsili ne yazık ki düşük seviyededir. Bu açığı kapatmak üzere Halk Eğitim Merkezleri, yerel yönetimlerin Kadın Dayanışma Merkezleri kadınlara yönelik meslekî kurslar düzenlenmektedir. Pandemi sonrası buralarda bilhassa dijital dönüşüm ile teknoloji odaklı meslekî eğitimlere ilgi artmaya başlamıştır.

Örgün eğitim dışında kadınların bilgi ve beceri kazanmasına katkı sağlayan önemli bir eğitim mekanizması yaygın eğitim sistemidir. Türkiye’de kadınları kapsayan örgün eğitimin yanında ve dışında, bilgi, beceri, meslek kazandırmaya, bireysel ve toplumsal gelişmeyi sağlamaya yönelik yaygın eğitim etkinliklerinin çokluğu ve çeşitliliği önemlidir. Millî Eğitim Bakanlığı’nın hayat boyu öğrenme kurumları aracılığıyla gerçekleştirdiği yaygın eğitim etkinliklerine ek olarak üniversitelerin Sürekli Eğitim Merkezleri ile pek çok sivil toplum örgütü gönüllü olarak kadınlara yönelik dijital okur yazarlık, teknik beceri ve meslek edindirme kursları vermekte ayrıca belediyeler de ücretsiz benzer kurslar düzenlemektedir. 2022 yılı yaygın eğitim kapsamında Türkiye genelinde e-yaygın sisteminden Millî Eğitim Bakanlığı’na ait verilere göre açılan kurslarda eğitim gören 13.603.875 kursiyerin 8.191.068’ini (%60,2) kadınlar oluşturmaktadır.⁵

Kadının eğitim yoluyla işgücüne katılması konusunda Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) da eğitimler düzenlenmektedir. Örneğin, “İstihdam Garantili Kursları”, kadınlara yönelik istihdamla bağ-

⁵ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023 ASHB, 2023, s. 27.

lantılı meslekî eğitimler sunmaktadır. “Kadınların Meslekî Eğitimi Yoluyla Güçlendirilmesi” gibi AB destekli projeler, kadınların hem eğitime hem istihdama katılımını teşvik etmektedir. Kadın Kooperatifleri ve sosyal girişimler de bu alanda önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınları yüksek katma değerli alanlara yönlendiren programlar (örneğin kodlama, dijital pazarlama, girişimcilik), çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, cinsiyet duyarlılığı içeren eğitim politikaları yerel yönetimlerin kadınlara yönelik meslekî eğitimleri desteklemesi gibi hususlar İstanbul özelinde kadınlara önemli fırsat pencereleri sunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hayat Boyu Öğrenme Merkezi (İSMEK) 2023 yılı kursiyerlerinin %85’ini kadınlar oluşturmuştur. El sanatları, kuaförlük, aşçılık gibi geleneksel alanların yanı sıra bilişim, dijital tasarım, e-ticaret gibi alanlarda da eğitimler sunulmaktadır. Kadın Kooperatifleri ve STK’lar (Kadın Emekğini Değerlendirme Vakfı, TOG, vb.) meslekî beceri kazandırma ve gelir getirici faaliyetlere yönlendirme yapmaktadır. Bunlarla birlikte; Uluslararası Kuruluşlar, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Kalkınma Ajansları, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Ticaret Bakanlığı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) , İl Özel İdarelerinin Kadınlara Yönelik Mikro Kredi Uygulamaları, Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Kadın Emekğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV), Meslekî Eğitim ve Küçük Sanayi Tesisi Vakfı (MEKSA), TOBB Kadın Girişimciler Kurulları, Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİ-GEM), Girişimci İş Kadınları Derneği (ANGİKAD), Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkezi Birliği (TES-

KOMB), Dünya Bankası Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Habitat Derneği gibi kurum ve kuruluşları sıralamak mümkündür.

İstanbul Gedik Üniversitesi Kadın Girişimciliği Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAGİMER) 2016 yılından itibaren kadının ekonomiye katılımı ve girişimciliğini desteklemek üzere projeler yürütmektedir. Yerel yönetimler, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları iş birliği ile Halk Eğitim Merkezlerinde ve belediyelerin açtığı kurslarda meslekî eğitim alan kadınların e -ticaret platformlarında satış yapabilecek donanım erişimlerini sağlamak **“dijital girişimcilik ve e ticaret eğitimleri, finansal okuryazarlık ve dijital okur yazarlık eğitimleri”** gibi çalışmalar ile bugüne kadar 2 binin üzerinde kadına ulaşılmıştır.

Merkez tarafından yürütülen projelerde; çalışma hayatında ve toplumsal hayatta cinsiyet eşitliği için herkesin birbirini desteklediği, geliştiği ve başarılı olduğu ortamlar meydana getirmek önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. KAGİMER, 2018 yılında ilk proje çalışmasını İçişleri Bakanlığı tarafından desteklenen İşte Kadın Derneği, Bahçelievler Belediyesi ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Bakanlığın ismi 2021 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir) İstanbul İl Müdürlüğü paydaşlığında *Şimdi Sıra Bizde Projesi* ile gerçekleştirmiştir. Eş mağduru kadınların liderlik, işgücü potansiyeli ve girişimcilik ruhlarının ortaya çıkarılması için gerekli destekler temin edilerek, istihdama katılmaları ve iş kurmalarını sağlanması amaçlanmıştır. KAGİMER, 2 grup ile bir yıl süren çalışmada öncelikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın sığınma evlerinde kalan kadınlara, sonrasında müracaat eden ihtiyaç sahibi belirli sayıda kadına kişisel kapasite geliştirme, meslekî eğitim ve beceri kazandırma, finans, muhasebe, planlama, işletme, girişimcilik ve mentorluk hizmeti konusunda eğitimler vermiş ve kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmalarına destek olmuştur.

KAGİMER'in çalışmaları içinde akademik programların yanı sıra toplumsal faydaya dayalı, içinde yaşadığı sosyal çevrenin sorunlarına duyarlı projeler her zaman öncelikli olmuştur. G-20'nin de gündeminde olan “kapsayıcı büyüme”nin sağlanabilmesi için toplumun yarısını oluşturan kadınların, eğitim ve çalışma hayatı başta olmak üzere yaşamın her alanında güçlenmesi ve eşit katılımı zorunludur. Kadınların ekonomiye katılması hem kendini hem çalıştığı kurumu hem de dünya ekonomisini güçlendirir. Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Kadının Güçlenmesi Eylem Planı 2018-2023* kapsamında “Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) adıyla yer alan ve belirlenen faaliyet alanlarında ilgili kurumlar olarak işaret edilen bu merkezlerin, uygun stratejiler içinde gerçekleştirecekleri etkinliklerin önemine vurgu yapılmıştır.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN WOMEN)'nin 2021 yılının teması olarak “Liderlikte Kadınlar; Covit-19 dünyasında eşit bir geleceği başarmak” felsefesinden yola çıkarak topluma katkı alanında cinsiyet eşitliği odağında çalışmalar yürütülmüştür. Bunlardan en çok ilgi gören çalışma; pandemi döneminde el emeği üretimi yapan kadınları e-ticaretin tüm aşamaları ile tanıştırmak ve temel bilgi ve beceriler kazandırmak üzere sponsor kurumlar (Pendik Kaymakamlığı, Pendik Belediyesi, PESİAD, Kadın Kooperatifi vb. STK'lar) tarafından desteklenen *Pendik Kadın Dijital Girişimcilik Projesi*'nin 2022 yılında hayata geçirilmesi olmuştur.⁶ Halk Eğitim Merkezlerinin amaçlarından biri de meslekî eğitim alan ve istihdamda yer almayan kadınlara dijital beceriler kazandırmak ve ürettikleri el emeği ürünlerini satışa dönüştürmek üzere yapılan çalışmalar ile girişimcilik vizyonuyla ekonomiye katılımlarını sağlamak olmuştur. Bu amacı hayata

⁶ <https://www.gedik.edu.tr/kadin-girisimciligi-uygulama-ve-arastirma-merkezi-haberler-duyurular/pendik-kadin-dijital-girisimcilik-projesi-pekad-egitim-leri-tamamlandi>

geçirmek üzere Pendik Halk Eğitim Merkezinde meslekî eğitim alan 160 kadına temel dijital beceriler, girişimcilik, e-ticaretin temelleri, ambalaj tasarımı ve ürün fotoğraflama, sosyal medya yönetimi, KOSGEP destekleri gibi konularda alanında uzman öğretim elemanları tarafından eğitimler verilmiştir. Aynı zamanda rol model kadın girişimciler ile eğitim alan kadınlar buluşturulmuştur. Bu çalışma ile KAGİMER, TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu tarafından 8 Haziran 2022 günü Meclis'te düzenlenen çalıştaya davet edilmiş ve yürütülen proje konusunda bilgi paylaşımında bulunmuştur⁷.

Birincisi Pendik'te başlayan proje, İstanbul Kartal, Maltepe, Tuzla ilçeleri ile 2024 yılında Yalova'da da hayata geçirilmiştir.⁸ 6 hafta süren dijital girişimcilik, markalaşma süreci ve e-ticaretin temelleri eğitimleri ile toplamda 2 bin kadına ulaşılmıştır. Bugün kendi sosyal mecraları üzerinden ürünlerini pazarlayan, işini büyüten, e-ticaret platformları üzerinden satış yapan girişimciler gurur kaynağımızdır. Ayrıca bu süreçte Merkez yönetimi ve akademisyenleri tarafından *Kadınların Dijital Girişimcilikte Güçlendirilmesi Görsel İletişim Alanı Uygulamaları* isimli bir kitap yayımlanmıştır.⁹

Mary Wollstonecraft (1759-1797) tarafından ifade edilen “Zihnın Cinsiyeti Yoktur” cümlesi “erkek işi olarak” adlandırılan pek çok meslekte kadınların katılımını sağlama noktasında rehberimiz olmuştur. *Kadın Kaynakçı Ustası Yetiştirme Projesi* bunlardan biridir. 2021 yılında Gedik Eğitim Vakfı (GEV) tarafından Pendik Kaymakamlığı işbirliğiyle başlatılmıştır. İstanbul

⁷ Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, *Kadın istihdamının Arttırılması, Kadın Girişimciliğinin, Kooperatifçiliğinin Güçlendirilmesi ve Desteklenmesi Kapsamında Mevcut Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerilerinin Belirlenmesi Konulu Komisyon Raporu*, Mayıs 2023, TBMM Basımevi.

⁸ <https://www.gedik.edu.tr/haberler/yalovali-322-uretici-kadina-dijital-girisimcilik-ve-e-ticaret-sertifikasi-verildi>

⁹ Ayşın Şişman-Emel Birol, *Kadınların Dijital Girişimcilikte Güçlendirilmesi Görsel İletişim Alanı Uygulamaları*, Literatürk Yayınları, İstanbul 2023.

Gedik Üniversitesi KAGİMER olarak sanayide eşit istihdamı ve toplumsal farkındalık yaratmayı önceleyen bir çalışma olarak, Kütahya Sanayi ve Ticaret Odası, Gemi Mühendisleri Odası, yerel yönetimler ve farklı sivil toplum örgütleri işbirliği ile kadınlara kaynakçılık eğitimleri vermeye devam etmektedir. Kadınların en düşük düzeyde istihdam edildiği (% 17) sanayi sektöründe bugün 2 yüze yakın kadın kaynakçı ustası yetiştirilmiş olup elliye yakını Organize Sanayi Bölgeleri ve tersanelerde istihdam edilmişlerdir.

Sonuç olarak, Türkiye’de kadınların çalışma hayatına katılmasının önünde birçok zorlayıcı neden bulunmaktadır. Bu nedenleri; sermaye ve teknolojiye sınırlı erişim, ağlar ve bilgi kaynaklarının yetersizliği, bilgi ile sınırlı erişim, iş mülkiyet ve geliştirme, yasal ve politika engelleri ve işe mutabakat sağlama ve aile içi sorunlar ve kaygılar olarak sıralayabiliriz. Kadınların girişimci olmasının önündeki engellerin kaldırılması kararlı ve istikrarlı politikalarla hayat bulur. Güçlü toplumun inşası kadınların güçlenmesiyle mümkün olacağından; kadınların devam eden ailedeki rolünün de hesaba katılarak toplumsal hayata katılımı, kredilere ulaşımı ve finansal destek gibi mekanizmalar aracılığıyla teşvik edilmesi, kadınlara fırsatlar sunan kurumlar arasında eşgüdüm sağlanarak kadının faydasını en üst seviyeye çıkaracak şekilde politika üretilmesi ve ayrıca kadın girişimcilere yönelik nitelikli politikaların ve destekleme oranlarının da artırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu noktada, meslekî eğitimlerin daha fazla dijital yetkinlik ve yenilikçi sektörlere odaklanması, mahalle bazlı merkezlerin sayısı artırılarak erişimin kolaylaştırılması önceliklidir.

Türkiye kadının işgücüne katılımı ve kadın girişimci oranının düşük olduğu ülkeler arasındadır. Cumhuriyet tarihinin uzun bir dönemini kapsayan Kalkınma Planları ve Kadının Güçlendirilmesi Stratejisi ve Eylem Planları aracılığıyla kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, niteliklerinin artırılması, istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, çalışma yaşamına katılmaları ve bunu sürdürebilmeleri yolunda önemli adımlar atıldığı gö-

rılmaktadır. Teknolojinin ve bilgi ekonomisinin yükselişi, dijital teknolojinin iş dünyasına yansımaları, çalışma yaşamının giderek artmaya devam eden dinamikliği ve bu doğrultuda istihdam edilebilirliğin ön plana çıkması bunu gerektirmektedir. Bu çerçevede fırsat eşitliği temelinde kadınların güçlendirilmeleri için atılacak iyileştirme adımlarının sürdürülmesi, bu adımların uygulamadaki etkinliğinin takip edilerek artırılması, günümüzde ve gelecekte önemini korumaktadır.

Kaynaklar

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023 ASHB, 2023:27.

DENİZLİ POLAT, A. A., “Türkiye Cumhuriyeti’nde Kadın İşgücü ve İstihdamı: Kalkınma Planları Perspektifinden Bir İnceleme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2024 23 (3), s. 1072-1092.

ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler, 2023.

ŞİŞMAN, Aysin -Emel BİROL, *Kadınların Dijital Girişimcilikte Güçlendirilmesi Görsel İletişim Alanı Uygulamaları*, Literatürk Yayınları, İstanbul 2023.

ŞİŞMAN, Aysin -Emel Birol, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Her alanda Güçlü Kadının Çalıştayı Kitabı*, İstanbul Gedik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2024.

TÜİK İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ, 2023.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, *Kadın istihdamının Arttırılması, Kadın Girişimciliğinin, Kooperatifçiliğinin Güçlendirilmesi ve Desteklenmesi Kapsamında Mevcut Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerilerinin Belirlenmesi Konulu Komisyon Raporu*, Mayıs 2023, TBMM Basımevi.

İnternet Kaynakları

<https://www.gedik.edu.tr/kadin-girisimciligi-uygulama-ve-arastirma-merkezi-haberler-duyurular/pendik-kadin-dijital-girisimcilik-projesi-pekad-egitimleri-tamamlandi>

<https://www.gedik.edu.tr/haberler/yalovali-322-uretici-kadina-dijital-girisimcilik-ve-e-ticaret-sertifikasi-verildi>

Siyasette Kadın

Emine Çakır¹

Özet: Bu çalışma, kadınların siyasetle olan tarihsel ve toplumsal ilişkisini ele almaktadır. Siyaset, toplumsal bir olgu olarak hem kadınları hem de erkekleri etkileyen bir süreçtir. Ancak tarih boyunca kadınlar siyasetten dışlanmış ve eşitsiz koşullarda yaşamıştır. Bu eşitsizliğe karşı 19. yüzyılda başlayan I. Dalga Kadın Hareketi, kadınlara seçme-seçilme hakkı gibi temel siyasî haklar kazandırmıştır. 1960'larda başlayan II. Dalga ise bu hakların yeterli olmadığını vurgulamış, kadınların hem kamusal alandaki hem de evdeki rollerini sorgulamıştır. 1990'lardan itibaren başlayan III. Dalga Hareketi ise kadınların farklı kimlik ve taleplerini ön plana çıkarmıştır.

Kadınların siyasete katılımı günümüzde artış göstermiş olsa da hâlâ ciddi oranda eşitsizlik sürmektedir. Kadınlar dünya nüfusunun yarısını oluşturmasına rağmen parlamentolardaki temsil oranı çok düşüktür. Bu eşitsizliği gidermek için kota uygulamaları gibi yapısal çözümler geliştirilmiştir. Ancak yalnızca sayısal artış yeterli değildir; niteliksel temsil, yani kadınların kendi sorunlarını temsil edecek şekilde siyasette yer alması da gereklidir. Türkiye'de ise kadın temsil oranları düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu durumun değişmesi için siyasi partiler, kadın STK'ları ve kadınların kendi aralarındaki dayanışma büyük önem taşır.

Anahtar Sözcükler: Kadın Hareketi, Toplumsal Cinsiyet, Siyasal Temsil, Katılım.

Women in Politics

Abstract: This text explores the historical and social relationship between women and politics. As a societal phenomenon, politics affects both women and men. However, throughout history, women have been excluded from political participation and faced unequal conditions. In

¹ Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği Balkan Türkleri Temsilcisi, Adalet ve Kalkınma Partisi Kadın Kolları Merkez Karar Yönetim Kurulu Üyesi.

response to this inequality, the First Wave Feminist Movement emerged in the 19th century, advocating for fundamental political rights such as voting and being elected. The Second Wave, beginning in the 1960s, emphasized that legal rights alone were not enough, as women continued to face discrimination in both public and private spheres. The Third Wave, starting in the 1990s, highlighted the diverse identities and demands of women, moving beyond a singular notion of womanhood. Although women's participation in politics has increased in recent decades, significant inequality remains. Despite constituting half the world's population, women are still underrepresented in parliaments. To address this gap, structural measures such as quota systems have been introduced. However, numerical increase alone is insufficient. Qualitative representation—where women participate in politics in a way that reflects their specific issues—is also essential.

In Turkey, female representation rates remain relatively low. This imbalance calls for the active involvement of political parties, women's NGOs, and greater solidarity among women themselves. Enhancing both the quantity and quality of women's political representation is crucial for achieving true democracy and gender justice.

Keywords: Women's Movement, Gender, Political Representation, Participation.

Giriş

Kadın ve siyaset arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin biçimini anlayabilmek için öncelikle siyaset olgusunun ne olduğunu açıklamak ve ardından bunun kadınla nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koymak gerekir. Bu çerçevede, söz konusu ilişkinin temel tartışma noktalarının belirleyeni olan kadınların siyaset sahnesindeki serüvenine kısaca göz atmak önemlidir. Bu serüvenin temel ayağı kadın hareketleriyle ortaya çıkıp şekillendiğinden, tarihsel olarak kadın hareketlerine ve bu hareketlerin ana argümanlarına kısaca değinilecektir. Bu tarihsel arka planın ardından günümüzde kadınların siyasal hayattaki konumları ki bunun en önemli yansıması seçme-seçilme hakları ve parlamentolar

başta olmak üzere siyasal pozisyonlarda kadınların temsil durumudur, dünya karşılaştırmaları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çerçevede, kadınların siyasal hayattaki temsillerinin talep edilme gerekçeleri, gerekliliği, etkileri ve bunun biçimleri açıklanacaktır.

1) Siyaset ve Kadın İlişkisi

Siyasetin en temel özelliği toplumsal bir olgu olmasıdır. Bu bağlamda, siyaseti; kişiler, gruplar, düşünceler arası bir diyalog, bir iktidar ilişkisi; bir uzlaşma sanatı; kaynakların dağıtılmasındaki kararlar ve süreçler olarak farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Bu tanımlar üzerinden siyaset deyince çağrışım yapan kavramlar ve olgular iktidar, çıkar grupları, haklar, eşitlik, yurttaşlık, devlet, kurumlar, demokrasi, seçimler, milletvekili ve benzeridir. Bir topluluğun üyesi/üyeleri olarak kadınların da bahsedilen siyasal alanın ve onunla ilgili olguların dışında ve ondan etkilenmeden kalmaları elbette düşünülemez. Bu nedenle, siyaset sürecindeki tüm eylemler, ilişkiler ve alınan kararlar, erkekler kadar kadınları da etkileyecektir. Nitekim, bu kararların kadınlar üzerindeki etkilerinde söz sahibi olabilmeleri için siyasette kadın katılımının ve temsilinin gerekli olduğunu söylemek doğru olur. Ancak, toplumu kadın ve erkekler olarak iki farklı kategoriye ayırarak bu siyaset ilişkisini anlamak neden gereklidir. Bunun cevabı oldukça açıktır. Tarih boyunca ve her toplulukta kadın ve erkeklerin toplumsal ve ekonomik ilişkilerdeki konumları ve rolleri birbirinden farklı şekillenmiştir. Bu farklılık, bu grupların siyasal alandaki varlıklarının, ilişkilerinin, hak ve sorumluluklarının birbirlerinden ayrılacak şekilde oluşmasına sebep olmuştur.

2) Bir Siyasal Hareket Olarak Kadın Hakları Hareketi

Kadın ve siyaset ilişkisinin en görünür olduğu ve tüm dünyayı etkilediği tarihsel olaylar dizisi 19. yüzyılda I. Dalga Feminizm/Kadın Hareketi olarak adlandırılan kadın hakları müca-

delesiyile başlamış; 1960’larda bu hareketin farklı talepleri içerecek şekilde genişlemesiyle II. Dalga Feminizm/Kadın Hareketi içinde devam etmişti.

İlk dalga hareketin hem düşünsel temellerini atması hem de ona uygun siyasal-toplumsal ortam sağlaması açısından Fransız Devrimi bir milad olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devriminin “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” söylemi, devrimin hemen ardından öyle algılanmasa da kadın-erkek tüm insanları kapsayacak bir çağrıya dönüşmüştür. Bu nedenle, özellikle eşitlik ve özgürlük ilkelerinin kadınlar için de savunulması gerektiğini dile getiren Olympe de Gouges, ve Mary Wollstonecraft gibi ünlü kadınlar, bu siyasal hareketin düşünsel ve eylemsel temellerini atmışlardır.

Bu dönemde kadınların yasal, siyasal ve hukuksal haklar açısından erkeklerle eşit olmadığı, hatta neredeyse hiçbir (miras, boşanma, mülkiyet, eğitim, eşit ücret, eşit iş, oy hakkı gibi) hakkı olmadığı göz önüne alındığında, bu kadınların eşitlik isteği çok temel bir insan, birey ve özelinde vatandaş olma talebidir. Üstelik bu durum sadece bir eşitsizlik yaratmamaktadır. Dolayısıyla I. Dalga Kadın Hareketinin temel çerçevesi fırsat eşitliği üzerinden hukuksal ve siyasal eşitlik talebiyle yükselmiştir. Bu hareket, dünya genelinde eylemsel alanda büyük kadın kitlelerini etkileyerek suffaret olarak adlandırılan kadınların oy hakkı mücadelesiyle görünürlük ve başarı kazanmıştır. Bu süreçte, kadınlara oy hakkı tanıyan ilk ülkeler olan Yeni Zelanda (1893) ve Avustralya’yı (1902), 1930’lara kadar pek çok Batı ülkesi takip etmiştir. Türkiye de bu dönemde kadınlara seçme-seçilme hakkı tanıyan ülkelerden birisi olarak modern dünya tarihinde yerini almıştır. Üstelik bu hakkı tanıyan, nüfusu ağırlıkla Müslüman ilk ülke olması açısından da özel bir yere sahiptir.

İlk dalga hareketin bu önemli kazanımlarına rağmen kadın-erkek arasındaki eşitsiz ilişkinin devam ettiğinin görülmesi, 1960’lı yıllarda ortaya çıkan pek çok önemli toplumsal hareke-

tin yanında II. Dalga Kadın Hareketi olarak adlandırılan kadın taleplerinin yeniden yükselmesine zemin hazırlamıştır. Pek çok yasal ve siyasal hakkın elde edildiği bu değişen dünyada, kadınlar karşı karşıya kaldıkları eşitsizliğin farklı yönleri ve nedenleri olduğunu anlamaya ve bunlarla mücadele etmeye başlamışlardır. Söz konusu kazanımlar, kadınları kamusal, ekonomik ve siyasal alana çıkarmıştır; ancak hem buralarda kadın olmaktan kaynaklanan farklı muamele hem de özel alandaki –evdeki sorumlulukları, çocuk bakımı, karı-koca ilişkisi- konumları değişmemiştir. Hatta hem kamusal da hem de evdeki görevlerle donatılmış çifte vardiya mahkûm kalan bir “süper kadın” baskısı altında kaldıklarının farkına varmışlardır. Kısaca, bu dönemdeki kadınlar yasal-siyasal düzenlemelerin toplumsal alandaki kadın-erkek ilişkisindeki zihniyeti değiştirmedeğini ve eril hakimiyetin kadınlar üzerinde baskı üretmeye devam ettiğini dillendirmeye başlamışlardır. I. Dalga Kadın Hareketinin ön planda olan eylemleri suffragetlerken, II. Dalga Kadın Hareketinin eylemsel görünürlüğü, sokak eylemleri, bilinç yükseltme grupları ve akademide artan Kadın Çalışmaları programlarıydı.

1990’lar ve 2000’ler ise kadın hareketinin siyasal ve söylemsel içeriğinin tekrar sorgulanmasına ve dönüşmesine tanıklık etti. Post-modern veya III. Dalga Kadın Hareketi sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönemde, önceki kadın hareketinin yekpare kadın söylemi ve ortak kadın çıkarı talebi sorgulanmaya başlandı. Bu nedenle, kadın hareketi içinde parçalanmaları perçinleyen bu dönüşüm süreci, cinsiyet eşitsizliğiyle diğer sosyal kategorilerin, kültürel ve 7 maddi unsurların arasındaki etkileşimleri ve ilişkileri gündeme ve siyaset sahnesine taşıdı. Kadınların taleplerini siyaset alanında görünür kılan kadın hareketleri tarihi, dünyada büyük bir dönüşüme yol açtı. Kadınların, evrensel bir insan, toplumun bir üyesi ve eşit birer yurttaş olmasını sağlamaya çalışırken kadınların hem erkeklerden hem de birbirlerinden farklı siyasal çıkarları ve duruşları olacağını gösterdi. Bu

etki, modern dünyayı, yasaları ve siyasal ilişkileri değiştirdi ve hâlâ etkilemeye devam etmektedir. Kadın ve siyaset arasındaki bağın önemini gösteren bir noktada da bu etkinin günümüzde hayatlarımızda devam ettirdiği etkileridir.

3) Kadınlar ve Siyasal Hayat

Kadın ve siyaset başlıklı bir yazı içinde değinilmesi gereken önemli bir nokta da kadınların siyasal hayattaki konumları,  zelerinde kadınların siyasal katılım ve temsilleri meselesidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, modern devlet sürecinde Kadın Hakları Hareketine kadar kadınların siyasette bir pozisyona sahip olması ne zihniyet ne de fiziksel açısından mümkün değildi. Ancak oy verme mücadelesindeki talepler siyasal hayatın hem kadınlar hem de erkekler açısından biçimini etkiledi. Artık kadınların da seçmen ve sonrasında aday olduğu bir seçim sürecinde, zaman zaman kadın adaylar göstermek ve/veya kadın seçmenlerin oyuna yönelmek stratejik hareketlerden bir tanesi olacaktı. Örneğin, Kasım 2016 Başkanlık seçimlerinde Hillary Clinton, cinsiyetçi söylemleriyle gündem yaratan Donald Trump karşısında ABD'deki özellikle geç, eğitimli, azınlık kadınların oylarına yönelik bir kampanya hedefledi. Benzer şekilde, Türkiye'de de 1991 Refah Partisi kampanyası ve 2002'den sonra Ak Parti seçim kampanyaları özellikle dindar kadınların siyasal desteğiyle yürütülen ve onların oylarına talip olan stratejiler kullandılar. Bu örneklerin de gösterdiği üzere, siyasal katılım ve siyasal davranış biçimleri açısından birincisi kadınlar ve erkekler arasında toplumsal cinsiyet değişkenine bağlı belirgin farklar olması beklenirken, ikincisi farklı kadın kimlikleri (siyah, beyaz, azınlık, dindar, işçi, orta sınıf, geç, yaşlı, vb.) arasında da çeşitlilikler ve farklı siyasal talepler olması beklenmektedir.

Günümüzde siyasal yapılanmanın ve işleyişin, en görünür ve kurumsal icra yeri parlamentolar ve seçim süreçleridir. Tarihsel

süreçte de ilk başlarda, siyasal erki etkileyebilme kapasitesi dolayısıyla, kadın hareketinin siyasal hak talebinin ana hedefi parlamento ve ulusal siyasete odaklı gelişmiştir. Bu nedenle, kadın ve siyasetteki konumu arasındaki ilişkiyi görmek için pek çok çalışma, genel seçimlerdeki kadın katılımına ve parlamentolarındaki sayısal temsillerine bakarak bir karşılaştırma ve çıkarım yapar. Bu tür bir çerçeve, ilk olarak kadınların siyaset sahnesindeki tarihsel konumunu görmemizi, ikinci olarak kadınların siyasal karar alma süreçlerindeki rol ve etkilerini anlamamıza yardımcı olabilir. Elbette, bu kadın ve siyasal hayat ilişkisinin bir yöndür. Bunun yanında, kadınların siyasal parti içlerindeki, sivil toplum örgütlerindeki, sendikalarındaki, derneklerdeki, iş örgütlerindeki, çeşitli baskı gruplarındaki, farklı seçim ve temsil düzeylerindeki durumları, kadın hareketinin talepleri ve içeriği veya toplumsal cinsiyet eşitlik politikaları kadın ve siyaset ilişkisinin önemli ve farklı ayaklarıdır.

Kadınların siyasal haklarını kazanmaya başladıkları 19. yüzyıldan bu yana geçen süreç, bize kadınların siyasete katılımının ve parlamentoda temsiline artarak ilerlediğini göstermektedir. Ancak bu artış, hala bu alandaki sayısal ve niteliksel eşitliğin sağlandığını söylemek açısından yetersizdir. Örneğin, 1945'te dünya genelinde parlamentoda % 3 olan kadın temsil oranı, 1975'te % 10,9'a, 2017'de ise % 23,3'e yükselmiştir. Bu veriler, aslında dünya üzerinde nüfusun yarısını oluşturan kadınların % 23,3 oranında kendilerine yer bulurken diğer yarısı olan erkeklerin koltukların % 76,7'sini doldurduğunu göstermektedir. Üstelik, bu durumun, dünya coğrafyasında eşit dağılmadığı ve bakanlıklar, devlet başkanlıkları gibi daha yüksek mevkilere doğru azalan bir seyir izlediği de ortadadır. Dünya genelinde yaklaşık 200 ülke içinde devlet/hükümet başkanı statüsünde olan kadın sayısı sadece 27'dir. 4 İskandinav ülkelerinde kadınların ulusal düzeyde temsil oranları % 41,7 iken bu oran Asya'da % 19,4'e; Arap Devletlerinde % 18'e kadar düşmektedir (01 Mart 2017 itibarıyla). Aşağıdaki Tablo 4'te

2017 verilerine göre en yüksek kadın temsil oranına sahip ilk 15 ülkenin ulusal meclislerdeki kadın-erkek dağılımını inceleyebilirsiniz. Türkiye bu sıralamada, 193 ülke arasında 131. sırada yer almaktadır. En yüksek oranlar İskandinav ülkeleri (İzlanda, İsveç, Norveç, Finlandiya) dışında Ruanda, Bolivya gibi yasal kadın kotası uygulanan ülkelerdedir.

4) Kota Uygulaması

Siyasal alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele için geliştirilen politika stratejilerinden birisidir. Kadınların, siyasal pozisyonlara gelmesinin önündeki sosyal, siyasal ve kültürel engellerin etkilerini eşitlemek için fırsatta ve en önemlisi sonuçta eşitliği ve adaleti sağlamayı amaçlayan uygulamalardır. Bu amaçla, kadınlar için adaylık sürecinde veya parlamento koltuklarında rezerve edilmiş belli oranda yeri garanti eden bir uygulamadır. Bu oran için sabit bir aralık yoktur. Uygulayan parti veya ülkeye göre ya da uygulanan kota biçimine göre değişiklik gösterebilir. Ancak aşağıda Tablo 6'da açıklanan kritik çoğunluk ilkesini yakalayabilmek için genellikle % 30 civarında uygulanması beklenir. Anayasal kota, siyasal parti kotası, seçim yasaları kotaları, gönüllü kota gibi çeşitli biçimlerde uygulanabilmektedir.

Sadece sayısal açıdan bakıldığında dahi kadın-erkek arasında siyasal hayatta bir eşitsizliğin olduğu açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu eşitsizliğin, kadınların siyasal hayata katılımını olumsuz etkileyen veya engelleyen çeşitli tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal faktörlerden kaynaklandığı konusunda genel bir uzlaşısı vardır. Örneğin, kadınların sözde biyolojik özelliklerinden 10 kaynaklanan kırılganlık, duygusallık, şefkat gibi nitelikleri dolayısıyla iyi birer siyasetçi ve yönetici olamayacağı inancı; çocuk bakımı gibi aile içi görevleri yüklendiği için siyasal aktivitelere zaman ayıramayan kadınların varlığı, sermaye ve siyasal ağlara tarihsel birikimleri ve konumları gereği sahip olanların görece er-

kekler olduğu gerçeği, bu engelleri yaratan faktörlere örnek olarak verilebilir.

5) Türkiye’de Kadının Niceliksel Temsili

Türkiye’de son seçimlerle birlikte parlamentoda kadın oranı %17’ye çıkmıştır. 2009 yerel seçimlerinde yerel yönetimlerde kadının temsiline bazı yükselişler olsa da genel olarak sayılar çok düşük kalmıştır. Beldelerde dahil toplam kadın belediye başkanı sayısı 24’tür. 2 ilin ve 14 beldenin belediye başkanları kadındır.

Toplam İl Genel Meclisi Üyesi Sayısı: **3.379**

Erkek İl Genel Meclisi Üyesi Sayısı: **3.269**

Kadın İl Genel Meclis Üyesi Sayısı: **110**

İl Genel Meclisi Başkan Sayısı: **2**

6) Niteliksel Temsil ve Kadın

Demokrasinin tam olarak başarılabilmesi kadın ve erkeğin toplum işlerini düzenlerken samimâne işbirliği içinde olması, eşitlik ve tamamlayıcılık prensibiyle hareket etmeleri ve aralarındaki farklılıklarla yapılan işleri zenginleştirmeleri ile mümkün olabilir.

Demokrasi ile bağlantılı olarak kadın temsiliini etkileyen diğer faktörler üzerinde durmak gerekirse;

Rejimin otoriter ve demokratik olmasının yanı sıra demokrasinin ne kadar gelişmiş olduğu da önem arz etmektedir. Özellikle ülkedeki siyasi kültür kadınların siyasi katılım ve temsili için belirleyici bir unsur oluyor. Örneğin siyasi kültür egalitarian ise başka bir deyişle kadının siyaset yapabileceğine ve bu alanda erkek kadar başarılı olabileceğine inanç kuvvetli ise Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kadına daha fazla alan açılıyor. Hem kadınlar aday olmaktan çekinmiyorlar hem partiler onları aday göstermekte tereddüt etmiyorlar, hem de seçmen oy verirken cinsiyeti negatif bir unsur şeklinde değerlendirmiyor.

Türkiye’de son yıllarda yapılan anketlerde KONDA anketi veya deneyler Matland ve Tezcur’un deneyi gibi seçmen için adayın cinsiyetinin oy verirken etkili bir faktör olmayacağı ve karar değişikliğine sebep olmayacağını gösteriyor. Seçmen için cinsiyetten ziyade parti önemli. Bu nedenle parti kimi aday gösterirse özellikle daha büyük şehirlerde seçmen o kişiyi seçiyor.

Bu yüzden kadın temsili için kilit aktörler (gatekeeper/critical actors) siyasi partiler ve bu partiler içindeki parti elitleri ve kadınlardır.

7) Niteliksel Temsili Arttırmak İçin Yöntemler:

-Ortak bilinç ve kadınlık bilinci geliştirilmesi ve seçilmiş kadınların kadını temsil ettiğine inanması gerekir.

-Kadınlar dünyanın her yerinde muhafazakâr siyasi hareketlerle yakın ilişki içindedir ve önemli kazanımlar elde etmişlerdir. (ABD’de deki Cumhuriyetçiler gibi) Sosyal hareketlere katılırken özellikle mobilizasyon sırasında kullandıkları taktikleri ve ruhu seçimle gelinen pozisyonları için mücadele ederken de kullanmışlardır. Çünkü demokratik sistemlerde önemli olan partidir. O gücü partiler kullanabilir, ama sosyal hareketler kullanamazlar ve en azından temsil iddiasında bulunamazlar.

-Kadın oylarının önemli olduğu gösterilmelidir.

-STK’lar ve networklere eş zamanlı üyelik hem iletişimi kolaylaştırır hem finansal ve insan kaynaklarını artırır hem de koordine olmayı kolaylaştırır. Böylece erkek egemen organizasyon ve yapılar daha kolay eritilebilir. (Latin Amerika örneği) Bu noktada sadece kadına yönelik sivil toplum kurumları veya networkleri yetersiz kalabilir.

-Mücadele kavramı önemlidir. Çünkü siyaset büyük oranda bir mücadeledir ve kuralları vardır. Bu kurallar zaman içinde öğrenilir. Bu yüzden kararlılık ve oyun sahası dışında kalmama önemlidir. Size hep yedek kulübesine göndermek isteyenler ola-

bilir, fakat teknik direktörün devamlı gözünün önünde bulunmak istekli olduğunu göstermek gerekir.

-Akademik araştırmalar şunu gösteriyor ki demokratikleşme başladıktan sonra her seçimde kadınlar daha iyi bir duruma geliyorlar. Bu da kadınların oyunun kurallarını daha fazla öğrenmesi ile yani “siyasal öğrenme” (political learning) ve “siyasal sosyalleşme” (political socialization) sayesinde oluyor.

-Ayrıca siyasetin içindeki kadınların diğerleri için lobi yapması gerekiyor. Brichte and Birchta (1999) çalışmasında diyor ki; kadınların aday gösterilmemesinde temel engelleyici unsur parti içindeki kadınların etkili bir lobi faaliyetinde bulunma konusundaki isteksizlikleridir.

İngiltere’de Muhafazakâr Partide Kadın Sayısının Arttırılması için Yapılmış Olan Aktiviteler:

-Aday adayları listelerinde zorunlu kadın sayısı

-Eğitim ve yetiştirme (kadın adaylar için parti eğitim programı)

-Listede seçilebilecek yerler için minimum kadın aday sayısı

-Kadınlar için ne vaat edildiğini anlatan kadın seçim bildirgeleri

-Seçim kampanyalarında daha fazla kadına yer verilmesi

İncelenen birçok ülke örneği ve Türkiye üzerine yaptığım çalışma gösteriyor ki kadınların temsilini arttırmada önemli 4 etken şunlardır:

1) Kritik çoğunluk (critical mass)

2) Kritik aktörler (bu konuda istekli aktörler)

3) Zamanlama”

4) Lider desteği

Seçilmiş kadınlar kadın hareketleri ve sivil toplum kuruluşlarıyla yeterince iletişim halindeyse ve birlikte hareket edebiliyorsa kadınlara ilişkin konular daha rahat meclise taşınabilir. Bu noktada seçilmiş kadınlar ile sahada çalışan kadınlar arasında kopukluk olmamalıdır.

Bu iletişim her zaman sağlanamayabiliyor. Bu yüzden daha önce kadın çalışması yapmış kişilerin meclise veya yerel yönetimlere girmesi pozitif katkılar sağlayabilir.

Niteliksel temsil tabii sadece parlamentoda yapılmaz. Sivil Toplum Kuruluşları bunun çok önemli bir ayağını oluşturur.

Kadınların çıkarları yeniden tanımlanabilir. Farklı gruplar farklı konular üzerinde durabilir. Bu çözüme katkıda bulunabilir.

Muhafazakâr kadınların ve genç annelerin iş ortamı ve siyasette kendi öncelikleriyle birlikte var olabilecekleri gösterilebilir.

Cinsiyet eşitliği kavramı yerine cinsiyet adaleti kavramı kullanılabilir.

Feminizm kelimesinden korkmayalım, Türkiye’de feminizm en radikal anlamıyla anlaşılıyor ve de olumsuz bir çağrışım yapıyor.

Siyasete bakan yönüyle feminizmin temel vurgusu kişisel olanın siyasal olduğudur. Bu durumda kadın ve aile ekonomik, sosyal ve siyasal politikalardan etkilenmektedir.

Demokrasilerde kadın hareketleri ve örgütlü kadınlar kadın hakları için ciddi ilerlemeler sağlayabilirler ve özellikle Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü gibi devlet kurumlarıyla iş birliği içinde bulunarak ve onlarla birlikte gündem üreterek kadın politikaları açısından daha iyi sonuç alabilirler.

Kaynaklar

- BORA, A., “Kadın Sorunu mu, Erkek Egemenliği mi?, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. T. Bora-M. Gültekinçil, C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.818-824.
- ÇAKIR, S., *Erkek Kulübünde Siyaset, Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, Verus Yayınları, İstanbul 2013.
- DAHLERUP, D., “Women Parliament Beyond Numbers”, Edit. A. Karam -J. Balington, *Increasing Women’s Political Representation: New Trends in Gender Quotas*, IDEA, Stockholm 2005.
- DE BEAUVOIR, S., *The Second Sex*, Jonathan, London 1968.

- DE GOUGES, O., *Declaration of the Rights of Woman*, 2013, Instructional Resources. Paper 102. <http://digitalcommons.bard.edu/sr-instruct/102>, Erişim tarihi: 25.11.2024
- FRIEDAN, B., *The Feminine Mystique*, DeU, NewYork 1983.
- HEYWOOD, A., *Siyaset*, Çev. Adres Yayınları, Ankara 2007.
- LIANOS, B.- K. SAMPLE., *30 Years of Democracy: Riding the Wave?: Women's Political Participation in Latin America*, Imprenta Mira ores E.I.R.L, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), Peru 2008.
- MILLET, K., *Sexual Politics*, Doubleday, New York 1970.
- OKIN, S. M., *Women in Western Political Thought*, Princeton University Press, New Jersey 1979.
- PHILIPS, A., *Demokrasinin Cinsiyet*, Metis Yayınları, Ankara 1995.
- SANCAR, S. (2008). "Siyasal Katılım", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, Edit. M. Tan- Y. Ecevit-S. Acuner, S. Sancar, TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, İstanbul 2008, s. 215-293.
- SUMBAS, A., "Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.53, 2015, s. 103-121.
- THOMAS, S. (1991). "The Impact of Women on State Legislative Policies", *Journal of Politics*, S. 53- 4, 1994, pp. 958-976.
- WOLLSTONECRAFT, M. A., *Vindication of the Rights of the Women*, 2015, <https://uniteyouthdublin.files.wordpress.com/2015/01/a-vindication-of-therights-of-woman-by-mary-wollstonecraft.pdf>, Erişim tarihi: 25.11.2024.
- <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

Çalıştaya Ait Görşeller

Türk milleti tarihi boyunca hangi coğrafyada veya yüzyılda olursa olsun toplumu oluşturan kadın-erkek arasında herhangi bir cinsiyet ve statü farkı oluşturmamış, her ikisini bir bütün olarak görüp, görev ve sorumluluk vermiştir. Bu görev ve sorumlulukları belirlerken de yaratılıştan gelen ruhsal ve fiziksel farklılıklarını göz önünde bulundurmıştır. Bu bakış açısı hem Türk Dünyasının her coğrafyasında her alanda çok güçlü kadınlara sahip olunmasına olanak sağlamış, hem bu güçlü kadınların sadece kendi ailelerine değil mensubu oldukları topluluklara da katma değer sağlamalarına imkân vermiş hem de tüm dünyaya örnek teşkil eden bir Türk kadın kimliğinin oluşturulmasına ve temsil edilmesine olanak sağlamıştır. Nitekim Türk tarihi yönetim, siyaset, eğitim, iktisat, kültür-sanat, basın, bilim gibi farklı pek çok alanda ilkleri gerçekleştiren öncü Türk kadınlarının cesaret ve başarı hikâyeleri ile doludur.

Kitabımız Umay Ana Türk Dünyası Kadınlar Birliği olarak, Türk dünyasının kültürel birlikteliğinde yaşadıkları dönemde toplumsal yaşamda derin izler bırakmış öncü Türk kadınlarının bilinirliğini pekiştirmek ve isimleri nispeten daha az bilinenlerin de tanınırlığını arttırmak, tarihten aldığı kültürel mirası yaşadığı coğrafyada (Türkistan, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz’in Kuzeyi, Anadolu) bugün de devam ettirme gayreti ve çabası içerisinde olan Türk kadınlarının günümüzde hayatın her alanındaki varlıklarının ne oranda olduğunu ortaya koymak, kısacası bugünkü Türk kadının bulunduğu ülkelerdeki konumlarını belirlemek amacıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde 28-29 Kasım 2024 tarihleri arasında düzenlediği “I. Uluslararası Türk Dünyasında Kadın Çalıştayı”nda sunulan 12 bildiriden oluşmaktadır.

I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA KADIN ÇALIŞTAYI

BİLDİRİLER KİTABI

“Işık
doğu’dan
gelir”

